

Л 612
29

СВЯТОЛИК П. РАЖКОВИЋ

СЛОСКА УЧИТЕЉИЦА
РОМАН

№ 587

Библиотека
БРАНИШКА БОСИЋА
ЊИЖЕВИЦА

Библиотека
БРАТЯ МИРА БОСИЃА
НЪЖЕВИНА

№ 6 12
295

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 82736

94 ИЗДАЊЕ ЗАДУЖБИНЕ ИЛИЈЕ М. КОЛАРЦА 94

СЕОСКА УЧИТЕЉИЦА

РОМАН

НАПИСАО

СВЕТОМИР Л. РАНКОВИЋ

Јанко Милошевић
Копираније

(НАГРАДИЛА МАТИЦА СРПСКА СА 100 ФОР.)

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1899.

RECEIVED AND INDEXED

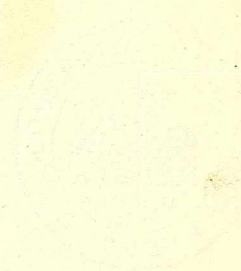
1911

AMERICAN M. P. H. BUREAU OF HEALTH

AMERICAN M. P. H. BUREAU OF HEALTH

RECORDS

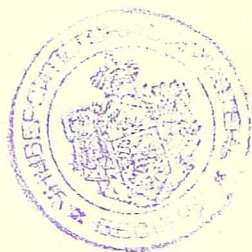
AMERICAN M. P. H. BUREAU OF HEALTH

AMERICAN M. P. H. BUREAU OF HEALTH

RECORDS

AMERICAN M. P. H. BUREAU OF HEALTH

I.

Прижегло јесење сунце. По брезама, што су крај пута отомбољиле своје танке и необично дуге прутасте гранчице, понамештале се дугорепе свраке и по нека врана, опустиле крила, отвориле кљунове, па само дакћу. Трава се осушила, па из ње бије и трепери она врела измаглица, што се виђа обично усред лета. Сав је ваздух њом испуњен, и она вас, улазећи у плућа, дави и гуши својом врелом невидљивом прашином. Једва чекаш да угледаш на ливади какав моћни грм с разбацим далеко у страну гранама, под којим ћеш наћи довољно хладовине и одмора...

Путом, што води од железничке станице к општини орловичкој, креће се тромо и уморно један путник. Још из далека, по целој његовој фигури, познаћете да је то нешто необично, а кад вам се приближи, изгледаће вам његова необичност веома чудновата. Ено га, стаде у хлад под једном брезом. Свраке закрешташе, прхнуше и попадаше на оближње дрвеће. Путник стаде, скиде с главе прашњави шепир с опуштеним ободом, извади из џепа прљаву мараму и обрису њоме ознојено чело, са кога падаху крупне капље зноја.

Овако уморан, обучен у неке прљаве, затворене боје, панталоне и капут, са црним широким пругама озго на ниже, стајаше он посматрајући село, које се, окићено воћњацима, пружило по другој коси, а својом ширином допире до ливада. Чобанчад, видевши

путника у варошком оделу, пођоше к њему, али пришавши близу, стадоше. И они се зачудише необичну изгледу његову.

Беше то човек од својих двадесет и пет и шест година, црне густо обрасле браде, која се од половине на ниже преливаше у затвореножуту боју; висока и отегнута чела, дугих спљоштених образа, црножутих страшљивих очију, које ретко, врло ретко, гледају човека право, но већином стоје под обореним капцима. Цело лице му имађаше израз заплашене, дуго гоњене, уморене звери, која се одједном нашла међу својима, ну ипак се окреће око себе бојажљиво. Пажљив посматрач опазиће из очију му праву сањалачку душу, која живи више маштом но разумом. Тело му беше несразмерно развијено: руке дугачке, допираху до колена, ноге кратке са наврнутим стопалама унутра; цео му стас беше неприродно накривљен у страну.

Путник се још једаред обазре на село, па онда баци на земљу неку вунену струку са својих леђа и седе на њу. Тек тада опази чобане, који га пажљиво посматраху. Он подиже главу и махну руком на њих:

— Еј, море... одите овамо!

Деца се згледаше; по неко се засмеја гласно, заклонивши главу за леђа другарева.

— Има ли који ђак међу вама?

— Еве... овај, пружише деца прст на једнога.

— Оди, ђаче, овамо; оди, ја сам учитељ.

Деца се зачудише. Видело се да су све друго очекивала, само не то, да ће им се овај прљави, криви путник приказати као учитељ. Опет се неки засмејаше, а један довикну:

— Бијеш ли ти ђаче?

— Бијем неваљалце, а добру децу волим, одговори учитељ и скрену очи на ђака, који му прилажаше.

Његов озбиљан одговор увери децу да је то доиста учитељ, па се бојажљиво уклонише на ливаду.

— Жив био, рече он ђаку, који му приђе руци. —
Је ли ово Орловица?

— Јесте, господине.

— Да ли је школа далеко одавде?

Дете се обрте к селу, пружи руку на једну од ближњих зграда и рече:

— Ено је, виш она... с високим оцаком.

Путник распита дечка још о многим другим стварима, које су га интересовале; тако сазнаде да је новопостављена учитељица већ приспела, да су одборници са кметом данас код школе, да одређују учитељици квартирину, пошто она нема стана у школској згради. Чувши то, путник се диже и пожури к школи, да би застао школски одбор на окупу.

„Учитељица нема стана у школској згради“, понављаше он детиње речи, корачајући лагано и несигурно својим кратким ногама. Он и сам не зна зашто му баш та мисао застаде у глави, он не помишљаше ни на шта друго, али тек осећаше, да би му много пријатније било, кад би и учитељица становала у школи. „Овако... незгодно: сами обоје!“ После стаде да мисли о школском одбору и осети да га обузима његова обична бојажљивост. Би му то непријатно; он се намршти и убрза кораке.

„Кад ће ме то једном проћи! уздахну он. Шта су они, обични сељаци!... Шта имам да се ту... Али знам да ћу задрхтати кад их угледам. Само да не буде она ту, док се мало свикнем на људе, па после ћемо лако“...

„Рекоше да је много лепа и млада... Сад право из школе“ помисли он и подиже напред своје велике сањиве очи. Беше већ ушао у село, па гледаше да не изгуби из вида школу, која се, са својим високим дим-

пљаком издизаше мало у страну од сеоског пута. Одједаред залаја једно псето и искочи из дворишта, за њим појури друго, па треће и око уморна учитеља подиже се читав урнебес. Он, сиромаш, и онако беше збуњен, чим опази радознала женска лица која га посматраху, а сад већ заборави и на своју главу... Срећом наиђе на њега неко момче, које растера псе и приђе му с оним обичним изразом лица, с којим дочекујемо сваког непознатог намерника.

— Шко... школа где је? промуца учитељ оборених очију, осврћући се око себе бојажљиво.

— Школа! рече момче као чудећи се што *овакав* путник пита за школу. Ево је, брате.. право на ову капију.

Путник га не саслуша даље, но окрете право вратницама и отворивши их уђе у школско двориште.

Пред школом сеђаху, на једној клупи, неколико сељака и мало по даље, на високој столици, једно лепо одевено женско чељаде. Чим се гост појави на вратницама, они испред школе поиздизаше главе, и што им се овај више примицаше, њихова лица постајаху све зачуђенија.

„Какво ли је ово чудо?“ као да се питаху њихова лица, али они ћутаху док им се путник не приближи. Њему заклецаше ноге, стаде да баца погледе у страну и, ни сам не зна како, приђе лепој младој девојци, скиде шешир и не гледећи је промрмља врло брзо:

— Гојко Савић, учитељ.

— А... отеже и збуну се изненађена девојка. Ви сте, дакле... И ја сам овде постављена... Љубица Петровићева.

— Ене, зар то нови учитељ! викну неко иза њихових леђа.

Учитељ се окрете и прелетевши оком сва лица климну главом и промрмља:

— Како сте?...

— Е, па добро нам дош'о, господине, рече један крупан дежмекаст сељак, прилазећи учитељу и пружајући му руку. Знате ми смо председник, а ово нам је школски одбор.

Учитељ промрља нешто у себи, што је личило на звук:

— А-а-а...

За председником се диже један танак сувоњав младич, жутих завијених брчића, зелених очију, над којима је накривљен црн мекан шешир. Цело његово држање одаваше обичног сеоског левенту, који не ради теже послове, а живи боље од сељака. Вазда је одевен као да ће на сабор, пуши дуван господски на муштикалу „од пене“, носи чешће ципеле и куповни штап. Чим се Гојко представио као учитељ, на лицу овога сељака опазила се жива радост, коју он није ни сакривао. Прилазећи учитељу, он претходно скрену учитељичин поглед на себе, осмехну се на њу весело и учтиво, као сваки нови познаник, који се жели што боље препоручити. Његов поглед као да говораше: „Ето ти... сама видиш да нас околности зближују.“ Затим пружи руку учитељу и таман да проговори (беше већ развук као усне у проничан осмех), а председник продужи:

— Ово је општинско зло... знате — ћата.

Учитељ још више обори главу, намршти се и пружи руку. Ћата опет хтеде нешто рећи, али се некако при руковању запетља, па се ћутећи врати на своје место. Учитељ се рукова са одборницима и таман да се измакне, а председник му сврну пажњу на једног сувоњавог чичицу, који држаже високу столицу и чекаше ред да се поздрави са учитељем.

— Ово ви је вампилаз, а може ви и кувати. Он је господин-Драгољубу, што оде сад од нас, све готовио.

Учитељ баца струку на столицу, посади се на њу уморно и стаде брисати знојаво лице. Сви опет поседаше и настаде кратко ћутање. Сви гледаху учитеља, а он, да би ма шта радио, продужи брисати се и онамо где је све било суво. Кмет се искашља, онако из учтивости, тек нек се што год каже, да се не ћути, а одборници му понајлак помагаху. Најзад се кмет почеша иза уха, а то је већ значило да ће се ћутање прекинути.

— Ехе, ја... дођосте и ви. Само, простићете, јесте понели какву објавицу са собом? рече кмет и лице му доби неки полудзваничан, пола учтив израз.

Учитељ, спреман за ове појаве, које се другима врло ретко дешавају, извади из капута једну хартију и пружи је кмету. Ћата прихвати, разви и прочита гласно објаву, којом се Гојко Савић, привремени учитељ и управитељ школе орловичке, упућује на своју дужност.

Опет се продужи разговор. Учитељ опази да му другарица непрестано ћути, па стаде мислити како би јој проговорио коју реч. Прво се усуди да је погледа, јер мало пре то није смео учинити. Подиже очи на њу и — прође га пријатна језа свега... Онаких очију он још не виде; беху то црне сјајне очи, из којих вечито бије живи огањ. И кад цело лице добије притворан скроман израз, ове живе очи говоре друкчије, веселије, ђаволастије... И кад какав свенуо старац погледа у ове чудне очи, развуче му се брк у страну и он зачуђено махне главом и у себи прошапће: „Часни је убио!“... Глава јој беше обрасла густом црном косом, а лице веома развијено, кошчато, због чега не силажаше са њега сталан израз грубости, али он ипак не уништаваше општи утисак примамљивости. Стас јој беше лепо развијен, али је она сама кварила његов изглед својим вечито погуреним леђима.

Гојко се сусрете са њеним јасним светлим погледом и обори очи. Баш је био у памети склопио целу реченицу којом је мислио да јој се обрати, али сад заборава све, па се стаде нервозно окретати око себе. Председник прекиде ћутање:

— Па ето, господине, ми почели да се погађамо са учитељицом за квартирину. Она је погодила собу код овог Јанка за четири динара месечно, а ми јој дајемо још по два динара, те свега шест.

— Молим вас, прекиде га учитељица, могла сам ја може бити наћи стан и цабе, па зар онда и ви да ми не платите ништа? Ја имам по закону право на добро озидане две собе, кујну, подрум и дан орања земље... Ви ми то набавите, па ја вам не тражим ни паре.

— Тако је, тако је, убрза обрадован учитељ, што му се дала прилика да јој ма шта рекне.

— Ама чекај, господине, стаде кмет извијати слатко и речито. Грехота је да она глоби наше село, кад ми и 'нако нисмо тражили два учитеља. Како нам је до сад могао један отаљавати!... Е али ревизор летос договори се са пређашњим одбором — а ми смо, знаш од скора изабрани — па тако...

— Сиротиња смо, господине... Нема се од куд. Дације су велике, подавише нас, продужи један одборник. Чудим се како ћемо и толико спечалити.

Отпоче се право вашарско погађање, најпре молбом и лепим, па кад то не поможе, одбор удари у претњу.

— Нека те плаћа, брате, ко те је тражио и поставио, а ми нити смо те тражили нити нам требаш, узвикну један одборник.

Тада учитељица, која је дошла пре три дана и упознала се са главним околностима, саопшти Гојку да ни он нема стана, него ће морати становати у јед-

ном собичку, што је подигнут у дворишту школском. Пређашњи је учитељ, рече му она, примао накнаду у десет динара месечно за стан и башту. Гојко оде те разгледа свој нови стан, па се врати са одлучним захтевом: да се њему одреди накнада у десет, а учитељици двадесет динара месечно.

Настаде прави лом. Клетве, претње, па богме по мало и псовке, онако кроз зубе, све се то просу пред ово двоје јадника, који дођоше да заложу сву своју снагу за добро и напредак орловачке омладине. Али свему има краја, па и овој погодби. Наредише да учитељица прима дванаест динара месечно а учитељ четрдесет динара одсеком на годину. Заведоше решења у протокол, договорише се да се сутра изврши упис нових ученика у први разред, па се одборници разиђоше. Баш тада уђоше у двориште кола са учитељевим стварима. Учитељица застаде у недоумици: ваљало је прозборити још коју реч са новим другом, али се он сувише ревносно занео око својих ствари, те и она оде. Чича Стојан, школски послужитељ, скидајући ствари с кола, објашњаваше нешто учитељу:

— Немој ти њима, братићу, низ длаку: они ће тебе ома' зубима. Него ти њима први покажи зубе. Јес' вид'о нашу учитељку како је жустра!... Тако је то, братићу мој!... Зубе ти лолама! А гле, немаш душека! Ништа, наћи ће чича Стојан сенца... мирише кâ душа, да заспиш к'о јаће. Јес', братићу!...

II.

„А како сам га ја замисљала!“ говораше учитељица у себи, враћајући се своме стану. Разочарана је у свима својим претпоставкама и надама, које је сновала још у школској клупи. Боже мој, како је се то све сјајно замисљало!... Знате већ шта може мислити

здрово и весело шеснаестогодишње девојче. И село јој је у тим сновима изгледало друкчије, светлије, и људи су били меки, добри, послушни... све се то пред њом угибало, све је сматрало за највећу срећу на кога се она осмехне, све се то радовало, што их је она усрећила својим доласком... А оно, гле: у мало је не одјуреше. „Нисмо те, веле, ни звали“...

„Па он бар да је друкчији!“... Да је онакав, како је она замишљала свога нежењена колегу, не би јој тешко падале остале незгоде. Та она је одрасла у сиротињи: отац јој у једном оближњем селу шпекулише, продаје сељанима сѐ и опанке, купује од њих коже јагњеће, вуну, воће и све друго што има доста муштерија у вароши а не захтева велики капитал. Тако се с муком школовала у Београду, па сад дошла овде, да не буде оцу на терету, а богме и да потражи своју срећу... Толике учитељице удате, управо све у целом срезу, све су за учитељима. Па како лепо живе! И она је, ето, мислила да ће и њу та судбина стићи одмах прве године, али види се није суђено. Буд је таква, па још привремени!... Али не мари; види се да ће бити мекши од воска: она ће моћи поступати по својој вољи; он јој бар неће бити на сметњи.

— Честитам, госпођице, ново друство, викну неко иза њених леђа. А, жестока посла! Младић и по!

Она се осврте и спази ћату где јој се примиче. Би јој врло непријатно: она је већ опазила неке његове значајне погледе и хтела је одмах удаљити га сасвим од себе, али се сетила очевих савета: да је ћата велика сила у општини и да треба увек са њим лепо поступати. Она је сад разумела о коме ћата говори, али одмах помисли: неће ли бити и незгодно и опасно, да га пусти на таку близину к себи, а још више јој паде тешко, што се овај простак подсмева њеном другу, те му одговори доста опором:

— Не знам шта ви говорите.

— Ехе... па онај криви. Ваш нови учитељ...

— Не могу сви људи бити фини и углађени: неком је Бог дао памет, а неком, место памети, зализану главу... рече она иронично, не прикривајући своју мисао, па убрза кораке те ћата поче изостајати.

„Ако ми се још и овај наврзе на главу, имаћу муке. Ту ми нико не поможе: одмах ће појурити у министарство тужбе, доставе... Хај-хај да горка хлеба!... Али опет ваљ'да ће Бог помоћи. Нисам ја ни прва ни последња на овом путу... Али он... ух, све би друго лако, само да је он друкчији.“ Тако мислећи стиже у свој стан. Беше то проста сеоска кућа са једном великом собом и „кућом“, а према великој соби беше преграђена једна мања, коју су укућани звали оцаклија, и ако у њој не беше оцака. Ову оцаклију заузела је Љубица и већ уредила у њој свој скромни намештај: ногаре са новом сеоском постељом — шареницама и губерром; стб, једна плетена столица, ковчег са рубинама, на прозору беле платнене завесе; на дивану обешена цела гардероба и покривена чистим застирачем. Чим уђе у собу, девојка се скиде, па обуче једну шарену сеоску сукњу, на леђа метну јелече, па изиђе да справи себи што за вечеру.

...А Гојко посматраше како се чича Стојан превија око његове постеље, како је лепо разредио меко миришљаво сено, прострло преко њега поњаву, па сад тапка рукама озго и гледа неће ли се наћи какав трн или дебља стабљика, да не жуљи ноћу господина. Радећи то, чича једнако објашњава сваки свој покрет, а по неки пут бади оштру „примедбу“ на данашњи догађај.

— Е, ти си се ту згунторила... нећемо тако, братићу, да ми ноћас жуљип господина. Јок. Уморан човек, путовао цео дан, па треба лепо да се одмори.

Тако је то, братићу мој!... Четири банке за целу годину! И то су људи, долчине једне. Знам да ће од народа покупити свих дванаест, као за господин Драгољуба... Е, трнићу, нећемо тако. Па шта ћемо кад ти ноћас, братићу, боцнеш тако мога господина... Чек-чек, наћи ћу те ја. Хе мој братићу, ако чича Стојан не види добро, може он рукама да те напиша... Хе, али им он није дао ни опепелити: зубат беше, па одмах за очи. »Шта ви ту, вели им он, мучите овог јадног старца. Како ће, каже, да живи човек са дванаест динара месечно, побојте се Бога!« Те ти они, братићу мој, лепо мени попеше на четири рубље. Сад кад би ти умео, могло би се још п̄о рубље искамчити... А ви'ш ова се даска извитоперила, па се клацка. Не мари, наћи ће чича пверчицу, па ће подметнути; тако је то, братићу мој!...

— Можеш ли спремити што за вечеру? прекиде му учитељ дуги монолог.

— За вечеру? како не, што год хоћеш, братићу!... Само не знам шта би.

— Ја имам хлеба, донео сам са стварима, а ти набави које јаје, па ћемо вечерати.

— Хм, до сад смо куповали од Смиљке, по седам за грош. Даће ваљад' и сад тако...

— Ево ти грош, па купи и спрем.

Чича изиђе весео, а Гојко се спусти и леже на своју нову постељу...

»И овде оно исто! Иста запрега, исти посао, па исти и људи... И овде смањују додатке, чим опазе да је човек мекши. Али ето и она зло прође, а није баш тако мека, уме добро да говори. Бадава, мора тако да иде, кад смо бачени на милост овим безјацима!... Срећа те држава даје плату; онако би се липсало од глади...«

»Још ништа не видех, ни какве су учионице, ни колико имам ђака... Да ли је спремно све што треба

за отварање првог разреда?... Како ли ће она... Ах, шта ја све око ње, кад она и не мисли на мене; то сам баш добро видео... Како ме је гледала... као да сам... како ћу рећи... Ђорав или сакат. Море, знам ја: да ја нисам само *привремени*, да ви'ш како би облетала. А овако, баш ми је тешко. Ето, свршио сам више од ње: она из основне школе право у институт, па за шест година готова, а ја — четири гимназије, целу учитељску школу, и само још да ми б'и издржати учитељски испит, па дивота! Ал' ето!... Ал' опет, зар не би баш она могла навикнути на мене! Навика је велика чињеница, тако учисмо у психологији. Па за прво време ја не бих што друго ни очекивао...“

„А после, Боже мој, кад би се залегла љубав, она права љубав, што је песници певају, што сав свет о њој говори... па ја и она — муж и жена!... Разуме се већ: ја сам постао *сталан*, положно практични испит, па гледам ко је срећнији од мене! Хе, али...“ И мисли његове одоше далеко, веома далеко... Он поче да се смеши, очи му се засветлише радосним сјајем, руке се расклапаху и склапаху, као да привлаче кога, горња усна се, заједно с брком, нервозно трзаше. Он беше сав, са целом својом душом, у другом, лепшем свету, у сјајнијем положају, који потпуно одговараше његовим најтајнијим жељама и помислима... Дуго је времена прошло тако. Смркло се одавно.

Врата шкрипнуше. Гојко скочи.

— Ехе, братићу мој, кажем ја њој: даћеш ти мени, Смиљка! Јок, вели она. Море даћеш ми, луда жено, па макар се сву ноћ вукли по кући. Не дам ти, каже она, па да си још толики... И држи бре, и повуци и потегни, док једва даде још једно. Тако до- бисмо осам за грош!...

III.

Учитељица се журно приближаваше школи. Учинило јој се да се одоцнила, и ако тек беше сунце огрејало. Данас је ишла са чистом и ведром душом, са оним истим сјајним идеалним мислима, којима се највише бавила у школи. Срце јој беше препуно милине и неке јаке младачке жудње за радом... Бујна младост ври, живот, пун силе и одушевљења, кипи и тражи где да излије своју сувишну снагу. Отуд толика воља за радом. Нестаде јучерањих себичних мисли; душа оживе новим животом, као и ово сунце, што огреја благом подмлађеном светлошћу.

Ко се не сећа с каквим је осећањем ишао *први пут* на своју нову дужност!... Колико је ту помешано милине са неком полусмешном збиљом и важношћу. Друкчије и не бива: право из школске клупе, испод родитељског и школског туторства, одједном постајеш господин, који има под својим туторством многе младе душе. Груди се надимају од жудње, срце куца јаче и веселије, а ти у себи узвикујеш: Камо рад? дај да се ради!...

Улазећи у школско двориште, Љубица опази како се Гојко нешто устумарао пред својом кућицом. Она помисли да се то и он жури за послом. Међутим Гојко је до сад спокојно шетао по трави, и тек кад је њу спазно, почео је немирно тумарати, као да је у неком послу. Она му приђе слободно, као да су стари познаници и смешећи се поздрави га:

— Добро јутро! Како у новом стану?

— Добро јутро желим. Тхе... кад није боље...

— Види се да ми нисмо за село: треба са њима бити друкчији.

Гојко се усуди да је погледа, али се одмах трије и оборн очи, јер осети на себи њен ватрени поглед.

— Видећете, настави она, у школи немају ништа: у првом разреду ни табле, ни рачунаљке, ни стола, просто ништа.

— Код мене ни мапе, ни метарских мера, ни слика... Али ми је најгоре за мапу: не знам како ћу без ње.

— Цртајте на табли.

— То већ и онако морам... поједине округе, али опет не иде то тако... без целе мапе.

— Ми ћемо замислити да смо међу дивљацима, па ћемо се домишљати од сваке руке, рече она и зацену се од смеха.

Гојка обузе пријатна топлина: мило му што она сама везује своју судбину за његову, па и он развуче уста у широк весео смех. Погледа је и би му веома по вољи њено весело, насмејано лице. „О, па ми ћемо овде лепо и весело, живети!“ помисли он, али не смеде исказати своју мисао гласно.

— Јесте ли одавно учитељ? запита она и погледа га некако ђаволасто жмиркајући. Он смотри тај поглед па се још више збуни, али ипак одговори:

— Три године, ово је сад четврта.

— Нисте ваљад' испит положили, те сте још при-
времени?

Гојко поцрвене и најволео би да могаше тог часа у земљу пропасти. Сад му беше најтегоднији тај положај, због кога је и иначе трпео доста.

— Јест... болест ме смела. До године ћу имати право да се јавим на практични испит.

— Где ви је чича Стојан? обрте она разговор, видевши да му то пада тешко. Како вам се чини? — Смешан чича. Не знам само да ли ће моћи радити.

— Ширет велики, одговори он и предахну, као да свали с плећа велики терет. Оде да купи што за ручак... после неће моћи, кад почнемо рад.

— Јесте ли гледали учioniце? Колицна је моја, а кметови спремили педесет ђака. Неће моћи сви стати.

— Стаће... може и више, одговори он и насмеја се.

— Знам, али то не ваља; не одговара захтевима хигијене ни науке...

— Ха-ха-ха... насмеја се Гојко гласно. У Орловици, а и по осталим селима, још немају ни појма о хигијени. Треба *власт* да их научи... Без *силе* не иде...

Уђоше у школу, прво у Гојкову учioniцу. Соба беше пространа, али рђаво окренута, те не допираше унутра довољно светлости. Скампије старе, рађене још пре двадесет пет година; свака се искривила, раскламитала... Љубица седе на предњу клупу и одмах се разлеже шкрипање, пуцкање суве даске.

— Охо, имаћете добру музику на предавању, рече она и диже се са клупе. Ух, мрачно, незгодно!... У такој соби не мли ми се никакав рад.

— Ваша је много светлија и веселија.

— Јесте; хајдемо сад тамо.

Изиђоше обоје и прошавши кроз велики простран ходник, уђоше у мању, светлу, лепо окречену собицу. Љубица иђаше напред поскакујући, а кад отвори врата од своје учioniце насмеја се весело и стаде певуцкати неку песмицу.

Пред школом се зачу разговор; поред прозора промакне по неки старији ђак. Људи почеше долазити.

После пола часа заседе цео школски одбор у школи и поче да уписује нове ђаке. У ходнику и дворишту пуно људи и жена и свако држи за руку по једног малишана. Председник прво уписа свога сина и једног синовца, један одборник уписа своје дете и затим чича Стојан стаде да позива једног по једног родитеља унутра. Уђе један сед старац, погрбљен, безуб, замагљених очију, уведе једног вижљастог заплашеног дечка, који звераше по соби као дивљаче.

— Помаже ви Бог! поздрави се старац, скинувши капу и наслонивши се обема рукама на дугачак штап, који му допираше до саме браде. Шта је то, кмете Ђиро, и ви људи! Прошлог љета пустите ми ово дете да ме надгледа овако старог и да ме што послуша, а сад га опет тражите. Не грешите се, људи!

— Таки је закон, чича Вуксане, одговори му председник, тако мора да буде. До сад се уписивало сваке године само по десетину нових ђака, па се нису ни узимала деца из инокосних кућа, а сад нам треба нових педесет. Ево учитељице, видиш, па она тражи ђаке...

— Носи ти, Вуксане, за то пешкеш твом синовцу, старом кмету, рече један одборник. Он је то запео да просвети наше село, те нам натоварио на врат два учитеља.

Старац се узврпољи, уздахну дубоко, као да му откидају парчета жива тела, па кроз плач прошушка:

— Ово ми је унуче једина потпора; то су ми и очи и руке, па да ми њега узмете.

— Дете нек остане, а ти чича иди кући, рече кмет и махну руком на Стојана.

Гојко непрестано преврће уписницу, разгледа потписе разних ревизора и кад наиђе на по неку слабу оцену, намршти се и превуче руком преко дуга чела, као да одгони какву напаст од себе. Кад кмет сврши преговоре с родитељем дечјим, он запише у уписницу име и презиме детиње и друго што треба, па опет стане да преврће.

А Љубица се наслонила на прозор па посматра децу, која ће бити предмет њена рада и старања. Свако се приљубило уз оца или мајку, па ни мрднути даље, као да се плаше какве велике напасти. Тек по неки слободнији одвојно се уз старе ђаке и слуша шта они говоре о новом учитељу. Љубица приђе к столу и наже се Гојку:

— Ја изиђох мало међу децу, а ви гледајте ту: ако наиђе какво кретенасто, немојте га уписивати, шапну му она.

— Ето... видите како то иде, одговори јој он, гледајући је право у очи, јер она разгледаше уписницу. Гледаћемо...

Она изиђе у двориште. Пролазећи кроз ходник, смисљала је како ће да викне децу, да их окупи око себе, али чим стаде у дворишту, опколише је жене са децом. Она поцрвене и збуни се, а жене почеше заповедати: стадоше богорадити да им испише дете, јер су инокосне, па им нема ко помагати у раду. Неке се заклинју да им је то дете једина мушка глава и свечар у кући...

»Шта је то... шта хоће ове жене?... Да ли ја то добро чујем! Па овде готово сви доводе децу под морање. Је ли то та српска жудња за просветом, за „другим очима“, о чему се тако лепо говори у народним пословицама?... Јаднице!“... Беше јој жао ових глупих ширета — жена, јер она не познаваше њихово стање ни намере. Она им одговори пријатељски:

— Ваши људи тамо уписују... они вас знају најбоље, па њих и молите.

Она ступи међу гомилицу ђака, који оставише игру и окупише се око ње. Хтеде се понашати са њима другарски, пријатељски, али осети да јој њена урођена грубост неће то допустити. Толико се кидала због те своје зле особине, која јој сметаше и као девојци, а већ у толико више као васпитачици. Паштила се да се навикне на лепо опхођење, на милостиве, пријатне речи, али при најмањој неповољности, она ипак плане и испољи јасно своју простачку грубост.

— Играте се, децо!... Шта сте се то играли?

— Крпигуза, одговори један смелији дечак.

— Зар не знате лончића?

— То је за оне из првог разреда, а ми 'вако... кршигуза, јарца, вина и тако...

— Је ли вас учио пређашњи господин коју игру?

— Јок, он само у школи...

— Што лажеш, бре, прекиде овога други малишан: зар нисмо са њим сиграли мете на Вилиној Коси, кад смо оно ишли?

— То је 'нако... кад нас је водио у поље, а није нас нарочито учио.

Љубица је мислила да почне са њима коју игру, да заметне шалу и смех, желела је да се упозна са том дечицом, да се зближи са њима. Знала је начин којим се то најбоље постиже и идући међу децу мислила је одмах почети игру, али ето, нешто јој охлади намеру; она сама не зна од куд то дође: тек одједном је подуже хладовина и учини јој се да нема смисла сад то почињати. Рећи ће јој се да хоће нарочито да се покаже пред људима. Нека, има времена и за то, кад она остане сама са својим малишанима. Али ипак мораде себи признати, да је највише охлади одговор оног дечка, који рече да су лончићи за малу децу, а не за онолике ђаке. Она се опет врати женама, где беше гомилица новоуписаних малишана. Одједном је обузе милина гледајући ову нејаку децу, која се поверавају њеној бризи; она би их све одједном изгрлила и изљубила, тако јој постадоше блиски и драги ови мали дивљачићи. Она помилова по глави неке слободније ђачиће; један се измаче испод њене руке и стаде се плашљиво приблијати уз матер. Она се намршти и грубо проговори:

— Што бежиш? нећу те појести.

— Дивљачно је, госпођо, много, стаде га правдати његова мати. Није ни излазило међу људе. Таман рекох: да ми буде од помоћи, а оно...

Љубица се окрете и разгледавши по дворишту уђе у школу. „Све једно исто“, помисли она пролазећи поред стола, за којим се врши упис и слушајући преклињања једног млађег човека и молбе да му се дете не узима у школу, јер то му је најстарији, па је таман стигао за послугу.

„Куд год се окренеш, свуд се школа сматра као некаква робија или војачина. И ту се ти надај повољном успеху у раду!“ мишљаше она, стојећи пред прљавом испрскалом школском таблом, која је некад била сва црна, али су је деца, мокрим крпама, у току дуго година, тако изрибала, да се црnilo виђаше само по крајевима. „Међутим има доста места где сами сељани моле за нова одељења и сами радо доводе децу у школу, то сам слушала. Па што је овде овако?“

Приђе јој Гојко, па прво лизну прст језиком и превуче њим преко табле, потом се насмеши и гледајући опет у таблу, запита је:

— Како вам се допадају нови ђаци?

— Дивљаци. Као да нису до сад видели човека. Али шта је ово те нико не доводи децу од своје воље?

— Научени су. До сад су учитељи уписивали само по десетину нових, тек да имају и први разред... па се свет научио тако... До године ће бити лакше; а сад уписујемо и ону децу, која су пре две године требала бити уписана.

Кмет зовну Гојка, а она продужи гледати на прозор. Чича Стојан нешто тумараше по дворишту, вичући узгред на несташну децу, која му пореметише досадањи мир и усамљеност.

— Шта ли си сањао ноћас, братићу? рече узгред једном малишану. Ако си сањао да те буве пецају, биће батина. Тако је то, братићу мој!...

Упис се већ завршује. Деци се наређује да сутра дођу сви у школу. Гојко и Љубица се договорише да

после подне прегледају са кметом учioniце и да саставе списак свију потребних ствари, које се морају одмах набавити.

IV.

— Прво ћемо код госпођице, рече ћата Богосав, који је дошао с кметом да му помогне саставити списак, како он рече, а у самој ствари: да мало напари очи на лепој учитељици. — Код ње је нова школа, па треба прегледати и записати све што је потребно да се набави.

Гојко иђаше напред, намрштен и узнемирен; обузело га некакво нерасположење, чим је угледао Богосава. Чуди му се: шта ће он овде, кад се њега школске ствари ни мало не тичу, а зна да школски одбор има деловођу — њега, Гојка. Он га чак сматра за толико проста и неотесана, да и не гледа у њему каквог конкурента пред Љубицом, али тек му је криво кад год га види, а нарочито кад стане да се увија око учитељице.

— Зашто нисте израдили стб и таблу, кад сте радили скамије? запита Љубица кмета.

— Израђено је то све, сутра ће се донети. Нисмо могли све од једном да дигнемо, рече кмет.

— Прирез није био покупљен, допуни га Богосав. Знате, мука је са тим прирезом: свет нема а овамо треба. Тако ће бити и с вашом квартирином.

— Богме ја хоћу да ми се тачно квартирина издаје, а ви набављајте од куд знате, рече Љубица одсечно и мало поцрвене од љутње.

— Здравља, Боже! Лако ћемо, лако ћемо за то, рече кмет, гледајући окречене дуварове.

— Прво запишите рачунаљку; без ње не могу ништа радити, а требаће ми кроз месец дана.

— Рачунаља... а шта му је то? пита је кмет, као бајаги зачуђен.

Љубица му објасни; рече и колико ће коштати.

— Бог с тобом, госпођо, што ће нам то! Кажити ђаци нек ти донесу по торбицу ораја (сад се баш крљуштају и много су леви за јело), па рачунај са њима колико год хоћеш.

— Господин Драгољуб је, уплете се Богосав, сек'о прутине, па их пуно наређа по асталу... Неки му се ломе, а неки остају цели. Са њима је он једнако рачунао.

— Море, знаш ли онога ономлањског, Светислава. Узе од мене велике кромпире (а беху ми родили и раскрупњали се за причу) па наређа на штап ко врапце... Дао сам му пун цак... Море довије се човек у нужди, још како!

— Мени није невоља да се тако довијам, одсече се Љубица. Од мене ће на испиту да се захтева сто чуда, а ја од вас захтевам све школске потребе.

— Спротивња смо, госпођо, стаде кмет увијати полуронично, смејући се у себи и чудећи се смелости овог девојчета. „Натема је... помисли он, а ви'ш овај не уме ни да обели!“ Не може народ да издржи оволике терете...

— А ви затворите школу. Јавите министру да не можете издржавати школски прирез, па нек вам затвори обадве школе.

— Е, моја госпођо, ко би онда смео жив изићи капетану пред очи!

Тако редом разгледаше све шта би као требало набавити за први разред, па пређоше код Гојка. За његову мапу опет беше доста говора, и ако кмет признаде, да му је „левизор“ због мапе начинио „премедбу“ и да му је капетан строго наредио да још летос мапу набави. Ипак он покушаваше не би ли се

то могло и ове године проћи без мапе. Највише га је у том уверењу држала ова околност:

— Како је господин Драгољуб целе године радио без мапе, па опет добио петицу!

И за децималне мере он нађе згодан одговор:

— Море, шта ће ти онолика цимента? Гледам у брезовичкој школи вамилијаз све са њима за'ита воду са извора, па испушта једну по једну у извор и тамо пропадну. А у ону највећу учитељка купи павлаку од козе. Јок, то ми нећемо!...

— Сlike, велиш, а какве то? — Курјака, лисице... Хо, мој брате, да ти донесем каквих хоћеш кожа, па к'о живо звере!... Шта ће ти контраве!... настави кмет и засмеја се слатко.

— Та није код нас школа од јуче, допуни га ћата; знамо ми шта школи треба а шта је сувишно. Знате, обрте се он учитељици и заусти нешто да каже, ал' она плану и прекиде га:

— Молим вас, шта ћете ви овде, ко сте ви?... Зашто се плећете у оно што не разумете и што није ваш посао!...

— Ја, знате... списак потребних ства... ствари да саставим, замуца изненађен и застиђен кицош. Беше попрвенео од срамоте, па не зна куд ће очи.

Гојко превално своје велике сањиве очи, па не може да се начуди, а Ђубица оштро одговори:

— Школски одбор има свога деловођу, а ви у школи немате никаква посла.

— Молим опростите... Ја, знате, 'нако... стаде мучати пренеражен ћато. Јадно његово рањено срце!... На првом љубавном кораку мораде наићи на овако унижење...

Кмет и ћата одоше, чудећи се белају што их снађе, а учитељи остадоше још у школи. Чича Стојан, чим

учитељица изиђе из школе, дочека је весело и са живим одобравањем:

— Тако, братићу, Бог ти дао, тако! Јес' видео, господине?... Кажем ја вама: по зубима лоле, па да виш како ће да врте репом. Море, пр'аво мушко! Она ће и за чичу извући још пб рубље. Хоће, братићу, славе ми!...

— Хајдемо да се прођемо мало, обрте се Љубица Гојку. Још ми глава ври од данашњих догађаја.

Гојку се разведри лице; са највећим задовољством узе он један лесковак, што стајаше прислоњен уз дувар, јер се уверио да га мрзе орловички пси. Па као прави кавалер фијукну прутом кроз ваздух и смешећи се рече:

— Да понесемо оружје... Зли су им пси.

— Јесте. Јуче вас у мало не ицепаше. Ја гледам кроз тарабу како не умете да се браните, одговори му она и зацену се од смеха, сећајући се јучерањег призора: кад пси салетеше јадника са свију страна, а он се само обрће и баца ногама у страну, и ако носи штап у руци.

— Хе, оно је било изненада... био сам збуњен.

Они прођоше кроз сеоски сокак, по коме лежаше ситна, истуцана, лака прашина, у коју упадаху ноге до чланака. Около дрвеће бели се и тамни од суре, дебеле прашине, која је у густим слојевима попадала по лишћу, по зрелу воћу, по стаблу и трави испод њега. Осећа се задах прашине, помешан са сточним изметом. Наједаред сокак се прегради густим, непровидним, огромним облаком прашине, који се приближаваше шетачима.

— Ух, како ћемо сад? викну Љубица.

— Ништа... проћи ћемо, рече весео Гојко, који је био на десетом небу од радости: „изгрдила је хату, а мене сама зове у друштво“.

Одједном их поклопи облак, уши им заглухнуше од блејања оваца, а поред њихових ногу сноваху опшишане, погнутих глава до земље, сите и добре овце. Густа сура прашина, која се према сунцу преливаше у неко црвенило, стаде их штинати за очи, стаде се увлачити у нос, у уши, стаде падати за врат, на главу, по лицу, свуда... Једва изиђоше и дахнуше слободно. Али тамо далеко пред њима виђаше се други, још већи облак, који им се нагло приближаваше. Они сврнуше у једно сокаче и мало затим нађоше се под једним хумом, што се поносно издигао над косом, по којој се пружило село. Набраше зрелих, сочних, набрекних од једрине шљива, па се испеше на хум.

Поглед са хума на село и околину беше чаробан, заносан. Под њима се зелене густе зрели воћњаци, трепери шаренило по градинама са поврћем, вију се чардаклије по некој усамљеној дуњи или шљиви, а из те сниске зелене густине издвојио се поносно у висину по неки брест, или се извио танахни јаблан... И кроз то једноставно зеленило црвене се кровови кућа, беле се на њима димњаци, а из њих се извили далеко и право у висину беличастосребрни стубови дима, који се на овом вечерњем затишју само љуљушкаху, док се на великој висини не растуре и разиђу по ваздуху... Над селом се носе гласови стоке која се враћа с паше, паса и деце која их дочекују, петлова и друге живине која се спрема за легало; све се то спојило у један самобитни, нарочити звук, који се носи преко воћњака и кућа, продире кроз густе облаке прашине, што су се по негде подигли, па се према сунцу преливају и светле неком љубичастом бојом, — носи се тај вечерњи звук и бруји далеко ширином, чак тамо до краја потеса, куда вијуга, зеленом долином, сребрнаста уска речица...

А тамо даље, иза потеса, докле ти год око дошире, пружи́ла се час таласаста час равна поља, по којима су наизменце разасути потеси, села и шуме, и тако све до краја видокруга. По потесима се жуте пошљевене стрњике, или се зелене подотављене ливаде по сниским лукама, или се црне преоране и засејане њиве... Изнад села се, тамо у даљини подигла танка пробојна измаглица, а тамо још даље се, у густој магли, гордо и величанствено дижу моћне огромне планине, делећи се у све више и све даље кругове, који су умотани у све гушћу таму, док се тако у тој непровидној тами сасвим не изгубе из очију...

И све то што се пружа пред очима наших дошљака обасјало је румено сунце последњим зрацима свога заласка, прснула је ватрена светлост по том недогледном пространству и обојила га чудним, разним бојама, те све трепери, сија се и прелива под јасним небесним сводом, који се, и сâм осветљен жарком руменом светлошћу, наднео над овим китњастим пространством, па га, као оно свемоћни дух, задише својом величанственом бескрајном вечношћу...

Љубица и Гојко стајаху неми, зачуђени пред овим ретким призором, очи им лутаху с једног краја на други, а по лицу се разлило усхићено чуђење. Обоје осећаху како им се дух отреса овог свакодневног ситничарства, па тежи некуд даље и више, тамо у недоглед, оној бескрајној вечној истини...

— О, како је дивно! узвикну Љубица после дужег ћутања и посматрања. — Овде треба често да излазимо са децом.

— Јесте... да... нарочито је мени за земљопис...

— Хоћете шљива? рече она после дугог ћутања и гледања, па му пружи из руке неколико комада.

— А, хвала!... рече он, па узе шљиве, и ако је и сâм доста набрао и носио их у џепу. Али зар да се

не користи овом приликом и не узме право из њене руке зреле плодове? О, какву топлоту осети у њеној руци, како су меки, како ли нежни они једри пуначки дланови!... И то он осети само за један миг, док узне шљиве са њене руке.

Ну Гојко нађе да треба и њему што рећи, да је незгодно ово дуго ћутање, па се обрте сапутници:

— Видите тамо далеко... тамо хеј, где се савија свод небесни, видите у густој магли дугачке планинске венце... од тих венаца дижу се ближе овамо сниска брда и хумови. Под њима тече моја шумна Морава...

— А, ви сте Моравац?

— Да, одговори он, а из очију му нестало оне сањивости, па бије из њих живи јасни огањ. Он беше веома задовољан, што му овако лепо испалоше ово неколико речи.

Љубица га погледа пажљиво. „Та он је красив човек, добричина, рече она у себи, али шта ћеш му кад је овакав, јадник. Но ништа, бар ћу са те стране бити мирна, јер и њих има свакојаких.“

— Извините, молим вас, али знате: нас новачке све интересује, обрте му се она, гледајући у земљу. — Какве сте оцене добили до сад?

— Све одличне, одговори он оним благим тоном, у коме нема ни мало хвалисавости.

Љубица га погледа са немим поштовањем.

— Да ли је много тешко постићи такав успех?

— Па није лако... Треба радити непрестано и с вољом. А са самим првим разредом треба свакад постићи одличан успех; то није много тешко.

— То значи да ја до године на испиту треба да добијем петицу?

— Па... требало би... рече он, смешећи се и гледајући у далеке планинске венце. — Гледаћемо да добијете... Ја ћу вам бити на услузи свакад, кад ви зажелите.

— Хвала вам у напред. Ми ове године нисмо ни практиковали школски рад: наставник нам имао неке многе хонораре, па није ни имао кад да нас води у вежбаоницу.

— То је рђаво, врло незгодно!... рече он мрштећи се. Вежбање последње године вредило би вам више од све шестогодишње теорије... Пустити децу тако у свет!... настави он готово више у себи и на лицу му заигра љутња.

— Ха, па ми ћемо да омркнемо овде, узвикну она, видевши да је сунце зашло.

Они се упутише низ брдо, говорећи о послу који их сутра очекује.

V.

Тек је сунце изгрејало, а двориште се напуни ђацима. Гојко и Ђубица одвојише свако своју децу, па одмах, ту на дворишту, почеше разговор са њима. Обоје се само упознаваху са децом, распитиваху их о њиховим кућама, о родитељима, о томе како су провели лето. Ђубичини ђаци већином су до сад чували овце и говеда, а међу Гојковим било их је који су и копали, пластили, налагали снопље...

Ђубица се разговараше, али се чешће мрштила: по неки малишан окрене главу и гледа шта раде они у другој гомили. Неки се окренуо сав к тој гомили, завук'о прстић у нос, па гледа зачуђено ове нове и необичне за њега призоре. Ђубици се учини да се овде не могу деца навићи реду, (а она то хтеде постићи одмах првог дана), па их уведе у школу. Одреди место сваком детету, каза им како се зову њихова седишта и таман поче да им казује како се улази у школу, како се седи и понаша у њој, а напољу се

разлеже песма: „Паун пасе, трава расте; пајо, пауне...“ Деца поискакаше из клупа као јарићи, па се окупише око прозора, а неки беху поумили и да изиђу напоље. У прво време и Љубица стаде зачуђена и посматраше како се вије и таласа велико дечје коло, а у средини стоји Гојко сасвим друкчији, достојанственији, па показује нешто једном дечку, који је сео у средини кола.

„Бог га видео, кад их пре научи песми! помисли Љубица. — Види се да је нису знали до сад: ено још их учи како се то игра“. Затим се окрете својим несташцима и строгим тоном врати их на своја места. Деца се уплашише од њеног строгог израза и тона, па се свако укрутило, гледа је право у очи и не трепће. Она виде да је погрешила, али осети да не вреди сад исправљати погрешку, пошто ће до подне учинити још неколико, можда и већих; — она то зна.

— Како се зовеш ти, мали, што се једнако обрћеш? зашта она једно ђаче, које јој паде у очи као несташно. Сва деца из тога круга, у који је она гледала, стадоше бојажљиво погледати час на њу час једно на друго, чудећи се коме се то она обрнула.

— Ти, мали, ти... ти! пружи она руку на опаже-ног несташка и гледаше га строгим јасним погледом.

— Је л' ја? рече малишан седећи и даље и гледајући зачуђеним погледом час десно час лево око себе. Његов поглед као да хтеде рећи: „ама вараш се ти, биће да је то који други што год погрешно; а видиш, ја седим миран кâ светац.“

— Устани!... викну она оштро, па се одмах затим трже и узе благ тон. — Кад год ја што кажем коме ђаку, он одмах треба да устане, па да ми стојећи одговара.

Досади јој се ова напрегнутост мозга; ово што се непрекидно мора мислити. Она изведе децу на двориште, пусти их да се протрче, а сама се стаде бри-

сати марамом и дувати уснама, као да је неки велики терет носила. И Гојко пусти своје ђаке, па јој приђе, смешећи се:

— Шта... не иде вам све као подмазано?

— Ман'те се... Кад бих знала да ће овако ићи целе године, бацила бих све још сад.

— Хе... а нисте још ништа ни почели. Полако!... сваки је почетак тежак.

— Али, молим вас, ко може да се не љути кад види овако мало дете, а препредено и ширет к'о и чича Стојан. Ја га опомињем што је немирно, а оно се осврће на другове, као да и оно тражи ко је то немиран.

— Ха-ха-ха... Па то су најобичније појаве у школи; то већ не сме никако да вас љути, јер ће вам се понављати онолико пута колико имате часова рада у школи.

— Мора, братићу!... настави Стојан са кућњег прага. — Замахни на псето, оно ће се крити да га не удариш, а некмо ли дете. Тако је, братићу мој!

— Оно види да ја нећу да га ударим, па што се крије!

— Хе, братићу, кад би оно знало шта ти мислиш. Него оно к'о вели: дај да бацим кривицу на другог, ако се може; боље нека бриде туђа леђа него моја. А за мене што велиш, госпођо, — грешиш се много: ја сам ти једна пука простачина и не знам ти за политику баш ни мало. Ја, братићу мој, само знам да слушавам моју господу и да им будем веран, а мени неће бити рђаво од њихне стране. Тако је то, братићу мој.

Гојко и Љубица се згледаше и насмејаше.

После подне таман почеше рад, а уђе Стојан и јави с прага:

— Ево иде учитељ брезовички.

Изиђоше обоје, мало изненађени а и збуњени: у селу су посете врло ретке, па зато оне вазда изазивају неку нервозну бојазан што се ремети ова стална тишина, на коју се човек навикао.

На вратнице уђе висок, цлав, сувоњав младић у кратку капутићу и накривљеном меком шеширу на глави. Иђаше кицошки, некако подигравајући у ходу, исправљене главе а погнутих леђа унапред. Одмах се могло опазити да је то отресит, жив, окретан младић, Још с половине дворишта он проговори:

— Кажем ја: није се он могао променити — Гојко као Гојко, остао „млада“, к'о што је и у школи био... Дакле нове колеге! Част ми је... Велимир Крстић... и он се учтиво рукова са Љубицом. За то време Гојко весело узвикну:

— Веља, Бога ми!... Ја гледам, па чисто не верујем. Они се обојица загрлише и пољубише.

— Ја се чудим јуче о коме то мој кмет говори: неће да ми купи десетне мере зато, што брезовичка учитељка скупља скоруп у највећу цименту, а са мањима фамулус захвата воду...

— Гле ти паксијана како ми *опорочава* моју очигледну наставу, насмеја се гост, па се обрте Љубици.

— Како вам се свиди прво место, је л' прво?

— Да, сад почињем.

— Колегу ћете имати доброг, за то вам јамчим. Ми смо га у школи звали младам, јер се све неког белаја стиди... Ено га, видите, зацрвенео се па обара очи. Још да му није ове густе брадуринае, — зло!

— Шта ћемо сад, чиме да те частимо? рече Гојко нудећи га у исто време столицом, коју је Стојан изнео. — Ја сам ти бећар, додаде он гледајући Љубицу преко очију.

— А што гледаш госпођицу, насмеја се гост, кад ти она не може злу помоћи.

Сви троје се насмејаше и ућуташе.

— Па где си, болан, до сад, дед' причај: где си био, шта си радио? обрте се Веља Гојку.

— Море... шта ја! Ово ми је треће место, него од куд ти овде, кад си био у Подрињу? Кад се пре ожени и чак стече козу!

— Знаш... наша посла! И мени је ово треће место. Само ми необично што ме сад не преместише: научно сам већ да радим сваке године у другој школи, па ми то изгледа као правило, а ово сад изузетак... А кад сам се оженио? — уз пут, брате, бродећи с Дрине на Тимок, уграбих једно девојче... Наша учитељска посла! Све радимо узгред: и женимо се, и сарањујемо децу, и кућимо, и раскућавамо, и умиremo, све онако узгред, уз пут...

Љубица га уплашено погледа.

— Није ваљада баш тако свуда?... То би било страшно зло.

— Е, госпођице, ви сте тек изишли из школске клупе, а ми знамо како се у скамијама идеалише. Полако... биће времена да све видите и да се у свему разочарате.

— Али за Бога, ваљда нико не дира оне који се не мешају у политику?

— А зар мислите да се овај грешни колега мешао, па ипак му је ово треће место за три године. Је ли, Гојко?

— Па ти ме знаш: какав сам био у школи, такав сам и остао. А ти сигурно ниси постао мирнији?

— Ја — још луђи! Кога ће да умири ово вечито чергарење, ово терање без кривице и реда!... Море, шта ту!... знаш ли да чак осећам неко задовољство кад потрпам у канате своје прње, па озго уседнем са женом и дететом, а за душему привежемо козу, па терај!... А вама се, видим, не допада такво уживање?

Ништа, удајте се за Гојка, он је миран човек; ваљда ће се овде станити стално, — рече гост и лукаво погледа на нове колеге.

Љубица, изненађена овом смелошћу, поцрвене, али не смеде показати знака љутње, да не увреди овако отресита госта; а Гојко, видевши ово нагло црвенило на Љубичину лицу, обори очи, али му лице засија великом радошћу. »Ето, кажем ја: само полако, па ко зна шта још може бити!...« помисли он и погледа крадом Вељу, па опазивши на себи његов поглед, махну му главом као претећи.

Љубицу одједном, после ових злослутних речи Вељиних о тешком учитељском животу, обузе нека плашња, у душу се увуче нека суморност, и она задрхта.

»Шта ово они говоре само о злу, кад је свет тако леп, сунце тако топло и весело греје, срце у грудима тако живо куца и све, све је удешено за лепо пријатно живљење!... Зар ја да не прођем добро, и моја будућност зар да не буде сјајна?... Та ја сам млада, лепа... ја морам бити срећна!« И пред њеним очима пролећу сјајне, дивне слике замишљене будућности, она се смеши тим слатким санцима и у исто време чује како јој се другови громко и весело смеју.

»Какво зло, мисли она даље: само тек да се тако каже. Забринуте и оптерећене злом људи не смеју се тако весело, а њему смех не силази са уста. Море, славан је живот, слатко је живети!...

— Па не хвалите се, госпођице, почетком у раду. Збиља, како иде? Данас сте почели.

— Љутила сам се много. Нисам још... (она поуми да каже: дорасла) навикнута на тај посао.

Велимир јој стаде говорити о том почетном послу. Говорио је таком сигурношћу и разумевањем, као да је десетине година провео на том раду. Реч му беше течна, жива и одушевљена још приличном дозом иде-

ализма, који се код почетника дуго задржава, над ким се они смеју и ако су њиме прожмани и запојени.

За то време Гојко нешто живо преговараше са Стојаном у својој собици и после краћег времена јави се, као резултат преговора, велика чаша, пуна бистре хладне воде на рапавој, прљавој и сувој руци фамулусовој; у другој држаше међу прстима парче шећера, и то све с великом пажњом поднесе госту.

— Извол'те и прошћавајте... Ми смо ти, братићу, знаш, бећари и сиротиња. Што је дао Бог... Будите задовољни!...

— Где, молим те, чуда! рече му Велимир, смећећи се.

— А кад пре добави ту чашу и шећер из комшилука? За воду те нештам с тога, што знам да је имаш бесплатно.

— Е, немој баш тако, братићу. Имамо и ми по нешто, и ако смо сиротиња. Тако је то.

Гојко развучао уста у широк сладак смех, а главу окренуо у страну.

И Љубица се зачуди, кад пре нађоше ову згуду за послужење, а на Вељино питање и она се слатко насмеја.

— Је л' ти ово комшијска чаша? обрте се гост Гојку, који се још лупаше длановима по колену од силна смеха.

— Наша, братићу, одговори Стојан за свога господина. Наша... школска... а то ти је ка да речеш моја, господинова и госпођина. Нас смо троје ту... као...

— Као једна породица, допуни га учитељ.

— Тако, братићу, тако... хвала је господу Богу, који је благословио наш састанак...

— Е, зар већ!?!... узвикну Веља. Сви прснуше у смех и поскакаше са столица.

Гојко се тврдо одлучи да добро прочита Стојана, чим прими плату.

.Љубица се смејаше с тога што је млада, што је весело живети и што је смех најлепши украс младости. Велимир се смејаше и ради себе, што бејаше веома расположен и нарочито ради Гојка: да му помогне намеру, јер је већ увидео куд овај смера.

— Е сад ако хоћете да се мало прођемо, и бар да ме том приликом испратите, рече гост.

— Зар нећете да нам видите школу? запита .Љубица као чудећи се.

— Био сам у њој и летос о испиту и опет пре месец дана кад смо мерили вашу учioniцу и поручивали скамије.

— А, па то смо вама обавезни за онако лепе скамије и друге потребе? рече .Љубица.

— Ни најмање. Ја сам учествовао због друштва, а и због ручка, за који сам знао да ће се давати после прегледа школе.

Они се кренуше кроза село. Путом се водио говор само о раду у школи. Велимир обећа да ће доћи к њима са целом својом школом, па ће тако заједнички држати угледна предавања, али претходно захтева да обоје оду к њему у госте и да проведу заједно цео недељни дан.

.Љубици се веома свидео и овај паметан разговор, из кога се увери да и Гојко располаже добрим и не малим искуством у школском раду; свиде јој се и овај позив Велимиров и ова лепа шетња преко равна пољевена поља. »Шта они говоре о злу кад је тако пријатно и занимљиво проводити време у раду са малом децом!... помисли она. — Истина, незгодна је та вечита борба са кметовима и одбором... И деца хоће човека лако да наљуте, али су све то ситне ствари, које не трују човечји живот, не сметају младости да

плива у срећним сновима, да се весели животом и сунцем... Нема никакве бојазни!... Дај да се живи!..."

А Велимир се нагнуо Гојку па му шапће:

— Камо ти нове, лепе хаљине, несрећниче!... Што се брукаш у тим дроњцима! Дотерај се мало, подшишај се, поткреши ту брадурину... Отвори очи, ако хоћеш да поиграмо уз месојеђе.

Гојку засветлеше очи. Он баци поглед на Љубицу, која иђаше напред путањом, па одговори другу шапућући:

— Баш сам то јуче и сâм мислио... Гледаћу, чим примим плату. Знаш, дужан сам мало...

— Па кад дођете к мени, разговараћемо на само о томе. Гледајте да дођете још ове недеље, док је лепо време.

— Е сад нам можете показати како ћемо наћи пут за вашу школу, рече Љубица и стаде.

Веља им објасни куда ће проћи, па се по том, проговоривши још неколико речи, руковаше и растадоше.

Гојко и Љубица враћаху се, пуна срца, весели и задовољни, као што се обично враћамо кад испратимо кога госта, с ким смо пријатно провели неколико часова.

— Баш красив човек, рече Љубица; — весело, отворен, и тако лепо говори о нашем послу.

— А, Веља је и у школи био веома отресит. Знаш да ћемо код њега наћи читаву библиотеку.

Тако идући к селу претресаху полако добре стране свога новог друга и пријатеља. Ова лепа вечерња шетња освежила их и улила нову снагу у груди им, па осетише да им се разлива нека пријатна веселост у срцу; осетише оно познато задовољство од здравља, с којим се код младежи вазда јавља нека жудња за нечим веома светлим и магловитим... Беше им жао да остану свако за себе сами, па иђаху заједно не знајући куд ће; уђуташе и свако мишљаше за себе...

„И од куд је баш тако тежак живот? стаде Љубица мислити. Тешко је нерадницима и онима који би хтели само да заповедају, а мени, што?... шта има да ми буде тешко. Мојој деци ја заповедам, а друге старије морам слушати, није вајде. Сваки има по неког старијег, кога слуша, па тако и ја... Него није то. Опет они мисле о нечем другом, о чему неће да говоре преда мном... опазила сам то. Али шта?... Свеједно, ма шта било, није тако страшно... А овај Гојко баш је добар човек и... одличан... јест, баш одличан учитељ, то каже и господин Веља. Морам му говорити нек се јави за испит. А што?... Зар се мене што тичу његове ствари?“ — запита се она бојаљљиво, аналишући са зебњом своја осећања, али се одмах умири. Некакав ђаволаст, детињи осмех пређе јој преко усана и она баци поглед на Гојку, онако у косо, не осврћући главе к њему.

А Гојко се погнуо, па мери очима сваки свој корак. Тек по неки пут скрене око у страну, те више осети но угледа танахну фигуру девојачку уза се. И он се дао у неке мисли, од којих му се густе веће час навуку и натмуре као илински облак, а час се разведе и развуку у весео блажен израз... „Ала би то био живот, Боже!... али ко сме о томе мислити... Није то за мене, за оваког хм... како да кажем... повученог, јест баш туњавог... Туњав сам, није вајде“. И он као са неком злурадом жестином понављаше овај израз, који му одједном постаде тако пластичан и жив, и што је најглавније одговараше потпуно — како он мишљаше — његовом стању. „Туњав! заиста јесам. А што, зар ја не бих могао бити онако окретан и живахан, као Веља? Не може да се смири на једном месту, врти се на столици, игра му, чини ми се, сваки мишић на телу. Мислим баш да бих могао, кад бих се одлучио. Што, зар је то тешко: врд... врд тамо амо,

па ништа.... Али не иде, бадава, знам ја себе“. И он се скоро гласно насмеја, јер представи себе како би изгледао, кад би одједном стао облетати око Љубице и удварати јој се као какав окретан каваљер. Ова му се мисао, поред своје смешне стране, ипак свиде и он већ замисли себе обучена у најфиније одело, стаде замишљати неке нарочите манире, за које држаше да могу јако утицати на девојку. И одједном, усред тих сањарија, он се трже. „Шта је ово... шта ово ја мислим и чиним? Зар то ја чиним од истине... ја, који до сад не смедох погледати у женско!... Бежах од њих као од ђавола, као да ће ме један поглед њихов сатрти. Шта је ово?!... Хм... то је нешто ново, што до сад није било, то се сад нешто почиње, мора бити... Али шта?“ И њега опет стадоше претресати некакве топле, пријатне струје, које потицаху отуд од некуд од срца...

— А, ево мог стана, узвикну Љубица, дигнувши главу. Да је раније па да свратите, али је већ мрак...

Гојко се трже и готово одскочи корак натраг.

— Како... не, не, молим... Има времена, други пут...

— Е онда до виђења. Лаку ноћ! рече она и климну главом кокетно, па се обрте и уђе кроз вратнице у своје дворште.

— Лаку ноћ, рече он за њом, прихватајући се шешира и гледајући кроз сутон необичну силуету, која се удаљаваше од њега испод пуних китњастих шљивових дрвета.

— Ех, уздахну он и окрете лагано корачајући к своме самохраном и невеселом стану.

VI.

Протекоше још три дана. Љубица све више улази у посао и све се више одушевљава радом. Истина она

почиње уједно и сама опажати, а то је и Гојко напоменуо, да јој деца почињу бивати све више утегнута и повучена, нестаје са њихових лица оне обичне дечје живости и она почињу личити на војнике у фронту. Она зна шта је узрок томе и осећа да не може ништа учинити да нестане ове појаве. Узрок лежи у њој самој, и он је тако тесно спојен са њеним бићем, да се већ више не може отклонити.

„Како то, мисли она, гледајући на Гојкову децу: бар од њега сам живља и окретнија, а где како су наша деца!... Зар он са оном његовом пипавом мирноћом може да створи овакав живот... где како се живо и весело разговарају! А ја... са овако живом природом, стварам војнике. Чудно!... Али знам, то је све она проклета моја суровост. Шта ћу, не могу друкчије!“ И она склони своју дечицу за школу, рече им да се ту играју, па се онда полако приближи Гојку. Он стајаше међу децом, па им говораше нешто живо машући рукама. Она са чуђењем посматраше како онај сплетени Гојко стоји пред децом, како им живо и весело прича, са уста му никако осмех не силази. А дечје очи, управљене на њега, горе, горе, као жеравице...

„Боже како је ово лепо! Што и ја не бих могла овако. Баш ћу да огледам... не, не да огледам, него да и ја окренем овако, сасвим да окренем... Што, где само како то он полако, смешећи се... Зар ја не бих могла тако?...“

Гојко по дечјим погледима осети да она стоји иза њега, па одједном прекиде рад и приђе јој, гледајући преда се збуњено, али му још у очима играше она весела ватра, која га грејаше у послу.

— Ви, одмор... да. Хе, ваши су мали, не треба се са њима много журити.

— И не журим се. Него гледам вас једнако, па баш дођох нарочито да чујем... како то ви... Некако то ви радите друкчије, живље.

— Хм... кажем вам... поче он отезати, па у говору баци поглед на сокак и прекиде, занемп. Угледа сеоског писара, а уз њега учини му се да промиче поред прошћа црвена полицијска капа. Увек су му полицајци били одвратни, а сад му се овај што долази учини као јастреб, који се залеће у мирну и безбрижну шлеж. И Гојко, као са неким предосећајем, стаде се нервозно окретати око себе, као квочка кад осети опасност, па скупља око себе пилиће.

Љубица погледа за његовим очима, па видевши ко долази, намргоди се и заузвек неки одсудан, само њој својствен положај ишчекивања. После јој се учини веома незгодно да баш тако отворено покаже, како је раније опазила госте, па их сад ишчекује. С тога се обрте Гојковој деци, па их стаде нешто запиткивати, али тако неумешно, да деца одмах опазеше због чега се она обраћа к њима, па сваки час погледаху у страну, од куд се приближаваху гости.

У двориште уђе срески писар у новој полицијској униформи, која тек беше прописана. Нову официрску капу накривио на десно ухо, а сјајну никловану сабљу пустио те се вуче по земљи и звецка кад удари о какав камичак. Лице му младолико, сасвим бело, нос погрбљен, дугачак, а бркови танки жућкасти; по образима и бради израсле ретке жућкасте длаке, које се и не опажају на први поглед. Очи му плаве, мале, па необично светлуцају испод меснатих капака; са стране око очију кожа се почела брчкати, те даје целом лицу израз скривеног лукавства. Са лица му бије она позната надувена тупост, која је својствена многим нешколованим представницима власти. Он се приближаваше слободно, готово дрско, и на Гојков учтив

поздрав једва климну главом; застаде и саслуша Гојка, који му се представи, па као прави генерал кад саслуша рапорт, климну главом и окрете се учитељици. Сеоски бата се задовољно и пакосно осмејкиваше, гледајући то у збуњена Гојка, који се одједном некако необично најежи, увуче главу у рамена, па нервозно звера очима, час у Љубицу, којој се образи одједном зацрвенеше, као да ће сад из њих крв бризнути.

Љубица подиже главу и погледа писара право у очи, али се овај ни мало не збуни од тог погледа, већ јој приђе слободно и оним полицијско породичним тоном рече јој, прилазећи:

— Хе-хе... јесмо ли се наместили?... Пера Илић, писар овог среза и платодавац учитељски... Хм.. да... чујемо ми тамо у срезу, дођоше нам после и акта о вашем постављењу... А ја овде до општине, купим порезу, па ми Богосав рече да сте дошли... Дај, велим, да се упознамо.

Љубица се осврташе, збуњена, погледајући чешће на Гојка, који се смрзнуо ту на месту, па ни да мрдне.

— О, молим... извол'те, рече она са неким малим изразом кокетерије. — Ама немамо где да вас уведемо. Децо, дајте коју столицу.

»Хм, па то је он!... знам... И где сад шта је! рече Гојко у себи. Он познаде писара. Сећа га се добро кад је ступио у први разред гимназије, заједно са њим, па видевши да не може ни из једног предмета да истера већу оцену од јединице, нестаде га. После се виђао да служи код једног адвоката, потом код секретара у начелству окружном и одједном се обрте као преписивач у истом надлештву. Од тада му Гојко изгуби траг, и ево сад му би суђено да га види у пуном сјају господства, у положају од кога и сам помало зависи.

Деца изнеше столице; одједном се ту нађе и Стојан, који ћутећи намести столице у хлад па се измаче, гледајући писара онако исто необично, најезено, као и Гојко.

— Извол'те, немамо све удобности као код куће, рече Ђубица седајући и смешећи се. Она је већ ухватила на себи два значајна погледа писарева, па је одмах обузе она женска жудња за допадањем. Уједно опази Гојкову нагмурену, згрчену фигуру, па одмах помисли да њега сад гризе љубомора, те се са осмехом обрте писару, погледајући лукаво, испод очију, на Гојка.

— А већ младе учитељице и у својим кућама имају велике удобности!... Ха-ха-ха... насмеја се писар. Знамо се добро колико смо тешки. А, Богосаве, седи, рече он ћати, који се слатко смејао одговору његову.

— Голаверија смо, брате, сви па то ти је, придружи им се ћата овим фамилијарним тоном.

Ђубица плану и намршти се. Писар то опази, па се обрте ћати:

— Баш си права гејачка цепаница; нећеш се никад истесати.

Ћата се стаде врпољити и чудити шта је то погрешно, а писар се окрете Гојку:

— Извол'те, господин учитељу у друштво!

— Захваљујем, морам на посао. Децо, у школу! екомандова он, па се опет згрчи и, онако намрштен, оборене главе, уђе са децом у школу.

Писар погледа за њим пронично, као што обично гледамо какве полуумнике, насмеши се и махну главом, па се обрте учитељици:

— Шта је ово... хе-хе-хе?... Какав вам је ово колега?

— Одличан учитељ и веома добар друг, одговори Ђубица озбиљно и одлучно, па видевши да се писар спрема да избаци неку пошалицу на Гојков рачун,

престиже га и сама рече : истина, није углађен ни... до-
теран, као што би требало, али је добар човек.

Писар за то време непрестано погледаше ћату,
док се овај једва сети, па се одједном диже.

— А нама остаде онај дневник онако... Да идем
да га закључим, рече он смешећи се.

— Иди молим те, али немој сумирати без мене.
Причекајте ме и спремите ручак.

— Ха, то се већ разуме. Како!... рече он и удали
се са неким значајним осмехом на устима.

Стојан, који стајаше више учитељице, исто онако
најежен и згрчен као и Гојко, обрте се и оде у школу,
машући главом неповерљиво и шапућући у себи : „ја,
братићу, тако је то; видим ја!...“

Гојко га дочека на вратима своје учioniце, на-
мрштен, а из очију му се читало питање : „Шта је?“

— Остадоше њих двоје сами. Овај креса огом,
креса, док се Богосав сети па оде. И ја се склоних,
братићу, од зла. Не знаш ти каква је ово сила у срезу;
и капетан га се боји; тако је то, братићу мој. А она
не зна, него... Хеј, што ти је женска глава!... Ама
Бога ми, господине, једнаке су : и ове ваше учевне и
оне наше конђаре. Је ли њој дуга коса!... Ехеј-хеј!...

Међутим на пољу писар отпочео напад, по свима
правилима дон-жуанске тактике. Најпре се већ оба-
вестио о њеним родитељима, о школовању, о свему,
док се тако мало упознаше и зближише, па онда поче
по издаље добацитвати похвале њеној лепоти, памети,
лепом положају који заузима... Љубица, коју све више
обузимаше женска сујета, попушташе по мало од оне
првашње збиље, па се стаде и она упуштати у раз-
говор, који је водио само циљу.

— Допада ми се, знате, тако са образованом жен-
ском... разговор је веома пријатан. О чему год хоћеш,
све те разуме... па и сам да се поучиш чему. А ни ми
вам нисмо баш тако велике школе учили.

— За ваш посао и нису потребна велика знања. Ту је важна практика...

— Јест, добро сте рекли. Практика, света практика! Нисам ја узалуд практиковао дванаест година, па зато се сад не бојим ни једног правника. Моје осудно решење не обара се тако лако! А правници шта ми знају? Не знају рад на једном обичном регистру, а већ онако... тхи!... — рече он, махну руком по ваздуху и насмеја се гласно, па онда настави :

— А ви, то је већ друго... вама требају многе школе. Без тога не може да се ради ваш посао како ваља. Него знате шта : упишите и мене у први разред ; ја бих баш волео да учим код вас... Тако да седим у скамији, па само вас да гледам и слушам.

Љубица поцрвене изненада, саже главу и погледа га онако испод очију.

— Кад не би требало да се једе и живи, одговори она смешећи се. Али треба зарађивати хлеб.

— Хлеб?... понови он; какав хлеб! Зар још и о томе да се бринемо. Реците само колика нам сума треба да безбрижно проживимо. Све да вам спреим.

— Ха-ха-ха... окрете Љубица у шалу. Кога ли сте наумили заклати, да се тако брзо обогатите! Нека, молим вас: тако млади, па да идете на робију...

— За вас је слатко и на смрт поћи, узвикну он, смешећи се.

То већ беше много. На тако отворен разгор Љубица не беше навикла. Она чедна детиња осећања, која се улевају у душу још мајчином храном, почеше се бунити, али их постепено ућутка и заглуши женска таштина. Ипак осећаше неку пријатност од ових смелих речи, и ако је добро знала да су то само речи, да се то говори у другом смислу. Ко ће разумети женску душу!...

После пређе разговор на плату. Писар с неком нарочитом интонацијом исприча, како се плата врло, врло неуредно издаје, како учитељи морају по неколико пута долазити к њему узалуд, али она, госпођица Ђубица, не мора се за то бринути. Он ће њој сам доносити плату, све ће олакшице он њој чинити... Затим се вешто наведе разговор на неке учитеље и једну учитељицу. Господин Пера отворено изјави, да је он већ учинио што треба, да двојица учитеља буду премештени а учитељица отпуштена. После овог саопштења, писар се диже. Он нађе да је ово за први мах као почетак, доста; а после већ, ићи ће све својим редом... С нарочитом намером он прекиде разговор баш на овом месту...

— Камо вам онај колега, рече он, дижући се. Баш ће сит да се наради. Хо-хо-хо...

Ђубица се сад тек сети посла, сети се да је још давно децу оставила иза школе, па о њима нико не води рачуна. Она се нервозно диже и рукова са писарем, правдајући се узгред:

— Ах, извините, молим вас. Јадна моја деца... оставила сам их онако. Не знам сад ни где су.

И она брзо, не осврћући се више, оде онамо где је децу оставила. Нарочито је пренерази свршетак разговора са писарем, па хтеде сад одједном да угуши сећање на њега. С тога се одмах, живо, с неком грозничавом журбом предаде послу. Али је одмах прекиде глас Стојанов:

— Господин казао скоро ће подне... Да пустиш децу кући.

Она опази да је Стојан гледа некако у косо, некако необично, љутито. И то јој паде тешко. Отпусти децу кућама, па застаде пред чичом и погледа га слободно, право у очи.

— Бога ти, ко је ово... какав је овај писар?

— Хе, братићу, па господин Пера... знам га.

— Питам те онако... какав је човек? Он нешто много прети учитељима.

— Прети ја. Шта ћеш му — сила је велика. Он ти је прави газда у срезу, капетана не верма ни оvolико... А зао је, братићу мој, као... као... Шта ту, шта он може учитељима! Гледај ти само свој посао, па се не бој никога. Тако је то, братићу, ја... А он учитељима ништа не може. Не може ништа, кад ти кажем. То једно, што их ворта с платом, али тако ти је свуд, по свима срезовима.

А Љубица само осећа како јој нешто јако бије у темену и у глави врн, врн као у котлу... Она се хвата мислима за поједине речи Стојанове, али у глави опет врн, а срце се све више стеже од неког нејасног злослутног страха. Шта је то, од чега се плаши, не сме да зна, не сме да мисли о томе, али јој се то извило пред очима, па јој потреса сваки живац. Управо она не може још да одреди у коликој је мери то страшно и је ли баш страшно; и све јој се чини да ту има доста и пријатнога... Али за сад она је узбуђена јако и рада би ма чиме забавити се, ну чиме би?...

— Шта ради господин учитељ?

— Са децом, веселник. Шта ће... да се склони од зла; боље му је. Сад ће и он изићи. Кажем ти ја, братићу, не бој се ти. Њему баш немој зубе показивати, ономе знаш... него онако низ длаку. Лажи га полако док не ухватиш за врат, па онда о земљу. Ја, братићу, тако је то. А ти се не бој, што се тиче...

— Море шта ти је, кога имам да се бојим... И шта ми ко може!

Она се упути у школу. Врата на Гојковој учионици беху отворена, а он, онако исто намрштен, ходаше живо преко школе. Кад опази њу, он се обрте деци, нареди им да се спреме, па их пусти кући.

Љубица стајаше у ходнику док деца полако изиђоше из школе. За децом изиђе Гојко, гледајући пред ноге. Обома беше незгодно да се погледају, а знају да се не могу ћутећи мимоићи. Гојко осећа како га издаје присебност, и он већ увиђа да ће проћи овако ако га она не заустави. То је без сумње и Љубица увидела, па му приђе.

— Зар и ви пуштате, рече му она отворено, онако како су и јутрос разговарали.

— Подне је, одговори он, гледајући час у земљу час на вратнице, куда пролажаху ђаци, па се опет полако крену. Љубица пође за њим.

— Хоћете ли да идемо после подне у Брезовац. Да пустимо децу рано, па да идемо.

Гојко се изненади; овакав предлог није очекивао, а би му по вољи. Хтеде да се упусти у разговор и да је пита што за писара, па увиде да је то незгодно. Свеједно, и онако ће дознати од Стојана колико му треба да зна.

— Добро одговори он. Можемо... само раније...

После подне иђаху низ потес, једно поред другог, учитељ и учитељица, али обоје беху суморни, забринути. Иђаху ћутећи, али обоје управили очи у неодређену даљину, па се дали у дубоке мисли. Нека тешка слутња владала је њима од јутрос, притисла им душу, стегла срце, па их тако држи, мори их без престанка.

„Шта он хоће? размишља Љубица о целом догађају. Нисам га добро ни разумела. Управо, он ми није још ништа ни казао, него све онако... поиздаље. Час говори некакве одвећ необичне комплименте... Хајде већ то... не мари. Може бити да је то баш у реду, него ја нисам научила на такав разговор; нисам бивала у друштву. То већ није ништа. Али после шта оно говораше о некаквом накиту, украсу, шта ли. Па

о плати... и то већ није ништа. Није ми тешко ићи у срез. Па о оним учитељима... А она учитељица, вели, биће отпуштена... Ах...“ Љубици се стеже срце од неке зевње и опет је притиште онај тешки магловити сумор, што дави, испија полако...

„И зар све од једном да пропадне, сва мука моја!... Таман се дошло до мете; таман да одморим родитеље, да се одморим и сама од оног сиротовања и гле!... Зар то може бити! Зар би Бог допустио? И зашто, зашто... Шта хоће он... шта му то остаде неисказано, недорвшено? А знам, осећам да ће се то другом или трећом приликом све исказати. Па онда?... О, та ваљда и Бог гледа са неба на сиротињу!...“ Она се стресе од те магловите зевње, погледа на Гојка, који иђаше гледајући пред ноге, дубоко занесен у мисли, па се и сама опет занесе мислима.

„Чудновата је, баш!... премишља Гојко десети пут једну исту мисао. — Овамо седи са њим цело јутро, смеје се, шали се и све онако... што не ваља. Оставила децу саму... Видиш, за то бих је могао узети на одговор. Али, ех!...“ и он махну руком по ваздуху, увиђајући и сам да он никад не би имао смелости да то учини. Сва је утеха у томе, што он сазнаје, да би имао *право*, па чак и дужност да то учини. Али се то све заврши оним стереотипним и малодушним узвиком: ех!...

„И нико је не присиљава да седи са њим. Што, зар не може она устати и рећи: извините, или већ тамо... морам на рад, чекају ме деца. Како сам ја! А она јок... него са њим тамо амо, па цело јутро. И шта су имали толико да говоре? — Лудорије!... А овамо сад гледај је! Иде као убијена... и одмах сам познао да јој није било по вољи. И Стојан тако вели. Па добро, што је седела кад јој то није било по вољи?“

Чудновато!... И ове су ти женскиње баш...“ Он опет махну руком, разгледа пред собом па се опет замисли...

Веља беше на раду кад они стигоше. Замолише га да не прекида посао, а они се наместише на дну школе, иза ђака. Радио је са првим разредом, други писаше, а трећи и четврти рачунају на таблицама. Љубица се веома зачуди кад виде да учитељ већ предаје о словима. На табли стајаше великим, јасним, лепим слóвима, написано *со*. Учитељ се с доста вештине али и муке стараше, да навикне дечје ухо разликовању ова два гласа. Љубица готово не дише; сва се претворила у трајну, жудну пажњу. Да јој је да не пропусти ни један покрет учитељев. А он ради живо, умешно, с вољом... Тек ипак види се да не ради без напрезања. Сва малопрешња брига одједном се скиде, нестале је, а њу обузе пламен жудње за радом. Она се преобрази: очи се весело засветлеше, образи се заруменеше; она се сва предала томе послу, који је и њен... Ту су јој све мисли, цела душа... Деца одговарају: по неко већ схватило добро целу мајсторију и одговара правилно. Љубица све више светли очима. Али по неко устане, па све наопачке... Љубица се мршти, лупне ногом, управо врхом ноге о пòд; види се радо би скочила и притрчала детету. Ко зна шта би му урадила од срцбе!...

А Веља се смеши весело, као да је то и очекивао, као да је све у реду, те није могло друкчије ни бити... Он опажа како се Љубица мршти и мучи, па баш нарочито бира такву децу. Обавештава их, помаже им, управо учи их да мисле, али су то деца неукa, дивља, па не може све да иде као по лоју...

— Е доста. Извиђите сад мало напоље, рече Веља деци, па се упути к својим гостима.

— Како... Зар ви већ радите са словима? упита га Љубица зачуђено.

Веља се смешка неприметно, и сам прави зачуђено лице, као бајаги чуди се питању.

— Јуче сам почео, одговара он наивно. — Зашто се ви као чудите?

— Па, знате... нама су предавали, поче она збуњено: припрема траје најмање месец до...

— Ха, методика... прекиде је учитељ. Е богме овамо ћете морати много што шта против методике, јер и наша врховна управа ради већином против методике, па морамо и ми. Шта, зар ја да изгубим два месеца са овом дерладијом узалуд; а шта ће за то време да ми раде остали разреди?... Јок, ја сам то са њима наредно све за четири—пет дана: сто, столица, клупа, табла и т. д. А сад је већ време да се почне радити. И јесте ли видели како иде славно: половина већ знају да разликују оба гласа! А тек смо почели, од јуче...

— Дакле ви сте задовољни данашњим одговорима? упита она бојаљиво, као да га не увреди питањем.

— Ха-ха-ха... те још како! Питајте Гојка како он мисли.

— Да, славно иде! одговори Гојко одлучно.

— Видим ја како се ви мрштите... У једно време помислих сад ћете скочити, па нарочито бирам неразвијенију децу. Е, друже драги, не једу се лубенице, док се копач добро не озноји... Него изволите мени, у наш дом...

Љубица и Гојко изјавише жељу да слушају даље рад, па по свршетку посла да пређу у стан. Веља позва децу, па настави рад. Узе да прегледа израђене задатке на таблицама. У томе му помогаше и гости. После зажелеше да он држи једно предавање. И то им учини по вољи: узе други разред и поче познавање природе. Предавао је врло лепо, лако и живо; и Гојку се засветлеше очи. У раду проведоше још цео час.

Веља пусти децу, па се кроз простран ходник упути са гостима у свој стан. Дочека их једна слабуњава, ситна плавуша, поздрави се врло усрдно, па одмах оде к столу, на коме стајаше послужавник са водом и слатким од трешања. Разговор се води само о школском раду.

Љубица је нарочито дошла да чује коју реч о писару, да види шта је то: треба ли да се боји чега, или ће јој и Веља казати оно исто што и Стојан. Али сад јој је веома незгодно да почиње разговор пред учитељком. Зна она жене, па нека им је најсветији израз на лицу... „Најбоље ће бити, помисли она, да говорим са њим у повратку, сад кад пођемо. Знаш да ће нас испратити далеко, а још ако му не пође жена, можемо говорити гласно, са Гојком заједно. Ако ли она пође, морам се издвојити са Вељом.“

Кад сиђе сунце близу брега, гости се дигоше да иду. Веља се спреми да их испрати, а учитељка мора остати код детета, које је данас нешто у ватри.

Веља пђаше необично весело; обузело га оно пријатно расположење, које наступа после дуга успешна рада, па сад не може довољно да се наговори. Стаде се хвалити својим другим разредом, јер то су само његови ђаци, и причати с каквим ће уживањем да ради ове године са њима. Љубица, која га врло радо слушаше, мораде га прекинути.

— Е сад ви нама да дате један савет, јер зато смо управо и дошли, рече она, па им исприча свој јутрошњи разговор с писарем, изостављајући наравно све оно, што није потребно да они знају.

Веља се још од првих речи њених уозбиљи, а кад саслуша шта је писар спремно оним друговима, он плану гневом и узвикну:

— Животиња!... дакле и то он зна... А каква је то красна девојка и одлична учитељица. Пре две го-

днице, свршила је школу. Сирота, нигде никог нема, а врло лепа. Чуо сам ја још пролетос да он облеће око ње, па ето...

— Шта мислите, да ли ће заоста бити отпуштена? Ту је и Просветни Савет, за Бога; ваљда се то не ломи баш тако лако!... запита Љубица узбуђеним, уздрхталим гласом.

— Ех, Савет!... одговори Веља са неком горчином у гласу. Тешко нама! Одузели су нам и тај једини заклон: да нам је бар хлеб обезбеђен, кад радимо посао ваљано. Па ето, дали су нас на милост и немилост несавесним, бесним људима... да нам бешчасте породице, другове... А ми да ћутимо као рибе, да се не смемо мрднути, узвикну он са тешким болом, па онако у љутини хитну гранчицу, коју ношаше у рукама, далеко од себе. Ућуташе за часак сви троје, па иђаху бледи, намрштени, тешко дишући. Кад се мало прибра, Веља опет проговори:

— Отпустиће је, дабогме!... Чуо сам ја како је он био окупио председника да је оптуже због неморалног владања... Њу, једну од најпоштенијих учитељица!... Ето и вама одговора на питање. Сад видите шта вас чека, па бирајте; то зависи од вас... ту вам ми не можемо дати никаква савета.

— А како би било да ја тражим премештај у други срез? Да то учиним сад одмах, док још нема опасности.

— Нема ни недеља дана како сте дошли на ово место, па већ да тражите премештај, и то још без узрока! Јер шта бисте могли навести за разлог?... То не може бити, верујте ми.

— Готово мени се највише свиђа савет нашег Стојана, проговори Гојко, осмехнув се малко, али му са лица не силажаше она љута горчина и бол, што тече из самог срца. — Он јој вели да ради свој посао да се не плаши ничега. А за писара, како оно... зале

он, па се опет насмеја: беше му незгодно поновити израз Стојанов „низ длаку“, па то он преприча другим речима. Беше веома узбуђен, те једва изговори ово мало речи.

— И мени се свиди тај савет, одговори Веља. Море, ви имате паметног фамулуса, вере ми! Тако, тако је најбоље. Па ако видимо да ће и вас овако да брука, онда ћете дати оставку. Другог излаза нема.

Затим Веља стаде причати о оној двојници што им се спрема премештај, па дошавши тако у разговору до орловичког потеса, опрости се са гостима, обећа да ће их скоро походити и врати се.

Љубица и Гојко продужише пут ћутећи. Беше им незгодно настављати досадањи разговор, а о другом чему нису хтели говорити.

Сиђоше у речницу, поред које се зелене подотављене ливаде. Задахну их мирис свеже, зелене траве, по којој су већ почеле да се купе росне капљице. Вода се тихо слеваше преко камичака, жуборећи лагано, тајанствено, као да се и она, уморна, спрема на починак. Сутон се приближава, а ваздух постаје гушћи, тамнији. Цела се природа умирила, па се само још осећа њено гигантско дрхтање, као последњи уздах пред тешким сном... Све то навлачи жива човека на бескрајне сањарије.

Наши путници наиђоше на оборену кладу на самој обали, па, готово не споразумевајући се, поседаше на њу. Пролети слепи миш и запара танахним крилима поред самих њихових очију; пројури тихо, без шума, водени кос, враћајући се ноћишту; зајубори речница, зашапућу капљице што се слевају с камења, а сутон се њиха и навлачи све више, успављујући брижну главу пријатним заносним сновима...

Но Љубица не сања пријатне снове. Тужно је оборила главу над реком, па слушајући жубор и ша-

пат бистре воде, чини јој се да са тим злослутим жубором отичу и њени најмилији снови младости, њени најдражи идеали... Све, што је тако дуго стварала у сновима, чиме је најрадије душу младу напајала, почиње се ружити, растурати... И она види да ће нестати свега и да ће после наступити црно и горко разочарање; да ће нестати снова и наступити оштра, сурова јава... И она почиње осећати велики, тежак бол, јер губи највеће благо младости — лепе заносне снове... И кроз неми сутон, са тихим жубором реке, помеша се болно, тужно јецање... И оде низ воду, тихим ласором, овај тужни двојев танахне бистре реке и младе, несрећне девојке...

А Гојко занемео, смрзао се, па не дише. Осећа само како му се груди стежу, а срце лупа бурно, живо. Не сме да се покрене, да мрдне ма чиме. Само гледа, гледа у ову погнуту фигуру, која се у сутону нејасно оцртава, и чини му се да сваки њен уздах односи собом по један део његова тешког бола, а на души му оставља тихо, пријатељско саучешће у тузи свога друга, и још некакво осећање, веома пријатно и драго, од кога му и срце живље куца, али се он стара да га за сад угуши, јер му данас и у оваким околностима није место. Само тихи, лагани уздаси по кад што одāju његово нѐмо присуство. А око њега све једно исто: сутон, жубор, јецање...

Одједном се обоје тргоше, устадоше и пођоше даље. Месец изгрејао, па трепери својом нежном сребрастом светлошћу. Зрикавци отпочели свој посао, па и цела околина бруји од њихове монотоне песме, која улева у душу неку сањиву зебњу. Тамо на врбама, кратким и суморним гласом, јавља се ћук. А из села се носи, све лакше и лакше, нејасно, тихо брујање. Долази ноћ...

Њад већ уђоше у село, Гојко се понуди да отпрати Љубицу до њена стана.

— Нека, молим вас, немојте... Близу је, сама ћу, одговори она одлучно, па се поздрави са њим и окрете својим правцем.

— Добро... Лаку ноћ! одговори Гојко мало увређеним гласом и остаде дуго на том месту, гледајући за њом.

Прилазећи својим вратницама, Љубица опази човека, који се држаше једном руком за плот. Он се крену према њој поводећи се, а из груди му се разлеже храпав, промукао глас.

— Аха... тако ли је! У ово доба... Молићемо за мецко изјасњења. Рибице...

Љубица одмах виде да је то пијан човек, па брзо појури вратницама, али незнанко беше ближи па подупре леђима улазак.

— Стој... Ходи код бате...

Љубица познаде ђатин глас, па плану својом одважном, плаховитом срџбом.

— Ха, пијанице једна, ти ли си то? Марш с пута... дрекну она, па гурну пијана Богосава из све снаге. Он се поведе, поведе и сроза се у прашину, а она протрча кроз вратнице и одмах закачи кључаоницу. Дрхташе као у страховитој грозници, срце јој лупаше живо, махнито, једва се стаде прибирати. Закашља се, јер је стаде нешто гушити у грудима.

Богосав, чувши кашаљ, стаде се дизати из прашине.

— Чекни де ти Перу писара, чек!... Он ће тебе наоко знаш... кâ погачу од белијѣ, све око руке...

Љубица побеже у кућу, закључа се у својој соби, паде на своју девојачку постељу и горко зајеца...

„Боже, шта је ово? Је ли ово моја служба, мој удео? Зар се овако почиње? Зар је овакав цео живот!...“

VII.

Љубица се сва предала школи, својој деци. У непрекидном, заморном раду тражила је утехе; у послу је угушивала онај стални страх од некакве несреће, који је обузе ових дана. Беше веома задовољна својим радом; кад год изиђе са децом на одмор, из очију јој сија задовољство, али се брзо навуку облаци на њено равно, ниско чело... Мисли, те црне мисли никако да је оставе, но јој загорчавају сваки тренутак, сваки покрет.

»Што ми не да Бог мира, мисли она, да се бар сита нарадим са својом децом? Сад видим како велико задовољство и утеху човек налази у раду. То је велики дар Божји, само кад је човек и с друге стране задовољан. О... а ја сам тако мало желела!... Само да имам добра друга, па овако у тишини да радимо обоје са овим малишанима, да радимо много, неуморно... И кад нам затреба одмора, да га нађемо у нашем гнезду... Та то су тако мале, тако ништавне жеље, па и то се не да!«...

И опет се преда раду грозничаво, жудно, са неком чудном одлучношћу. Гојко је обилази на раду по неколико пута дневно, помаже је саветима и напоследку поче да држи предавања њеној деци. Ради се озбиљно и својски... Једно јутро рече им Стојан да је отпуштена она учитељица, о којој су раније говорили. Богосав, вели, синоћ дошао из среза, па донео тај глас.

Обоје се запрепастише. И ако су непрестано о томе говорили и мислили, ипак им се чинило, да неће бити тако покварених људи, који ће тај злочин извршити. А оно гле!... Обоје се ћутећи погледаше, па одоше у своје учioniце и почеше рад. Љубица осећа да неће моћи данас ништа урадити. Мисли не могу да

се зауставе на једном предмету, но само пролећу, увећавајући још више црну слутњу, која јој обузела душу. Одједном, у сред рада, учини јој се да чује са дворшта необично звецкање, баш као да је сабља. Погледа на прозор, а тамо стоји Пера писар, лупкајући камцијом по својим дугим чизмама. Рече нешто Стојану, који дође пред њега, па стаде разгледати зреле шљиве и бирати једну по једну. Стојан уђе у школу блед, збуњен.

— Зове те господин Пера, шапну он Љубици уплашеним гласом. Часком, вели...

— Кажи да не могу сад прекидати посао, одговори она одлучно, а из очију јој севнуше необичне муње. — Кроз пола часа изићи ћу на одмор.

— Баш би боље било да изиђеш, настави чича веома тихим гласом, у коме се чујаше молба. Не знаш ти, братићу, ове...

Љубица махну главом одлучно, љутито, и чича изиђе покуњене главе. Она дрхташе сва, као у грозници, не знајући ни сама да ли је то из страха, или љутње, или јаког узбуђења. Неко зачуца на вратима тихо, лагано. Она не одговори, али обрте главу и посматраше како се врата лагано отварају и кроз њих пролази она позната страшна фигура. Поносно подигнуте главе, власно и смело посматраше она посетница, који се, улазећи у школу, некако необично превео, смањено се, па постао некако смирен, тих, рекао бих чак понизан. Са неким учтивим, финим смешењем прилази он столу, пружа руку, извињава се, моли за допуштење да поседи мало у школи... мило му посматрати овај занимљиви рад.

Одједном се стаде разбијати магла, која се беше ухватила око Љубице, и она с највећим чуђењем стаде посматрати госта. Шта је ово... је ли ово онај исти, пређашњи човек? Не, није, није... Ово је све друго...

други израз, понашање, тон говора, све, све друго. Она климну главом, нешто промрмља, и више очима но говором показа му место где ће сести. Гост се намести врло опрезно, старајући се да не поремети ову тишину, која владала у школи. Седе и стаде разгледати децу.

.Љубица приђе ближе деци, рече им да гледају само на њу, па поче рад. Осећаше како јој се образи час зажаре час охладне. Али се стаде прибирати, јер напреже вољу, те се сва предаде послу. Постајаше све расположенија и рад иђаше све боље и живље. После пола часа пусти децу и, бришући марамом ознојено и зажарено лице, приђе к писару, који већ беше устао и врло учтиво прихвати њен поздрав. Изиђоше обоје напоље и седоше у хлад.

— Опростите, молим вас, поче писар врло учтиво, што сам вас звао мало пре. Заборавио сам да се ваш посао не сме прекидати. Ја, знате, научио на нашу канцеларију, где врата не мирују ни пет минута. Он поћута мало, као да премисља о нечему, па одједном, мало отежући речи и застајући на неким изразима, настави:

— Ја сам дошао од куће нарочито због вас. Чим сам чуо синоћ... о којечему, одмах сам решио да морам ићи овамо, да се обавестим са вама и да се извиним...

.Љубица раширила очи, гледа и не разуме шта ово он говори. Она само посматра ово учтиво и озбиљно лице, које се од ономад тако изменило, да овај човек изгледа сад сасвим други. Нестало и страха и зебње, и она се већ почиње чудити чега се то до сад плашила.

— Чуо сам, онај лудак, Богосав... шта је радио и кажу чак вам претио мојим именом. Чуо сам да сте се и ви уплашили од нашег ономадашњег разговора и да сте се саветовали са колегама шта да радите. Он

обори очи, а преко лица прелете му облачак љутње, ну он то вешто сакри, па врло пријатељским гласом настави.

— Баш ми је много тешко било што сте ме погрешно разумели, управо што ме нисте разумели. Ја сам човек осетљив, и тешко ми је кад ко, нарочито таква женскиња, о мени рђаво мисли. Госпођице, ја имам рођену сестру, која је у вашем положају,.. учитељица, као и ви...

И сад настаде дуг, речит монолог, у коме се излише најодсуднија уверавања о поштовању, о братској искреној симпатији, о томе како је он готов на све услуге, просто и једино због њене самоће и сиротиње, јер зна да тако исто чами и његова сестра, па ваљда ће се наћи добра душа да и њој помогне... Чуди се како је рђаво протумачила његово саопштење о оној учитељици. То је неваљала женскиња, и она је морала бити кажњена. Па опет уверавања, клетве, и све то неким нежним, учтивим, пријатељским гласом, који чак у извесним приликама задрхће. Прави, најбољи друг, па то вам је...

Љубица гледаше, не знајући већ шта да мисли; осећаше само како јој се крâви лед око срца, што се нахватао за ово неколико дана; осећаше како је обузима некакво пријатно расположење према свему, па чак и према овом писару. „Збиља, красан човек. Како је само учтив, пријатан, скроман. И баш може бити да сам га ономад рђаво разумела. Човек, без сумње, гледао мало да ме занима, па ћаскао свашта, а ја одмах помислила бозна шта... Да ли је тако?“... И она понови у памети његов пређашњи разговор, размисли се о неким изразима, па јој се сад цео разговор учини друкчији, сасвим друкчији. „А ко зна?... помисли она са неком сумњом на души: можда је ово претварање...

Да ли могу бити људи толико дволични?“... И то остаде за њу неразрешена загонетка.

А писар се тек сад одушевно својом речитошћу, па не мисли престати. Много лених мисли и уверавања изнесе пред Љубицу и одједном, погледавши у часовник, трже се.

— Зар ваш колега не ради данас? запита он осврћући се.

— Ради, не знам што већ не излази.

Писар скочи и утрча у школу. Одмах по том стадоше излазити уморна деца, протежући се целом снагом, а за њима покуњен, снуждена погледа, изиђе и Гојко са писарем.

— Овај би и заспао у школи, чекајући да ја одем, рече писар смејући се. Него ћу сад вас, господине учитељу, нешто да молим. Пошљите вашег послужитеља нек донесе моје бисаге из суднице и примите нас у ваш стан да се мало заложимо и разговоримо. Госпођица, држим, неће отказати?

— Захваљујем... али сам тако уморна, да би ми сад одмор био пријатнији од јела.

— Нећете нам, ваљда, поварити друштво. Има времена и за одмор.

Гојко, онако суморан, наређује Стојану да трчи за бисаге, а он се даде на посао: да мало уреди и дотера свој жалосни стан. Пренерази се кад виде да соба опет није почишћена. Већ пети дан је како наређује Стојану да бар мало смахне оно сено са пбда, па ето, стоји све као у свињцу. Да узме сад да он почисти, не сме — дићи ће прашину, опазиће га. „Најбоље нек стоји овако, помисли он. Они знају да ја немам жене ни друге послуге.“ Потом намести мало своју постељу, привуче сточић ближе прозору, па изиђе. Стојан се враћаше с бисагама, те сви уђоше у собу.

Љубица се намршти кад уђе, у мало не запуши нос руком. Гојко то опази, па се обрте Стојану.

— Је ли море, ти. Од кад ја теби вичем свако јутро да собу чистиш и ветриш, а ти си ми направно овде читав свињац!... Ја... ја... узвикну он у љутини, па запе и одједном прекиде.

Љубица и писар тако исто изгрдише чичу, па поседаше за сто, који се повијаше на све четири стране.

— Шта ћу, старост је, братићу!... Не може се више као некад, док се било младо. А ја опет моју господу слушам кâ неке богове и сваки им, што ће рећи, дозлет чиним. Ми се слажемо лијепо; јес', братићу... кâ нека права вампилија.

Гојко обори главу па ућута. Њега је вазда победљивала Стојанова речитост, па и сад он немаде шта одговорити, знајући у напред да ће соба бити све гора и све нечистија, ако се он сâм не прихвати метле. Али је то њега мрзело, а нечистоћу је могао мирно сносити, само да није овако изненадних посета.

— Кад си стар, пријатељу, и кад не можеш да радиш, онда ниси више за службу, рече писар, вадећи хладно печење, заструг са сиром и кајмаком, лук и неколико бутела пива. — Него да кажем ја да узму другог човека, кога младића.

Стојану заигра обријана и обрасла кратком чекињавом косом брада; он затрепта очима и одједном рукну у плач.

— Десет година сам овде, слатки братићу... Немам куд... да умрем овде...

— Оставите га, молим вас, рече Љубица, која се веома узбуни од старчева плача.

— Добро, кад госпођица за тебе моли, одговори писар, па стаде нудити нове пријатеље јелом и пићем.

— Ама као да смо се ја и ви, господин ђучо, раније познавали... или смо се негде виђали, настави писар, нудећи Гојка пивом. Ви сте ми тако познати.

— Учили смо гимназију заједно... Ви после одосте некуд... у полицију.

— Ха, па што се не кажеш, брате!... Другови из гимназије, па се чине да се не познају. Господин Пера с нарочитим задовољством и чак неком важношћу удари гласом на речи из гимназије... У његовој кондујити стајаше да је свршио основну школу; и он сам вагда се исказивао против школе и школованих људи, али тек беше му необично драго, што се у овој прилици нашао сведок његовог гимназиског школовања. А он је, морамо признати, у дубини душе сматрао гимназију као нешто веома велико, непостижно, веће од свега... управо о већим школама није смео ни мислити. — Па ти си то мене, настави он, познао одмах... и опет си ћутао!

— Тхе... шта ћу? Знам да ме не познајете, одговори Гојко гледајући у земљу. „Ха, ова несрећна збуњеност, рече он у себи, мрштећи се. Куд баш сад да ми дође, кад треба да сам нај... најслободнији!“... Познао сам вас одмах, настави он, па се накашља, не знајући шта би још могао рећи.

— Е па деде, за срећна познанства! подиже писар чашу, додирујући уз гред, врло лагано, Љубичину чашу, а са Гојком се куцну другарски.

Гојко испи, па одмах виде да се и Пера и Љубица нешто смеше и гледају њега. Баш ће бити да се њему смеју. То га опет збуни.

— Какав си то друг, болан... Нећеш са колегицом да се куцнеш! рече му писар.

— Заборавих... промрмља збуњен Гојко, крећући очима живо, као да гледаше где би се могао сакрити.

После ручка полицајац одседе у разговору још читав час. Ту се разговарало пријатељски, сасвим другарски, претресале се успомене из младости, управо ређали се несташни поступци у школи и ван ње. Љубица слуша са интересом овај разговор, који је у по нечем подсети на њену младост. И Гојко се чак расположио, па допуни разговор по неким својим сећањем.

— Сећате ли се онога... рече он смећећи се, онога у дугачким кошуљама... Трпковића, што удари директору шамар... Није га познао по ноћи.

— Аха, јест... хтедоше, чини ми се да га истерају.

— Ја, па му директор опрости. Сад је поручник.

Најзад се писар диже, опрости се врло пријатељски са Љубицом и Гојком, Љубици опет понови неколика извињења, рече јој да буде потпуно безбрижна, па оде весело.

Гојко се још смешио задовољно, сећајући се неких ситница из ђачког живота. Љубица се досети овом смеху, па чим стадоше на пољу запита га:

— Ви сте јамачно лепо провели детињство и младост? Видим да се радо сећате младости...

— Младости?... понови Гојко и замисли се. Ја је нисам имао, ни знао за њу... Не, не... ја нисам живео у младости, нити знам шта је то.

Љубица га погледа зачуђено; учини јој се да он ово не говори будан, но као да сања. Поглед му беше управљен у једну тачку и укочен, цело лице некако необично измењено, сањиво, занесено...

Како то? рече она тихим гласом, као да се боји да га не пробуди. Сваки ко је преживео младост, мора знати за њу, сећати се појединих тренутака и, разуме се, то су најлепша сећања... Ето, и ви се сећате неких ситница...

— А ја вам кажем да не знам за младост.. Сећам се многих ситница, јест... али то је туђи живот,

то сам ја само посматрао... Али из мог живота нема ништа, јер ја нисам живео, као што ни сада не живим. Него... тек сад је друго; опет сад бар има нечега, а онда није било ништа, изговори он то, па дубоко уздахну и обриса руком чело, по коме се накушиле капље зноја.

— Ја то не разумем; не знам како... рече Љубица, тражећи згодан израз, — како то нисте живели?

— Како?... понови Гојко. Од основне школе, па до краја школовања одвојно сам се из родитељске куће и бринуо се сам о себи. Какав ми је био први дан школовања, такав ми је био и последњи: све једно исто... судови, вода, цицеле, трчкарање до бакалнице, до касапнице, а ноћу крпи се, пери се и учи... Све тако, без краја!...

— Зар баш никад нисте знали за игру са друговима, шалу, забаве?...

— Никад. Ја нисам за све то време ништа осећао, ништа желео; живео сам... то јест нисам управо ни живео, него онако...

— А детињство? стаде га запиткивати заинтересована Љубица. — Ваљда сте бар као дете проживели, у родитељској кући, са децом?...

— Јест, само сам тада и живео, више никад, одговори Гојко с неким болом, готово са очајањем, па се опет загледа негуд у даљину, а пред очима стадоше му пролетати сећања из безазлена детињства.

Како да се не сећа! Зар би се могло то заборави? Па шта би му остало за утеху из целог живота, чега би се имао сећати, да није тога лепог доба, детињства... Зар да се не сећа онога гнезда, у облику једне мале, накривљене, непокривене сиротињске дашчарице, са чијег се прага виде шумни вали дивотне Мораве. Чим сване, они сви, голотрби и босоноги малишани, његова браћа и сестре, поискачу испод пр-

љавих, поцепаних поњава, па трчи на ниже, на реку. Прегледају од синоћ запете вршке и намештене кошаре, па ако има лова, одмах се доноси угарак, ложи се ватра ту на обали и спрема се доручак. Родитељи им, пука сиротиња, журе се на рад, надничење, а они по цео дан око воде, око Мораве хранитељке, јер она их је и хранила и појила, другог чега нису имали; она их је и неговала, као добра мати, прала их, чистила, а благо сунце повијало их и сушило својим зрацима... О, дивна, шумна српска Мораво!... Па оне безавлене, срећне дечје игре! Па нарочито оно задовољство, које се тада осећало... И сад се живо сећа тога осећања, па му душу обузме слатка топлина. И све тако лепо беше, док га једног дана отац не узе за руку и одведе у окружну варош. „Много нас је, рече му отац, па не могу све да изхраним. Узеће те господин Младен, даће те у школу, а ти да га слушаш као Бога. Немаш се куд враћати.“ И он је остао, почео је претурати дан за даном, док се једном не нађе са листом хартије у рукама, који му је могао дати хлеба.

А за то време његово се мило гнездашце растурило. Родитељи помрли, сестре се разудале и свака за себе савила гнездо, браћа се растурила по белу свету и он сад замишља како изгледа оно рајско место, где је познао једине дане среће, милоште, задовољства. Кућица се већ давно срушила, по дворишту израсло трње и коров; плетар, у који је затварана једина коза шута, јамачно је однесен или је струлио ту на месту; стазица до реке обрасла травом; вир, код кога су се намештале справе за лов, засут; све срушено, уништено, па ветар преко те пуне гудуре звижди и шиба, а Морава оздо, ваљајући своје мутне таласе, хуји и шуми пенушећи се, не осврћући се на опустело гнездо. Иљадама година она се таласа овом долином; иљаде ће још проћи, а она ће исто овако пенити се и шумити, не

осврћући се на човечја гнезда, која се појаве уз њене обале, па их одједном нестане... Све ће проћи, свега ће нестати, а Морава ће се још поносито и величанствено носити преко равна српска поља...

Гојку кану суза из очију, али он не смеде подићи руку да се убрише. Скрену оком у страну, па опази да се и Љубица некуд далеко загледала, очи се сјаје, не мичу се, а усне по кад што грчевито заиграју. И она се, ваљада, пренела у прошлост, или се предала каквом новом осећају, па снује пријатне заносне снове. Гојко се обрте к њој, па је стаде посматрати. Учини му се да се из саме душе његове појављује нека сила, која га снажно гони у наручја тој девојци, осећа да га нешто снажно привлачи к њој. И кад би имао мало више смелости, ко зна какве би се изјаве одједном разиле из груди. Овако пак само уздахне и снуждено обори главу, осећајући немоћ и неодлучност. Он ће чекати да се то некако само собом удеси.

Деца већ почеше долазити у школу, а они обоје сањаху...

VIII.

Полицајац веома учестао са својим походама. Сваки други трећи дан сврне на часак у школу, поседи са Љубицом, поразговара се, нашали се и насмеје, па оде. Никакве претње, никаквих затева не чу се више од њега. Љубица се већ тако навикла на његове походе, да их у извесне дане и сама очекује, постале су јој чак пријатне. У овој сеоској самоћи човек се радује кад добије прилику да с ким измења мисли. У последње време писар поче доносити по неку лепу понуду: кутицу финих шећерлема, јужнога воћа, уверавајући како су то необично јевтине ствари у Београду, куда он иде често те носи порезу.

Љубица се све више навикаваше на писареве љубазности, и сад јој беху сасвим обични доста смели изрази. Она и сама добаћиваше Пери двосмислене одговоре, разуме се све у шали, но тек беше са њим потпуно слободна. Сад се и сама смејала својој пређашњој бојазни и страху, и питала се: чега се имала бојати? Ето, већ више од месец дана човек долази, и осим задовољства и пријатељства она не осети ништа друго пред њим.

Али у колико Љубица и писар постајаху интимнији, у толико се Гојко све више стаде повлачити, док се сасвим не издвоји из њихова друштва. Пре недељу дана донео им је сам писар обома плату, док други учитељи још нису ни мислили о томе. Гојко чак узе и нешто пара унапред, па одмах оде до Београда, одену се лепо и врати се истога дана, доста измењен, наравно у своју корист. Његове наде добише још више маха, али се одмах и пресекоше. Сутра дан деси му се прилика да чује смелу изјаву писареву и шаљив одговор Љубичин. Гојко се следи, и од тог дана није се ни видео ни проговорио са њима. Са Љубицом, кад има што пословно, преговара преко Стојана.

И Љубица је са своје стране много допринела, да се хладноћа међу њима увећа, а то само због оног безразложног женског ината. „Шта ми се он ту љути... као да има какво право нада мном. Баш ћу за инат да га једим, још више ћу да се смејем са писарем, нек пуца од једа“.

Гојко остаде озбиљан, вечно намрштен и повучен, избегаваше сваку прилику да се не сретне са њом. Сад се већ Љубица од истине наљути. Ово његово *стално* и одлучно држање беше јој теже од свега: писар дође за часак два, па га после нема по неколико дана, а она ни с ким ни речи проговорити. Тешко!... Она увиђаше да се међу њима почиње отворено непријатељство,

које се обично зове „учитељска свађа“, о чем је много рђавога слушала. Али она ни прстом не мрдну да то спречи. Напротив, реши се на отворен инат, надајући се на моћну заштиту писареву.

Једне суботе у вече уђе Стојан у Љубичин разред. Чича беше на великој муци: од пре, док се слагаху сви, беше му лако задовољити обоје, али како ће сад? Гојка не сме вређати, јер је управитељ — може га одјурити; Љубицу још горе... уз њу је писар. А овамо Гојко му једнако издаје некакве оштре поруке за Љубицу, па стане на врата и слуша хоће ли чича онако исто оштро изговорити, како је он казао. Ето и сада чича зна поуздано да Гојко слуша на вратима... нарочито му је казао да остави врата мало одшкринута...

Чича се, ставши пред Љубицу, уозбиљи, мало се накашља па изговори наредбу.

— Казао господин управитељ да ће сутра сви ђаци ићи у цркву. И ви да се спремите да идете са ваџом децом.

„Хвала Богу, чини ми се овако рече, одахну чича, јер га је Гојко три пута слишао, док није добро научно целу наредбу напамет. — Казао сам, братићу, и оно: *господин управитељ*; виђу да он тако баш хоће“.

— Кажи господину да учитељице не морају ићи у цркву, кад је она удаљена. Деца ће већ доћи, па нека их он води; и онако није до сад био у цркви, одговори она жучно, а обрзи пламте, црвене се као крв...

Кад Стојан оде пред Гојка, овај већ писаше нешто љутито. Руке му дрктаху, а перо га никако не слушаше, но извијаше пуно непотребних црта.

— Чекај, рече он, не дижући главе и не слушајући одговор Стојанов. Извади из стола деловодник, забележи тамо нешто, стави нумеру на ону исписану хартију, па је даде Стојану.

— Носи. Нека прочита и нек се потпише да јој је саопштена наредба.

Кад Љубица узме хартију и прочита све, па спази чак и нумеру, она се охлади. Одједном осети над собом сву тежину силе старијега, а необичан јој беше овај оштар, званичан тон, који се јасно распознаваше у наредби. »Наређује се учитељици првог разреда школе орловичке, поред усмене наредбе, да сутра«... и тако даље — стајаше написано на тој хартији. Доле потпис: »Управитељ школе орловичке«... а горе на врху великим словима: »Краљевско-српска основна школа орловичка. Бр. 34.« Баш звони!... Љубици нарочито одузеше смелост и управо уплашише је ови необични и, како она мишљаше, важни државни изрази: Краљевско-српска... Па није хтео да скрати: Кр. срп., како се то по некад ради, него баш отегао целом ширином.

Љубица погну главу, па веома послушно и усрдно узме перо и потписа како јој је речено.

— Шта каже? запита Гојко шапућући, кад му Стојан предаде хартију.

— Шта ће рећи... Саже главу кб јагњенце, па потписа. Хе, братићу, сила је влас'!... рече чича и некако лукаво засветли очима.

Гојко се насмеши задовољно, победоносно. Распусти децу, па се и сам упути кроз село, право ка брезовачкој школи. Од скорог времена он се о свему саветоваше са Вељом, јер увиде да овај не само паметно мисли, но многе ствари унапред предвиђа.

— О, безнадежни јуноша, узвикну Веља, видевши га где му долази. Шта је, пишти ли рањено, изневерено срце?... Знам, знам, дикане мој: тешки су то боли. И ја сам ти тако нешто некад боловао, па ништа... прође, к'о ћуреће бобице. Сад се смејем кад се тога сетим. Него шта ја... хајде седи, молим те. Шта је ново код вас?

Гојко се намести на столицу, хтеде се осмехнути, онако ради учтивости, али му се из груди оте тежак уздах. Суморно погледа око себе, махну руком преко чела, па туробно одговори:

— Мани се, молим те... Живот ми је загорчао; и онако нисам никад среће видео. И свака несрећа мора да се разбије о моју главу!...

— Море ћути, то је добро ако још може да се разбије...

— Шта да радим, научи ме, настави Гојко очајним гласом, па му исприча догађаје последњих дана. Ја видим, рече он, да ми се спрема велика несрећа... неће проћи ни две недеље, а ја ћу бити отпуштен. Па куд ћу после и шта ћу?...

— Отпуштен... хе, мој дикане, не иде то тако. Обезбеђен си ти од премештаја и отпуштања боље него и један од нас. Ја ти јамчим да нећеш бити ни премештен ни отпуштен, докле год устраје тај роман Љубичин... требаш ти њима.

— Шта ти говориш... као да не знаш оног зликовца!

— Зато и говорим што га знам... Мене и сваког другог он би одјурно, а тебе неће, јер си му ти потребан... да му не сметаш.

— Како то мислиш?... не знам.

— Он ће ти правити друге пакости, нема сумње, настави Веља, избегавајући одговорити на Гојково питање. Јаком иду твоје муке и невоље, а помоћи ти се не може. Једино ти остаје: да зажмуриш па ништа да не видиш и да те се ништа не тиче. Онда ће и она тебе оставити на миру... чак ће ти писар и услуге чинити. Видиш, дао ти и аконто за овај месец, а ми још нисмо за прошли примили... Само ако то можеш... допуни он после кратког ћутања.

— А шта велиш за ово вечерас, јесам ли погрешно?

— Како?... Напротив! то ти је дужност.

Било је већ доцкан кад се Гојко диже и упути к своме селу.

Сутрадан Љубица дође рано у школу; и деца се брзо окупише. Свако се лепо обукло па се беле чисте кошуљице; на ногама већином алеве чарапе а на леђима јелечићи. Љубица се загледала у децу, па се тако и замислила... стоји лепо обучена, са шеширом на глави, и гледа, гледа без циља.

— Госпоја, прекида јој мисли један малишан: овај шио воде јутрос, па... је л' да не сме узети навору?

— Не сме... одговара она механички, више понављајући детиње речи, не знајући ни сама пита је рекла.

Појави се на прагу и Гојко, али друкчији, сасвим друкчији. На њему лепо ново одело, нов црн шешир, коса ошишана, брада „штуцована“, па ни налик на пређашњег Гојка. Истина, и сад се јасно опажа његова карактеристична несразмера, али ко се већ навикао гледати га таквог, њему он сад изгледа сасвим отресит, прави младожења.

Љубица подиже главу и погледа га за часак. Проничан осмех, помешан са презирањем, заигра на њеним уснама. Дохвати мараму, као да се брише, па га опет погледа и насмеја се још јаче. А Гојко, озбиљан и намрштен, са неким прутићем у руци, разгледаше децу по дворишту. Неколико његових ђака приђоше к њему.

— Јесу ли сви дошли? запита децу.

— Дошли су. Само нису они што не долазе никако, одговорише ђаци.

— Уређујте се, скомандова, он па сиђе на други крај, подаље од Љубице, и стаде уређивати децу.

И Љубица одмах уреди своје малишане. Сад је одједном опет обузе нека милина, врати се пређашња љубав према овој деци, и њој је необично мило што стоји са овако чистом и упарађеном децом. Толико пута је са завишћу гледала кад варошке учитељице иду са децом у цркву, па је тада у себи помишљала, да ће и она дочекати тај срећни дан, кад ће овако исто са својим ђацима ићи. Па ето, дође и тај дан! Истина, она је сад нерасположена због овог Гојка, а можда и због другог чега, не зна ни сама... јест има још нешто, јамачно има... Али један поглед на ове малишане довољан је да раскрави залеђено срце и душу да развесели.

Школа се крену. Напред иђаше Љубица са својом децом, весело гледајући пред собом, а напоследку, завршујући ред, натмурен и покуњен, ступаше Гојко. По потесу блиста се бистра роса, мирише свеж јутрењи ваздух, прелећу велика јата грлица, спремна за одлазак, а доле у трњаку, јасним и звонким гласом, чика кос... Милина, не може човек сит да се надише!...

После дуга путовања, стигоше цркви. Служба већ почета, те они и не одморише децу, него их уведоше у цркву и наредише у једном крају. За певницом певаше месни учитељ, а око њега стајаху и одговараху на јектенија десетина одраслијих ђака. Гојко стаде за певницу, али пошто не имађаше гласа, мораде ћутати.

Љубица је пазила на децу и крстила се побожно, онако женски: знајући само да се тако ваља, не размисљајући нимало ради чега то чини. И сад одједном стаде јој наликовати овај тренутак на један часак из њена детињства. Јест, сећа се тако живо... Довела је мати, са млађом сестрицом, у цркву. Стоје оне тако у једном крају и ћуте. Мати се крсти, а она гледа у пламичак кандила, што трепери пред распећем на врху иконостаса. Учитељ отегао неку дугачку песму, па све

сѐца гласом, узвикујући на неким местима страховито. На средини цркве, око иконе, стоје читави бокори зрела и зелена босиљка... мирис од њега простире се по свој цркви, и она помишља да то мирише божја душа. И гле, то исто сада!... И пламичак пред распећем, и учитељева херувика са онаким истим сецањем и узвикивањем, и гомиле босиљка, мирис и оне исте мисли... Она се занесе, не слушајући шта се ради око ње.

Кад изиђоше у порту, по свршетку службе, другови се упознаше. Месни учитељ је старији човек, већ у годинама, пријатна, симпатична изгледа. Скроман, тих, са неким нарочитим, лаганим и одмереним манирима, који се теку постепено у животу и сматрају се као велики украс човеков.

— Да, да... чули смо, одавно смо чули, па све разговарамо са господин-свештеником... Све се надамо да дођете, да се видимо.

Изиђе свештеник. За чудо: и он беше исти учитељ... Онако исто говори, онаки исти покрети, осмех, ама баш све исто. И његове прве речи беху скоро исте као и учитељеве. Гојко се једва осмели да изговори оправдање:

— Далеко много... И посао велики у почетку... Његова обична збуњеност, кад се састаје с непознатим људима, обузе га сад у великој мери. И попа и учитељ згледаше се после његова одговора. Учини им се веома чудновата и необична оволика збуњеност код одрасла човека. И Љубица оборила главу, па не зна како да удеси лице: хтела би да изгледа пријатна, а осећа да јој то у овом тренутку не иде од руке.

Учитељ позва другове к себи у стан, ту одмах до цркве, и они, не смејући одрећи, одоше, и ако би волели да се крену одмах са децом.

— Извол'те, извол'те, говораше попа, идући уз њих. И дечица треба да се одморе добро, дуг је пут, а и ви. Па да се упознамо... Ко зна кад ћете нам опет доћи.

Гојко иђаше као на шибу. Шта ће он тамо, кад зна да неће умети ни проговорити. Истина, ово су неки добри људи, види се... али тек...

— Јесте ли богослов или преперанд? запита га попа кад седоше у соби.

— Преп... да, јест... свршио сам Учитељску Школу, промуца Гојко оборених очију, избегавајући ону заплетену туђу реч. А и згодније му беше да се овако изрази: нека знају да је свршио *целу* Учитељску Школу, и ако је привремени.

— Тако... јест, јест, видим ја: нисте добар пјевачик. А чусте ли како кликће наш господин Аксо?... Јест, али он је богослов.

— Та оно није баш због тога, господин-свештениче, није због тога што... није због школе. Има и богослова који рђаво певају.

— Има, доиста има, одговара поп, обарајући очи, јер и сâм је веома слаб певач. — Иному солнце, иному луна, иному звјезди... како ли оно беше. Није Бог дао свакому све дарове.

Затим обоје стадоше запиткивати час Гојка час Љубицу, те ови морадоше ступити у разговор. Седе са њима и учитељка, пошто их послужи, а то је врло отресита и разговорна жена. Отвори се читава дебата, те чак и наше зарађене стране морадоше попустити и проговорити по неку међу собом. Истина, Гојко при том бацаше из очију муње, а Љубица се лукаво осмехиваше.

Поведе се разговор о учитељима, о њиховим патњама; поменуше и једно зло: кад је више учитеља у месту, па се међу њима отвори кавга.

— То је зло, велико зло, моја господо, рече попа. У место да су они сложни, па да се удруженим силама бране, они ударе свако на своју страну, а то је кметовима добро дошло.

Љубица погледа на Гојка, али он гледаше оштро и озбиљно, као да се тај разговор њега ништа не тиче. „Видим ја, нема ту мирног рада! помисли она. Мораће једно од нас двоје путовати.“

Најзад гости се кретоше. Уредише децу, па опет окренуше низ потес. Сунце по мало греје, али се осећа оштрина у ваздуху. Таман да се лепо путује.

IX.

Љубица се већ неколико пута жалила писару на Гојка, а последњи пут доста отворено изјави, да би добро било кад би он био премештен. Писар јој много наобеђава, али о премештају не рече ништа. Рече јој да сваког дана очекује некакав акт, који ће показати Гојку с ким има посла. „Нек види шта ми можемо“, рече он Љубици, гледајући је значајно...

Већ се навршују два месеца како она дође у ову школу, и шта ти није за то време претурила преко главе! И сад јој одједном дође на памет да се запита: да ли су њени поступци за то време вазда били умесни?... Она се загледа у даљину и стаде у мислима претурати дан за даном, све што је у школи преживела; и што више мишљаше, све веће је црвенило по лицу обузимаше. Она се стресе, и одједном прекиде те мисли.

„Шта ја радим... којешта!... Млада сам, здрава, па зар да се не смем ни с ким нашалити. Није ово манастир, него свет, живот, а ја хоћу да живим!... Да живим!“... понови она опет и одједном осети, како се у њој почињу рађати неке нове мисли, супротне овима.

Срце јој опет поче зепсти, као оно после прве походе писареве; нерасположење и сумор обладаше њоме. Али она силом угушиваше те нове мисли, избегаваше их, осећајући унапред њихову непријатност, и ако се оне још не беху јасно испољиле, него се тек наговестише.

Трже је из тих мисли звездкање сабље. Писар јој приђе, весела лица. Она се обрадова његову доласку, не знајући ни сама зашто: да ли због ове самоће и непрекиднога ћутања, или је ту нешто друго, што она и од саме себе крије.

Писар се поздрави са њом врло интимно, задржа њену руку подуже у својој и гледаше је ватреним, значајним погледом. И она гледаше њега весело и безазлено, с једва приметним руменилом, које јој се разли по лицу. Видела је да има нешто повољно да јој каже, па очекиваше да проговори, гледајући га радознано.

— Дошао је акт.. сад ћу да му саопштим, рече он тихим гласом, готово шапатом.

— Шта... какав акт? запита Љубица уплашено, јер јој је сама реч „акт“ улевала некакав нејасан страх.

— Да узме ваших девет ђака... да има и он први разред. Хајдемо у школу, да вам саопштим. Ала ће да зине!

Љубица збиља зину од чуда. Још пре две недеље она се нешто разговарала са њим о броју ђака, па онако у шали помену, како Гојко има мање деце од ње, и смејући се рече: »Ништа, ја ћу њему поклонити деветорицу, па онда да имамо обоје по педесет ђака.« Она је још и тада сазнавала да би то било нешто веома необично, нешто што се нигде и никад не догађа: Гојко у три разреда има преко двадесет предмета, а она само један разред са три предмета!... И још да му се сад дода и први разред, а учитељица иначе нема велики број ђака!...

Љубицом облада зебња; стаде је нешто гушити у грудима; она осећа да се овога часа извршује једна нечувена неправда, једно неоправдано насиље над слабим човеком, који је без икакве заштите, коме ништа друго не остаје, него да сагне главу и слуша... Та он јој је ипак друг, то исто што и она. Сутра се то може и њој десити.

— Молим вас... Готово да не улазим ја тамо, рече она бледећи, као у страху.

— Зашто?... Зар да пропустите овако занимљив приказ! одговори писар, па је пусти напред, да она прва уђе.

Гојко иђаше по школи замишљен, а ђаци му нешто писаху. Кад угледа њих двоје, он се трже и задркта: осети да му не долазе ни са каквим добром. Кроз главу му пролетеше неколика нагађања муњевином брзином. »Отпуштен... премештен (камо среће!)... кажњен платом... ко зна!... Али шта ће она овде, каква посла има она? Биће то друго: јамачно ме она тужила, па сад да нас саслушају обоје. То ће и бити! Али зашто?«...

— Изволите један акт из Министарства, проговори писар службеним полицијским тоном, па онда, као са своје стране, настави: Понео сам га узгред, да не шиљемо нарочитом поштом.

Гојко прими хартију, разви је и стаде читати. Одједном пребледе сав, руке му се затресосе, подиже очи и погледа Љубицу право, отворено, очи у очи. Страшан је био тај поглед: пинуо је Љубицу преко срца страшније од гујина уједа. Беше у њему, у томе кратком, немом, отвореном погледу читав бездан прекора, чуђења, сажаљења... беше он речитији од свакога говора. Љубица се стресе од неке хладноће, која је одједном обузе; стаде се окретати немирно, а образи јој час бледе, час црвене. Опет се у њој подигоше они

осећајп, која мало пре она сама угушиваше, а над свим осећајима истаче се јасно један: жалост, саучешће према Гојку. Она стаде жалити овога немог јадника, који не зна ни за какав протест. Сиромах!...

Гојко стајаше тако непомичан, преврташе хартију, па је одједном сави, отвори деловодник и метну је унутра.

— Добро... рече он јасно, не гледајући никога, па се обрте ђацима и стаде прегледати њихове радове, као да никога другог у школи нема.

Писар се промешкољи, погледа у Љубицу, па са њом полако изиђе из школе. Гојко не диже главе за њима. Одоше обоје у празну учионицу. Ту су у последње време седели и проводили разговор.

— Јадник, жао ми га опет! рече Љубица.

— А је ли он вас жално... оно пре, кад вам је послао наредбу. Па толике друге ваше тужбе на њега. Нека га, нек осети ко је јачи.

Љубица се радо ухвати за ту мисао. „Јест, збиља! Колико сам се ја онда уплашила и наједила, а он ништа... Јамачно се још у себи смејао како сам морала брзо послушати.“ При тој мисли обузе је гнев. „Нека га... нек види да и ја нисам баш...“ Она не доврши мисао: осети да јој падоше две тешке руке на рамена, које почеше стезати... Ватра јој плану из груди; струје многобројне, муњевите јурнуше јој по целом телу, у темену опет стаде ударати необично, она не разумеваше шта се то са њом збива, беше занесена... И као кроз сан чује познати глас:

— Болан, па нећеш да ми кажеш ни хвала. Ја за тебе толико... све ти чиним... и тек сад ћу да ти чиним... Хоћеш сутра да ти донесем златан часовник... двадесет дуката сам га платио... Ономад сам га купио за тебе... хоћеш... Бога ми, што?... Сву ћу те окитити златом и брилијантима, среће ми! Хоћеш?...

И Љубица осећа да се две руке све више савијају око ње, а она нема снаге да се томе одупре. Просто не може да се мрдне, не може једне речи проговорити. Обузела је нека студѐн, сваменила се, нешто је загушило у грудима, па ни мрднути се, ни проговорити. Али шта је ово?... Некаква топлина око десног образа. То неко дише уз њу, осећа да је то дисање и врло топло... Али од тог места полазе све јаче струје низ тело, трзају се мишићи... А она гледа несвесно, врелим мутним погледом, усне јој осушене, вреле, па дркћу као у грозници... Дисање нечије све ближе и топлије и одједном... вреле усне са оштрим брковима падоше на њен усијан образ и тако остадоше... Као муња шину је нешто уз груди, осети да јој се поврати сва снага, она се изви из тих руку и скочи... Први тренутак беше страховит... паклени гнев загрме и заклокота у њој, она подиже десну руку, изви је у страну и спремаше се да пљесне њоме из све снаге по том туђем образу, па одједном, као посечена, клону на столицу, наслони главу на руке и горко, очајно зајеца...

Писар се измаче, преплашен, збуњен, изненађен, подиже зажарено лице, које одједном поче бледети, усне се искривише и затресоше, цело му тело задркта, нарочиту слабост стаде осећати у коленима, у ногама, које дрктаху необично. Он се једва докотура до прве клупе, паде на њу и дубоко предахну. Погледа око себе, као да се буди из дубока сна...

„Што је то легла на сто? Гле, плаче!... А-а-а!... знам!“... И он се стаде прибирати. Одједном скочи и изиђе у двориште. Стаде ходати тамо-амо, а под ногама му шушти опало, жуто лишће; а над њим се ношаху густо загасити и беличасти облаци, пливајући тихо преко небеснога свода. Оштар, хладан ветар, помешан са влажном измаглицом, стаде га шибати по лицу. Он протрља очи и махну главом у страну, као

40

човек који је гађао зеца, па убио — кера... Томе се није надао... Он, стари лисац, удесио је све како ваља, и чини му се да је већ крајње време за напад. Очекивао је потпуну послушност, а оно, ето!... Па сад ти разуми женско срце! И шта је она могла до сад мислити?... Не, не... изабрао је незгодан тренутак, то је извесно. А њима, женама, тако понекад дођу лутке у главу... Чекај, зна он шта ће радити... ето га кроз два три дана са златним часовником. »Евине су то кћери, хеј море!... Кад угледа злато... хм... нема размишљања. Сад нека је, нек се прибере.« И он оде, звецкајући сабљом нарочито, нек чује она да он одлази.

Гојко само трчи с прозора на прозор. Погледа у учпоницу, Љубица се тресе од плача, леђа грчевито одскачу; погледа на двориште, — писар натмуренији од густих облака, корача нервозно и понеки пут махне главом значајно. »Шта ли је то? пита се он десети пут у чуду, и не могући се досетити ничему, опет притрчава, пропиње се уз прозор и гледа. Срећа још те је опазно писара да излази на двориште, иначе би га овај затекао баш како виси на прозору и гледа зачуђено. Гојко се врати у школу, пусти ђаке, па стаде ходати по дворишту, стресајући се од хладноће. Стојан му са прага од стана махну руком.

— Виде ли, братићу? они се нешто поцевељаше... Море, ова наша хеј... пара вреди.

— Од куд ти знаш? упита, зачуђен, Гојко.

— И ја, знаш, стојао нодекана, на џаму, па ти после дође... Оте му се баш из руку!

Гојко уђе у собу, седе и рече Стојану да прича шта је видео...

Прође подне, Љубица још лежи на столу; почеше деца долазити у школу, она још лежи, и види се само како јој широка леђа нагло одскачу од дубока дисања...

Кад се сврши школски рад, Љубица изиђе за децом. Стаде на прагу и дубоко удахну свеж ваздух. Лице јој се изменило, као да је спавала цео дан; поглед јој мутан, нејасан, бунован... Обрте се око себе, као да нешто тражи, затим корачи и упути се за децом к своме стану.

А Гојко брзо распусти децу и оде журно у Брезовац. „Бар ћу добро навићи на овај пут“, помисли он, идући кроз потес.

— Стој, рече му Веља, кад сазнаде за данашње догађаје. — Па то је читав атентат на твој живот.

— Море махни се шале, него шта мислиш?

— Хм... шта мислим? Седи, ћути и гледај своја посла, то ти је за сад, а после... видећемо. За сад, упамти добро, да ниси ни прстом мрднуо. Ћути и чини се невешт свему.

— Добро, то већ хоћу... могу. Али шта мислиш о њима, шта ће бити?

— Хе, соколе, нисам ја пророк. Ту се сад нешто крупно ломи... биће грмљавине и свега. А ти чувај своја леђа, јер сад могу најгоре страдати.

Гојко га погледа плашљиво, а он ходаше по соби, мрштећи се и мислећи.

— Бавоља посла! настави Веља. И како их не би срамота, макар оне тамо у Министарству!... Три разреда, толики рад... и ево ти сад још један разред, да би се олакшало залудној учитељици! До сад се то није дешавало никоме.

Гојко се накашља, хтеде нешто рећи, али Веља настави љутито:

— Најбоље још нек нам нареде да им чувамо децу, која их има, а девојкама... шта?... И њима тако нешто... да им чистимо ципеле, на пример...

Гојко уздахну, скрушен, без наде, видећи пред собом све црње дане, све веће зло...

X.

Љубица се већ прибирала, размислила, умирила се, па иде на рад као и до сада. Шта ће, кад јој је таква судбина! Погнула главу, па ради за оно злехудо парче хлеба. Мало је размишљала о последњим догађајима: обузела је некаква апатија према свему, па нити је што љути ни весели. Свеједно, може пропасти цео свет и она са њим, то јој је право... Устане ћутећи, гледајући полусвесно око себе, иде у школу и ради, све са неким чудним, сањивим погледом, који јасно казује, да њена душа не учествује у раду. Стојан је нешто запита или саопшти, а она буновно диже главу и гледа га чудно, необично. Старац се стресе од тога погледа и измиче се журно испред ње... Дође једно јутро и стаде пред њу:

— Казао господин управитељ да му пошљете оних девет ђака.

Љубица диже главу и погледа га зачуђено. „Шта хоће они... о чему то говоре?... Какви ђаци... коме они требају?... Аха, знам... то је од *онога*“ и са тим сећањем на деветорицу ђака појави се у њој сећање и на све оно, што је у вези са тим. Али је она већ навикла да угушује мисли о томе.

— Кажи господину нек изиђе у ходник, или нек дође овамо, рече она тихим гласом.

Мало постаја, па уђе Гојко у разред. На лицу му исписана жива радозналост, али се јасно чита на њему и горко сажаљење, прекор... И опет рекао би да и његово лице вели: „Шта ћемо, кад нам је таква судбина!“ Он уђе, као обично, гледајући у земљу, али кад стаде пред њу, подиже очи и погледа је за часак, само за један тренутак, па опет их обори, накашља се мало и проговори као истрке:

— Треба да се изврши наредба Министрова, одвојте ми деветорицу... које ви хоћете.

— А морају ли се они засебно уписивати? запита Љубица, гледајући га некако чудно и тужно.

— Разуме се, у моју уписницу.

— Ево вам списка, па узмите озго или оздо редом... Тако је најбоље.

— С краја ћемо, оздо. Гојко преписа имена на чисту хартију и таман да почне прозивати децу гласно, Љубица га заустави.

— Нека деца код мене... ја и онако радим само то. Ви можда мислите... запе она, црвенћи; ја нисам... то није било по мојој жељи. И сама видим...

— Добро, добро... убрза Гојко, окрећући главу десно и лево, не знајући како да се склони од тих изјава, које га узбуђују.

— Онда тако... Ја ћу ове уписати код мене, а ви како хоћете са њима, рече он и изиђе брзо.

Љубица настави рад, па кад опази да су јој деца заморена, пусти их на одмор. Тек што деца изиђоше и она, оставши сама у соби, замисли се, а врата се отворише лагано, у школу уђе средовечан човек, обрђана лица, с великим, усуканим црним брковима. Он улажаше пажљиво, као да се бојао пореметити кога у раду, али кад опази да је Љубица сама, остави врата и приђе јој слободно.

Љубица поведе очима, чим се врата отворише, и у прво време гледаше исто онако буновно, полусвесно, као и до сада; али одједном јој засветли у очима жива радост, она скочи весело, узвикнувши:

— Где, тата!... Од куд ти по оваком времену?!... па га пољуби у руку и понуди да седне.

Стотинама питања и прекора управи она оцу, говорећи и питајући брзо, не знајући о чем ће пре. Шта ради мати, сестре, пише ли брат из Београда, који

тамо учи гимназију, па питања о крави Зорки, њеној љубимици, о ружама и олеандеру које је донела из Београда, о неким суседима... и ваздан других ствари... Па онда осу прекоре што су је овако оставили, ни да јој пишу, ни да је обиђу, а она чами овде у туђини, сама без игде икога свога. Отац јој одговараше на сва питања, али оним истим својим изразима, с којима се погађа и цењка за коже, шљиве и друго; а то се Љубици сад учини веома грубо и сурово, и ако она не зна за друкчији разговор очев.

— Здрави су, здрави су... сви су здрави, одговараше газда Цветко, како га зваху сељаци. Сви су те поздравили. Мајка ти рекла... и сад се стадоше ређати поруке од мајке, сестара и дође говор на брата.

— Мика пише, често пише... због њега сам ти и дошао. Ти му сама рече да остави послуживање, па сад ето... треба уговор испунити. Већ су два месеца, доста је чекања.

— Знаш да због прве плате примам оба ова месеца по пола...

— А квартирина?

— Нисам још ништа примила. Кажу, да немају. Ако хоћеш да одемо заједно до суднице, да видимо.

— Како не, како не!... Зато сам и дошао. Дете пише: исцепало се, обосило, а зима — ето је!... Нема шта ни да једе, а ја не могу више да дајем... Нема више никакве зараде. Ове цене да те Бог сачува: данас једна, сутра — друга. Још да није ових кожа, не би се имало шта јести.

То већ беху обични Цветкови разговори, али Љубица обрати нарочиту пажњу на саопштења о брату. И она је добивала од њега писма, у којима моли за помоћ, јер нема шта јести, али је опет живо интересовао очев говор о томе, као да је то све ново за њу.

Одоше у судницу, али се вратише у стан Љубичин без успеха. Кмет их одби одлучно, чудећи се што му досађују у невреме. Он је, вели, казао једаред да ће дати учитељима нешто пара тамо о Божићу, док покупи школски прирез за ову годину, а сад купи само државну порезу.

— Зло, мој брате, зло! рече газда Цветко, уздишући. Ради, мучи се, па опет ништа!... Ја сам мислио чак и за нас штогод да одвојиш. Станка још иде боса...

Љубица задрхта. То јој је најмлађа и најмилија сестрица.

— Боса!... узвикну она, по овакој лапавици. За Бога, тата, шта радите?...

— Зар ти не знаш наше стање, одговори Цветко прекорно, ломећи велика парчета погаче и залажући то са по мало сира. — Погледај мене, видиш... сто закрпа, а на опанцима десет подлога.

— Ево ти динар да купиш Ставки опанке одмах, а ја макар и не јела за дан-два. Мајка нек дође сад у недељу; даћу јој пара извесно, можда целу тромесечну квартирину... Удесићу ја то, доврши она загушеним гласом; усне јој задрхташе, а грло јој се стеже.. Опет јој у очима блесну онај апатични израз и брзо га нестане...

Оде јој отац, купивши узгред ту у једној кући две овчје коже. Вајдица је и то: зарадиће на њима три — четири гроша.

Љубица остаде скрушена, сломљена, без мисли, притиснута неким тешким, грозничавим заносом. Нити јој срце за чим жуђаше, нити јој се у души рађаху какви осећаји. Само мутан поглед блуђаше по далеку недогледу, показујући јасно да је душа успавана, да је срце обузето тврдом леденом кором. Налактила се тако на сто, стисла главу обема рукама као клештима, па гледа бесмислено кроз мутан прозор. Шта ово би?..

Гуд оде онолика љубав ка животу? Како нестане оних лепих и заносних идеала о раду, о скромном гнезду и тихој срећи? Да ли се то све одједном угаси под првом навалом громовите буре живота, или се само нахватао пухор по живој жеравици, која ће планути још јачим жаром, чим духне лагани поветарац?... Младост је силна; она лако преноси све незгоде, а у старости је најмилије сећање на ове дане борбе, кад се млада снага носила са недаћама и борила се живо, одважно, са самопрегоревањем...

После два дана дође писар. Уђе у школу опрезно, пажљиво, бојећи се да ни ваздух не узмути више него што мора. Деца беху изишла на одмор; он је извесно то и очекивао, па да дође у школу. Љубица подиже очи на њега, али се одмах трже, поцрвене и збуни се. И он беше збуњен, управо у двоумици, не знајући да ли да иде напред или да мало застане. Она се диже и опет га погледа. Јест, то је оно лице... с којим су везани они осећаји; и гле, сад је опет друкчије: много обичније, познатије, као да се сад тек јасно испољила свака црта на њему. И као да га сад тек добро познаје, и оно јој се чини тако обично, као да је многе године провела гледајући у њега.

Љубица му пружи руку, гледајући у страну. Он јој притрча весело, са изразом необичне среће на лицу и као мало стидећи се, сазнавајући своју кривицу. У овакву стању било је тешко говорити ма о чем, с тога Љубица одмах пређе на ствар.

— Баш добро што дођосте. Ишчекујем вас од јуче једнако...

— Зар?... прекиде је он. А ја био у Београду, неким малим послом... рече он, и зачуди се сам зашто је морао то слагати.

— Био ми ономад отац, па не могосмо да добијемо квартирину из општине... настави она, па одједном

застаде, не знајући да ли да му све каже: незгодно јој помињати сиротовање своје родбине. Али се нешто мораде рећи. — Имам да примим за два месеца и још сам мислила да узмем унапред и за овај, а они не даду... Па сам хтела вас молити да им ви кажете, вас ће послушати.

— Знам, казаше ми сад у судници... О, брате, што сте допустили да се тако мучите без невоље! Изволите, колико вам треба новаца... И он извади велики новчаник са гомилом наслаганих банкнота. — Ја ћу с кметовима то сад регулисати.

Љубица стаде рачунати, па онда извади из стола чисту хартију.

— Па, ако ћете ми дати за три месеца... да напишем признаницу.

— Шта ће призн... Ах, да, да... трже се одједном полицајац, треба за општину, рече он, па се осмехну левим брком. — Знате шта! узвикну он: урачунајте све до краја године, да се не мучите са овим лудацима. Ја ћу то са њима за час наредити.

Љубица израчуна и написа признанину, па му показа:

— Да ли ће бити добро овако? запита она бојажљиво.

— Врло добро, врло добро, одговори он гледајући само цифру, на колико је гласила признаница, па немарно забаци хартију у џеп, а Љубици изброја и даде колико је требало. Све се то изврши неким полупословним тоном, као да издаје обичну плату, а њему дође да заигра од узбуђења.

— Баш вам хвала! Не знате како сте ми добро овим учинили, проговори Љубица, јер не би лепо било да му се не захвали на услузи.

— Молим вас, не треба речи да трошите. Кад год вам што треба... само кажите.

На тако пријатељске речи, Љубица подиже главу и захвали му се пријатним осмехом. Он се беше спремно да иде, али погледавши Љубицу, одједном седе уз њу и стаде јој говорити разне бесмислице, шалећи се њеном неумешноћу и смејући се њеној плашњи у службеним пословима. Разговор постајаше све живљи и занимљивији, Љубица се расположи, па стаде празна соба звонити од њенога веселог, јасног смеха.

Писар се одједном промени у лицу; види се да се спрема за некакву изјаву, па га почело обузимати велико узбуђење. Усне му пребледеше, задркташе, он поче неким промењеним гласом, из кога звони најжуднија молба и покорност, полушаптати, замуцкујући:

— Па немој, бојан, тако више да се мучите... Глас му веома задркта и он застаде, па као да прогута нешто што му дође уз груди до грла. Љубица га гледаше све зачуђеније и збуњеније, поцрвене и стаде дисати убрзано... Обузе и њу узбуђење. — Ви не знате и не верујете... а ја би за вас... све, и душу моју и будућност и све, све бих вам дао...

Љубица се унезвери, опет је стаде обузимати зебња, али досадашње узбуђење беше веће, те надвлада, и она опет обори главу, стидљиво и плашљиво, а груди се подизаху и спуштаху бурно, све јаче и јаче. Он је узе за руку, па обема својим рукама стеже ту мекану, врелу ручицу.

— Ја бих све за вас... настави он у још већем узбуђењу и дрктавици, — само да ви нисте онаки... Сву ћу вас обасути брилијантима... Свега, свега што вам душа зажели, све ћете имати.

Љубица се већ почела трзати нервозно. Он се пожури говором, да би заглушио њену зебњу.

— Ето, купио сам часовник, какав ниједна девојка у Београду није понела... Да дођем сутра да донесем, хоћете ли?... Све, све... хоћете?...

Он већ једва владаше језиком. Љубица дисаше све јаче, а главу стидљиво оборила, па слободну леву руку само преноси преко чела, а десна све више дркће у његовим рукама. У глави нема да се јави ниједна мисао: као да је прогутала велику дозу опијума, па јој то стегло, притисло мозак, и она пада у све веће бунило. Само осећа неку пријатну топлину, коју по некад смени лака зебња, па опет занос, бунило и топлина...

— Аха, понео сам га... ево!... И писар, дркћући рукама и тресући вилицама, стаде вадити из џепа неку малу кутџу. Извади је, али не може да притисне дугме, да је отвори. Руке му врдају, а у прсту нема ни толико снаге. Љубица дигла главу, па гледа бесмислено како се тресе кутџа у писаревим рукама и како се он мучи да је отвори. Дође јој то врло смешно и она већ хтеде да се насмеје гласно, а Пера отвори капак, положи драгоценост пред њу на сто, па се мало измаче.

Она погледа и одједном, као електрисана, рашири очи, а у њима засветли најпре чуђење и страх... Као да се пита: шта је ово, чије је? Ко сме ово узети у своју руку?... Па одједном као да сазнаде шта је то, у очима јој засја дивља, неописана радост, она неким необичним покретом зграби кутџу обема рукама, а очи јој стадоше на украсу као приковане...

Беше то збиља необично уметнички израђен златан часовник, присут ситним љускама бриљантским, са малим, кратким и танким ланчићем укусне израде. Она га извади из кутије, па стаде обртати и разгледати, а очи јој не трепћу, и чини се она сама не дише. Изгледаше као дете, кад добије тако ретку и неочекивану играчку, о којој дотле није могло ни сањати. Сва се предала радости, коју не умеде ни прикрити, нити се труђаше за то. Писар постаја само два-три тренутка, прибра се од узбуђења, али га сад

обузе радост. Он се приближи Љубици, наже се мало к њој и прошапта јој:

— Сутра ћу вам донети брилијантску грану... Сва гори као ватра. Хоћете?... Да дођем, а?... Али нећу, ако ме ви не зовете...

Љубица се насмеши усиљено, усне јој се укочиле, па не може ни да проговори ни да се насмеје, а хтела би да каже бар једну реч, да захвали.

— У десет часова тачно пустите децу кући; часовник вам добро ради, па ћу ја доћи... а?... Она кљимну главом и опет се неодређено насмеши. Пера дохвати њену руку, подржа је мало, па се саже и пољуби је... Њу опет прођоше трнци, а писар брзо узе капу и, поздравивши је у ходу, изиђе из собе.

Она скочи са столице, држећи украс у рукама, притрча прозору, па видевши да писар изиђе из дворишта, врати се на пређашње место и загледа се у свој часовник...

Толико пута је, док свршаваше школу, идући главним улицама београдским, застајала пред златарским изложима и остајала тако као прикована по пола часа и више. И сада, ево, стоји као опчарана и једнако обрће и посматра часовник зажареним очима. Прикачи га на груди да види како стоји, али мука: нема у школи огледала!... Отвори га и гледа како ради, па опет затвори и гледа. Нарочито јој се свиди ланац, са лепим украсом на крају, налик на звезду, па га разгледаше пажљиво. И опет она ни о чем другом не мисли: нема више ни бриге ни зебње; *осећа* да је све у реду и добро, али не мисли о том; зна да у џепу има доста банкнота, да ће тај новац обрадовати и помоћи брата, оца, све... али су јој сад и они далеки. Сад има нешто прече, ближе... ово сјајно, лепо злато, које јој угушује све бриге, отклања ону досадну зебњу и ствара у души расположење, срећу...

XI.

Љубица се толико измучила, толику борбу душевну издржала за ово кратко време, да већ беше малаксала, у њој и не беше више снаге за даљу борбу, за отпор. Она се грозничаво хватала за ма какав повод или случај, који би је могао мало расположити и угушити јој у души оне страшне црне мисли, од којих се живо срце леђи, а снага се млада топи и вене... Да се само побегне од тих страшних дана и још страшнијих ноћи, кад се само гомилају мисли за мислима, све црње и страшније, а она се претура у живом пламену, који јој обузео тело, стеже рукама врелу главу, а мисли се само роје, роје... Да се све то угуши, заборава, па да се живи ко и до сад!...

Устала је весела, спремила се, прикачила часовник на груди, пошто га је прво дуго обртала и посматрала; већ му је проучила и разгледала сваку шару, запазила сваку особину, али јој још није почео постајати обичан, као што то бива кад дуго разгледамо какву ствар, нарочито украс. Кренула се у школу. Време бејаше оштро, хладно... По целом небесном своду навучен је суморан покривач загасите тамне боје, из кога непрестано сипи она ситна, влажна, досадна измаглица, која укваси човека горе од пљуска, а траје данима, недељама... Сокак се раскаљао, па нигде не можеш ногом згазити од блата. Дохватиш се руком за плот, да би прекорачио бару, а рука клизи по мокрој и хладној дрвету; стресеш се од те незгоде, а за врати падне читав пљусак са какве отомбољене шљивове гране, која се пресамитила преко прошћа. Од невоље удариш средином, па посред блата...

Кад изиђе Љубица из каљава сокака и ступи у пространо школско дворшће, обузе је некаква слутња,

и она застаде. Предахну од уморна хода и загледа се у даљину... Осети да је обузима страх, баш прави страх; али то од чега долази страх далеко је, оно се не види, не појављује се... И снага је издаде... Она стаде узверено гледати око себе... „Да ли да иде у школу?...“ То је сад фаталан корак, јер тамо ће бити све свршено. Може се и вратити. Зашто не!... Написаће Гојку да је болесна, и онда ништа... Нема ни чега! Онда ће се и оно страшно, непознато, уклонити...

Али истога часа она као у сну осети, да се тај фатални дан не може више избегавати, не знајући ни сама зашто... Она се осети као да се нагнула над провалијом, нагла се и већ губи равнотежу... оздо из црна бездана вуче је нека сила и она не може да јој се одупре, она и не покушава да се врати, јер осећа да то не може бити, и њу обузима очајање, ужас... али ипак она се креће напред и улази у школу.

Кад отпоче рад, прибра се мало и врати јој се обична њена смелост. Само јој једна мисао о том дође у главу: ваљда ће се и сад умети извући... како је до сад!.. Она се истина расположи од те мисли и поче радити лепо, без великога узбуђења, али тек око ње облеташе сав досадашњи страх и зебња, она га јасно осећаше у својој близини, али се стараше да радом угуши све те мисли, да се отресе тога бунила и да буде присебна. То јој најзад пође за руком...

Кад Гојко, око десет часова, опази да је Љубица пустила своју децу кући и он пусти своје ђаке, па се завуче у своје прљаво сонче, у коме беше сена и ђубрета довољно. Он и Стојан слагаху се добро, а последица те слоге беше нечистота, која се морала трпети, и јевтине намирнице, које су још више учврстиле њихово пријатељство. Они су сад врло интимни, међу њима нема никакве засебне тајне, договарају се озбиљно и поверљиво о свему. Јуче су, на пример, чим

је Стојан саопштио Гојку новост о часовнику, одлучили да ово дана припазе на Љубицу боље.

— Ниси могао да дознаш од ћате, онако... да га превариш: хоће ли данас долазити? Гојко никога не помену, али се знало о ком говори.

— Не зна, братићу, ништа не зна. Смрзао се и он кâ жаба на леду, па не зна у кога ће да гледа. Нешто и код њих има, устумарали се кâ говеда пред олујом.

— Е?... зачуди се Гојко, и подиже главу.

У том се отворише вратнице на дворишту. Стојан приђе прозору, па одмах одскочи.

— Ето га!

Гојко скочи с кревета, обрте се збуњено по соби, па видевши да га не очекује никакав посао, врати се и леже на место. Он не хтеде ни погледати кроз прозор, поред кога прође весео писар, подигнувши главу високо и погледајући жудно на један прозор од учионице. Чим полицајац уђе у школу, Стојан истрча напоље. Гојко остаде сам у топлој загушљивој соби, гледајући несвесно у дугачке пукотине, које су се отегле по тавану и преврташе своје старе, непретурене, мисли...

»Да ли је толико лакомислена, да је могу занети златне ствари?... Или ће се опет одупрети бесној сили? А он!... Ух!...« У Гојку закипи и загрми читав пакао гнева; кроз цело му тело пројури нека снажна струја, која га преобрази: он постаде одлучан, жив... Ко би га сад видео, не би познао у њему онога збуњеног, плашљивог јадника. »Да га искасалим свега!... Лепо онако да узмем нож, па право у груди — нећу у леву страну, нек се дуже мучи. Па онда мазнем преко носа: фик! а нос у траву... Он врштити, кука... Стој, господине Перо, да знаш како је бешчастити учитељске породице!... Па онда једно уво, па друго, па гледај га

онако чуљава како се превија, а крв шикља... Па онда забоди једном у трбух и реци: ово ти је, господине писаре, за онај први разред..."

»Не, не... то не ваља. Друго... Стоји он онако... наслонио руку на Љубичино раме, а ја уђем па га зграбим обема рукама, подигнем у вис, па буц о под!... Ти ли се нађе, црвенкапићу, да бешчастити ово свето место, у које ниси достојан ни да уђеш! узвикнем му ја, а Љубица дркће, дркће... па ми приђе и моли да је изведем из школе, а ја се тек онда наљутим, па скочим ономе на леђа... па гази, гази, удри штиклom у главу, туци, гњави"... И Гојко се опет мало прибере од гнева.

»Што то нема Стојана? Одавно је... Хм... Држи се она... А ја постанем, на пример, Министар полиције... Хе-хе..." И Гојко мрдну брком у страну, осећајући да је и ту претерао, али ће ова мисао најбоље да му ублажи гнев. Он се хвата ње још усрдније. »Чује он за ту промену... већ тамо, депеша... па му се одједном одсеку ноге од страха... Дркће и чека дан, два.. Трећи дан долазе три човека у срез, јављају се капетану. Комисија! Дајте овамо Петра писара... Он се већ сав охладио. Дај кључеве!... Запечате касу, па дај рачуне... Удри, удри, држи, па кроз неколико дана господин писар у затвор... после већ буде осуђен на робију и тако... јест, тамо умре... А ја око Љубице... тамо-овамо, док се венчамо... После већ добијемо боље место, неко лепо усамљено село, где нико не долази, па"...

Стојан утрча; лице му помодрело од дуга стајања на зими, али се у очима чита нека јака мисао, која га занела и која ће без сумње стајати у вези са давном, далеком прошлошћу. Старцу цвокоћу зуби, нешто од зиме, а можда, а можда и са другогa узрока... Он погледа унезверена Гојка са оним простим искреним саучешћем и махну главом ка вратима.

Гојко истрча, али се после неколико секунда врати, искривљених вилица, страшних, разрогачених очију... Нешто га у грудима дави, стеже и пење се на више, ноге му клецају, у глави читав хаос... Он откачи свој кратак зимски капутић, обуче га веома брзо, набаци капу на очи, па пројури преко дворишта, не марећи хоће ли га ко опазити са прозора. Брзо стиже у Брезовац.

Веља таман седа за ручак, а Гојко упаде у собу, задуван, занесен, гневан, са стотину осећаја. По уплашену и необична изгледа лицу Веља се досети јаду, намршти се и као да и њега обузе лако дрктање, али се он прибра брзо и погледа се са Гојком право у очи.

— Јеси ли ручао?

— Море, какав ручак!... узвикну Гојко љутито и стаде скидати капут.

— Шта је, за Бога, запита га учитељка, која га до сад гледаше као право чудо.

— Шта је... уморио се човек, викну Веља, намрштено. Седи овде... Сипај, домаћице... Ах, дај прво тањире...

После ручка вођаше се међу друговима жив разговор у учионици. Веља седи крај стола, држећи умочено перо над хартијом, а Гојко хода преко школе и застане, кад га Веља што упита.

— Ето ти, брате... шта ћеш више!... Речено је све. Ако они горе имају најмање образа и љубави према школи... не, макар не имали праве љубави, али макар поштовања — онда ће ти, брате, и писар и твоја слачајша прва љубав охладити... Ово се нигде у свету не дешава... А с тобом што буде: од премештаја неће ништа горе.

— Да ли да заведем у деловодник? запита Гојко, савијајући исписану хартију и остављајући је у капут.

— Разуме се... Али на адреси напиши *у руке*, да не оде прво ономе доле... Он њега и држи.

Гојко се поздрави, па оде журно. Мислио је да иде вечерас цркви, субота је, па да ноћи тамо, али га сад очекује важнији посао. Чим дође, затвори се у учионицу и стаде преписивати ону хартију, што је донесе од Веље.

Напољу се смрачило, и ако је још доста рано. Навукла се по околинџ густа магла, па роси по мокрој, раскаљаној земљи, по дрвећу и зградама, цеди се са лица и кровова у ситним капљицама и навлачи на људе онај тешки сумор и зловољу, од кога се највеселије лице намршти. А ко већ иначе има довољно узрока за тешко расположење, он мора очајавати на овакову времену.

Љубица изиђе из школе тачно у подне. Силазећи низ камене степенице, она се тако повођаше у страну као да ће сад пасти; издала је снага, па се једва креће. На последњем камену стаде и погледа пред собом тупо, несвесно, као што гледа болесник у врућини. Дуваше оштар, влажан ветар, и она подиже обе руке, па махну њима преко лица, као да се умива овом влажном измаглицом, стресе се од хладноће, која је одједном обузе, па журним кораком пређе двориште и оде у свој стан. На вратима је дочека домаћица:

— Еј, веселнице, скапала си од глади. Да ти начиним часком кајгану?

— Не треба... не могу, промрмља Љубица, и онако буновна, не дижући очију, прође у своју собу.

— Море, ти си болесна? отвори за њом врата и провирџ у собу ова жена, гледајући је са оним простосрдачним женским саучешћем.

— Ништа... остави ме! Боли ме глава, одговори Љубица, затварајући врата. Скиде са себе неку горњу хаљиницу, извади часовник и метну га на сто, извуче

из цепа некакву црну високу кутију од украса и отурн је од себе са одвратношћу. Затим се пружи по кревету и остаде на њему, непомична, до мркла мрака. Шта је чинила за то време — ни сама не зна: није спавала, није ништа мислила, ништа није осећала, око ње владаше црн, густ мрак, који је уништио сваку мисао, свако осећање, само остаде пуст, саломљен живот, изнурена, исцеђена снага.

Кад се смрче сасвим, она се исправи и седе на кревет, па стаде гледати у мрак. Пред очима се непрестано ређаху некакве необичне слике. Најпре се стадоше мотати некакви црни котурови, које она лепо распознаваше, и ако беше у густом мраку, затим се котурови стадоше растезати у дужину, стварајући све веће, разноврсне слике. Одједном се на зиду, право пред њеним очима, расветли и показа велики светао круг, из кога по том изиђе глава са исплаженим језиком, и њој се учини да је то глава њене газдалице из Београда, код које се хранила. Глава стаде прелетати по соби, прилазећи јој понекад тако близу, као да ће је закачити. Љубица посматраше пажљиво сваки покрет, не осећајући ништа и не мислећи ни о чем. Згурала се, савила се у клупче, наслонила главу на уздигнута колена, а око њих обавила обе руке па гледа... Кад би око поноћи она одједном склопи очи, спусти главу на јастук и заспа...

Одједном се расветли цела соба, али то сад није она соба у којој заспа, него она у Београду, у железничкој улици. Она се диже са кревета, устаде и угледа пред собом Драгутина, једног лепушкастог ђака Учитељске Школе, који је становао у истој кући и редовно је пратио у школу до абаџиске чесме. Она се зачуди његовој појави, а он пружи руке радосно.

— Хвала Богу, кад те нађох! Хајде!...

— Куда ћемо? пита она, стежући његове ледене руке и гледајући га оним ђаволастим погледом, којим обично гледају заљубљене шипарице, кад се нађу са предметом своје љубави.

— Зар још питаш?... У цркву... венчање...

— Како ћу? немам венчане хаљине.

— Којешта! Још те нису оставиле београдске предрасуде... Ти си образована учитељица!

— Добро, чекај да се обучем...

Али Драгутин не чека, него је узима за руке и води. Кад дођоше до прага, он се осврте и погледа је онако ђачки... Она обори главу стидљиво, а он је полако обгрли, па је одједном стаде љубити тако страшно, бесно... а она му враћаше пољупце, топећи се од милине... »То је љубав... ми се љубимо, је ли?« тепаше му она, а он је притискивао на груди све јаче и јаче, уверавајући је пламеним речима о вечној љубави... Тако некако дођоше цркви, и она види себе у белој сјајној хаљини, са венцем на глави, а поред ње покуњно се њен будући муж, Гојко учитељ, па зверѝ око себе... Ту се опет некако смрачи и неки људи стадоше дупати на школским вратницама. Она провири на врата и таман да вигне Стојана, а пред њу стаде Веља учитељ, насмеја се весело, па је запита!

— Докле ћеш ти, море, да ме вараш тако? Знаш ли ти шта је љубав!...

— Шта ћете? пита га она у чуду.

— Да се венчамо, зар ниси обећала!

И она зна да му је обећала венчати се са њим, и ако има живу жену, и таман да му изјави сад пристанак, а иза њихових леђа вигну Стојан:

— Не може, братићу, мени је обећала!

Она виде да Веља хоће да убије Стојана, па побегне у школу; ту је опет обузе мрак и она продужи спавање...

Изјутра се пробуди с јаком несвестицом и главо-бољом, устаде те се уми, па хтеде склонити оне украсе са стола. Остави часовник у фијоку и понесе тамо и ону другу кутију, па одједном застаде и отвори је. Из црнога плиша, чиме је обложена кутија изнутра, за-сија скупоцена златна грана, посута крупним камењем. То беше доиста редак и величанствен накит. Заста-доше јој очи на њему дуго... Она га придену у косу, па приђе огледалу, да види како стоји у коси. Изврсно!... Она спусти очи и погледа у своје лице... Као да је бо-ловала читаву недељу, тако се изменила. Намршти се, па оде к столу и опет стаде разгледати грану; очи јој светле живље, а усне се осушиле, поцрнеле од ва-тре. И сад је обузима дрктање, а глава све јаче стеже и заноси. Остави ствари, па опет леже.

Око подне дође јој мати. Она се сва промени, кад угледа то мило јој лице, скочи с кревета и обисну мајци око врата.

— Зар још ниси устајала од спавања? ослови је мати, видећи је необучену.

— Устала сам, па ме нешто глава боли. Сад је већ прошло. А ти, јеси ли се намучила у путу?... Камо вас до сад, за Бога! Тебе сам једнако погледала.

Мати јој, Смиљка, изгледаше старија од оца јој. Изнурена, ослабела, лице се већ доста збрчкало, коса у велико почела седети, а она се погрбила, превила се онако исто као и Љубица, само у много већој мери.

Ручаше заједно, наразговараше се и за ручком и после о свему, па онда Љубица, на материн захтев, стаде причати о себи, о раду у школи, како све иде лепо, о „том учитељу“ што је са њом рече да је мало онако... као луд, а неки пут је добар човек. За сад не говори са њим. Мати, као и свака жена, рада је сазнати узрок тога непријатељства, а Љубица, да би је задовољила, прича јој понешто о писару, избегава-

јући многе ствари а понешто измишљајући, — како то већ умеју вешто младе девојке.

Снаша Смиљка, бистра и паметна жена, одмах опази да у говору Љубичину има нешто нејасно, да јој она не казује све како је. Само се још није могла досетити свему јаду. Она подиже главу, па благо али озбиљно погледа Љубицу, право у очи... Научила је она давно, да из очију своје деце чита њихове мисли. Љубица поцрвене, задркта, па се одједном баци на мајчине груди и заплака горко, очајно, с тешким јецањем...

— Мај... мајко моја!... мајко!... врисну девојка и приљуби се уз те слабе, изнурене груди, знајући да само на њима може наћи утехе, ако је још има.

Смиљка се најпре пренерази, уозбиљи се и већ беше готова да проспе читаву ватру горких прекора, да је посаветује како да се спасе од зла, јер држаше да још нема ничега озбиљнога; али чујући ово очајно јецање, меко женско срце не могаше одолети и њој грунуше сузе, притеже још јаче на груди своју љубимицу, као да је тим покретом заклања од свију страдања и недаћа, што су је опколиле.

— Јаднице!... јадно моје дете! Мученице!... шапуташе она, лијући сузе на ту густу црну као гак косу што се немарно разбацала по њеним усахнулим грудима. Горке су и тешке ове сузе јадованке, али је утицај њихов благотворан: залеђено, окамењено срце почиње се кравити, јер га греје блага топлина мајчина саучешћа.

Цео дан проведоше две сиротице у разговору. Увече, после скромне вечере, легаше заједно на Љубичин кревет. О, да дивне, ретке среће!... Чудне ли лепоте и радости: приљубити се тако уз мајчине груди, сакрити главу у мраку на тим свенулим прсима, које су те, некад једре и здраве, отхраниле и подигле!...

Скључати се тако под топлим покривачем уз то мило сухо тело и ђутати, ђутати дуго, вечно... ђутати и сећати се срећнога и безазленог детињства... Вутати, ђутати, ђутати... а топлина од мајчиних груди бије на тебе, заноси те... О, слатко ли је сетити се мајчиних груди, кад човек претура тешку борбу преко главе!...

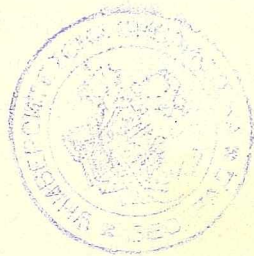
Љубица се скључа и уђута док јој заспа уморна мати. Лежећи уз њене топле груди, она се сети срећнога детињства, кад беху само њих двоје деце, она и брат, па лежаху овако исто уз мајку, под старим, искрзаним и дроњавим губерром. Под њима само меко сено, покривено шареницом, па ипак беше тако слатко ту заспати! Нису имали ни своје куће. Прво сећање из живота јој јесте сеоба. Као да је јуче било: смркло се, а они иду страном, више сеоских кућа; мајка носи малог брата, а њу води за руку, отац носи неке поњаве на леђима. Иду тако, а папчад залајаше. „Као цигани!“ рече отац и насмеја се. „Даће Бог, па ћемо до године у нашу кућу“ одговори мати, стежући њену ручицу... Па после оно заносно играње у аптовини иза куће: тада је мислила да ће се исто тако играти и кад буде велика као мати, и чудила јој се што се и она не игра, кад је то тако слатко и весело!... Па сеоба у своју кућу, па полазак у школу... Колико се само ту преживело срећних дана, кад је стекла нове, многобројне другаре и другарице и стала се са њима играти мушких игара: ораха, крпигуза, лопова и много других!... После наступа мучно и тешко школовање у Београду. Неколико пута је покушавала да побегне кући, али је знала шта је тамо чека, па је стезала срце и ишла у своју „туђионицу“... На дну дворишта, где је становала, беше бапштица са неколико густих жбунића. Кад год јој наиђе њена обична туга за кућом, она се завуче у жбуње, па стане нарицати исто онако, као што је чула своје сељанке да жале за по-

којником. После се већ навикла, а у вишим разредима беше веома занимљивих ствари... До сад се редовно у писмима извештавала о стоци, о суседима и вршњакињама, а сад се ограничила само на кратка извешћа о своме здрављу и раду и тражењу новаца. Одатле се опет настављају светлији дани. Сад се баца око на многе стране, а има се на чем, у пространом Београду, зауставити и забавити. Ту се ређају многи „предмети уздисаја“, док не дође на ред Драгутин. Тада се заче прва и права ђачка љубав, која је трајала и свршила се исто онако, као што се све сличне „ђачке болести“ свршују.

Срећно детињство, красна младости, нећете се никад вратити!

Сад се све променило. И како то тако одједном? Тек само налетеше облаци, натупшти се небо и просу се страшна бура... Сад јој је и отац друкчији, простији, ништавнији, а некад је мислила да од њега нема важнијег лица у селу. Сад јој је и мајка дошла некако проста, убога, и ако је још исто онако мила, као што беше у детињству. Сад је и она сама сасвим друга: до јуче бедно ништавно ђаче, а сад државни чиновник!... Хтеде ређати још друге промене на себи, али се одједном стресе и навуче покривач на главу... Старала се да више не мисли, док је не превари сан...

Изјутра усташе обе рано. Она предаде мајци сав новац, што га узе од писара, па је испрати далеко иза села, ижљубише се, исплакаше се опет, па се расташе. Стајала је дуго на отворену пољу, гледајући тужно за погрбљеном старицом, која се, ослањајући се на дугачак штап, удаљаваше све више и више, док се сасвим не изгуби из очију.

XII.

Прва писарева похода по том не учини на Љубицу такав утисак као последња. Она изиђе из учионице са обичним изразом на лицу, носећи собом нов дар Перин — скупоцен брош за груди. Тако се учесташе походе, скоро свакога дана, а у Љубичину столу гомилаху се оне црне кутије с накитима.

Гојко изгледаше тешко болестан. Час га видиш да се једва вуче преко дворишта, главу тужно оборио, очи гледају невесело, страдалнички, а по целом лицу разлила се она суморна меланхолија, која придаје необичан израз човеку. А други пут видиш како му се очи запламтеле, цело лице обузето неком нервозном живошћу, једнако некуд трчи, нешто распитује, договара се са Стојаном.

Једнога дана вејаше снег. Цела се околина бели, бели се сав видокруг, увијен у неку влажну измаглицу; дрва се превила до земље од југовнога снега што их је притискао. И ако је дан, владаше велика тишина у целом селу; тек по негде залаје беспослен пас, или гракне врана, тражећи хране под овим густим белим покривачем. Из потеса долеташе некакав необичан за село звук, који постајаше све јаснији и одређенији — беху то звонца и прапорци на коњима. Мало затим дојурише у бесној трци два добра коња са санкама, и стадоше пред школским вратницама. Стојан истрча да отвори вратнице и види те изненадне госте, кад из саоница искочи писар и прође поред уплашенога чиче, машући својом плетеном камцијом.

Пролазећи ходником школским, писар виде да се отварају врата на Љубичиној учионици, па коракну брже и упаде изненада, без куцања, у Гојкову школу. Гојко довршиваше предавање, па видевши овога неуч-

тива госта, збуну се и уплаши, јер се могао доислити, да му он не би узалуд овакову походу чинио. Мисао му се прекиде сама, он поцрвене, па одмах затим пребледе, и таман се стаде домишљати шта ће сад да ради, на коју ће страну да гледа, шта ће са децом, а иза њега загрме оштар заповеднички глас:

— Децо, идите кућама... брзо! Журите се!

Гојко се осврну, па с чуђењем и немим питањем погледа писара, али овај гледаше само како се деца унезверила, па чекају шта ће им Гојко рећи и ниједно се још не спрема за излазак.

— Кажите деци нек излазе! заповеди писар с таквом оштрином, да се није могло ни помишљати на отпор.

Гојко се обрте деци, па им рече благим, уморним гласом, притискујући руком врело чело:

— Идите, децо, кући... После подне раније...

Кад остадоше сами у школи, писар приђе к столу и метну на њ неке акте, разви их и обрте се Гојку.

— Јесте ли ви ово писали? узвикну он, показујући прстом на Гојков потпис. Беше сав поцрвенео од љутине, усне му се трзају и скупљају грчевито. — Ово, све ово... тужбу Министру просвете... тамо о Љубици, а?!... дрену он грозно и лупи дршком од камције по актима.

Гојко стајаше, пренеражен, зелен и блед, разрогачених очију од страха, ноге и руке му дркбу, а на лицу му се, поред преплашености, јасно чита пређашњи израз тешкога умора и горкога страдања... Он стајаше, не могући ни речи прозборити. Само му унезверене очи прелетаху са писарева лица на акте, на камцију и на пбд. Писар му приђе, зграби га руком за раме и привуче к столу.

— Ово... ко је ово, а?!... дрену још јаче у необузданој јарости.

— Ја... ја сам писао, промуца Гојко, чудећи се чији је то глас којим он говори — тако се изменио...

— А, ти ли си?! врисну полицајац и замахну камцијом.

Гојко само гледа тупо и несвесно заплашеним очима, на лицу му још јаче запечаћено горко страдање, и кад писар подиже руку с камцијом, и он несвесно подиже обе руке према очима, као да му је тај жалосни покрет сва одбрана, којом располаже... Камција фијукну кроз ваздух, опшину га по глави и плећима, па се опет издиже над његовом главом.

Гојку се обрте свест... нешто се смрачи око њега, ништа се не види, само се из мрака помаља првено зверско лице и више ништа... Он изгледа као осуђен на смрт, кад га прво тане погоди... лице се одједаред као изненади, зачуди, обузе га смртно бледило... Камција га опет опшину преко лица, па трећа преко леђа... Гојко појури к вратима, али га писар дочепа за раме.

— Стој, смрдибубо!... Умеш да чиниш пакости, а после бежиш као стрина... Ево како се бојим твога шарабатања, ево гледај... Министров потпис... И он доиста показа акт с потписом Министра просвете, па га онда поцепа на ситна парчета. — Ево и твоје тужбе, ево гле... па и њу сву иситни на парчад, баци те кокадиће на под, па их стаде бесно газити.

— Ево, ево гле... животињо!... јеси видео ко је Шера писар!... И ти, смраду један... и опет се издиже камција, али Гојко једним брзим скоком истрча из школе и удари се из све снаге о нешто црно, меко... оно се одједном претури и јаукну, а он се сети да је то био Стојан, прислушкивао, па га прескочи и истрча из школе. Љубица стајаше на вратима учионице дркћући, сва пренеражена. Стојан се дизаше, стењући:

— Еј, братићу јадни... обојица страдасмо!... Ја зле напасти, мајко моја!...

Писар, како се био залетео за Гојком, истрча у ходник и видевши Љубицу, стаде пред њом, дркћући сав од љутине. Она се намршти, видевши га таква, што се не измаче оку његову, па одмах узе да јој објасни целу ствар.

— Смрднубуба једна!... Он се нашао да се брине о моралу и светињи школској!... Написао човек Министру шта ми радимо у школи, под иконом Св. Саве...

Љубица се стресе, пребледе и дохвати се руком за врата. Она је и заборавила да старешине воде општра рачуна о владању државних службеника... „Гле, па шта ће сад бити?... да отпусте, на свагда... са вечитим жигом срама, без повратка, без оправдања“... И тог тренутка постаде јој Гојко црњи од ђавола, страшнији од пакла... У њој се породила страшна, нечувена мржња према овом јаднику, мржња осветничка, страсна, бескрајна... а вилице се тресаху од страха.

— Па... сад?... Шта ћемо?...

— Оди да видиш... Писар је доведе до врата Гојкове учпонице и показа парчета хартије.

— Ено, ту је и тужба и акт Министров... Све у парчета!...

— Шта си радио?! викну пренеражена Љубица.

— Ха-ха... ти се плашиш?... Ама рекох ли ја теби, да нам нико ништа не може... Нико!... разумеш!... Послаћу одговор Министру у име капетаново, и онда ће онај смрад бити кажњен за лажну доставу... Да му закука једномесечна плата!... Кажем ти: док ти је жив Пера писар, не брини... И он изиђе брзо из школе.

А Гојко сеђаше на свом убогом кревету и пла-наше горко... Најпре је дотрчао овамо као суманут, умете у собу и заључа се, па стаде плашљиво послушквати трчи ли ко за њим. Кад се увери да га онај

више не гони, он разгледа по соби несвесно, стаде као да се нешто мисли и одједном плуснуше сузе из очију као киша, он се загрцну од јецања...

— Зашто?!... зашто?!... Све ово, зашто?!... узвикиваше јадник гласно. — Боже, овелико страдање!...

— Зашто... зашто?!... одјекиваше очајно питање стоти пут по празној соби, сливајући се са горким јецањем и тешким уздасима...

Кад се исплака, опет се замисли и остаде дуго тако као окамењен... Мисли лете, све горча за горчом, а на души се слажу неки страшни осећаји, који би све уништили и претворили у прах... Бесна, дивља, смртна жудња за осветом запенуши, издиже се и заклокота у њему; он скочи, измењен, страшан као звер, искривљених вилица и разрогачених крвавих очију... Беспомоћно детињско страдање и нека дивљина беху исписани на његову лицу... Прва му мисао застаде на револверу, који он не имађаше... Свеједно, добар је и нож!... Али он поима да се с ножем треба приближити баш уз њега, гледати право очи у очи и забости хладно гвожђе у месо... О, та га мисао још више разјари... А после газити, газити... дуго газити, до уништаја... Да, али он то не може извршити, осећа да не може, зна да нема толико смелости. Опет је бољи револвер. Груни у њега из прикрајка, па кад падне и стане издисати, приђи му нек те види, нек сазна откуд дође таче и нек се још више мучи и страда.

После стадоше мисли прелетати и заустављати се на разним другим средствима освете. Све беше испитано, у мислима проверено, и све се показа непоуздано, ништавно, лепо само као *мисао*, да теши онога који страда, али неостварљиво, јер нема ко то извести. Гојко признаде сам себи да није у стању извршити ниједну од тих мисли, да нема довољно смелости и одлучности за то, и у души му још јаче закипе и гнев и злоба

на себе сама... Што се такав родно? Зар би са *другима* онај смео тако поступати?... Не би ни покушао, јер зна шта би га снашло... А видиш, код њега покушао... без размишљања... Уђе и право за камцију... зна га да је безмоћан као дете, јадник!... Гори му, страшно му гори десни образ, осећа сва места којима се бол и ватра пружају, онако дужином... то је извесно пруга, масница преко целог образа, па још ако је модра... Како ће сад у школу, како ће изићи пред децу, а нарочито пред људе, ако наиђу?... О, да тешка срама! Па још ако је и она све то слушала... као Стојан, јамачно јесте. И све због ње!... И он још јаче осећа своју безмоћност и увиђа јасно да никоме ништа не може учинити, да је рођен само за то, да страда и трпи и да сваки има право причинити му страдање, само ако му то савест допушта... Осећајући то све јаче и јаче, заплака се горко, очајнички и паде на узглавље...

Неко груну врата, покушавајући да их отвори, затим се зачу глас:

Није овде, затворено је, видиш...

— Куцни, братићу, нек те чује.

Гојко познаде Вељин глас одмах. Скочи и пође к вратима, па одједном застаде у некаквој двоумици. Беше га срамота, тешка га срамота обузе... Какав ће изгледати пред овим искреним другом овако са масницом на образу!... Али се осећаше усамљен, без игде некога, без помоћи и саучећа... он зна да би се и сâм пред вече кренуо Вељи, ризикујући да и његова жена угледа масницу. Овако је боље; дошао је као наручен. И он притрча к вратима и отвори их.

Веља уђе ћутећи, осврте се по соби и духну носем.

— Пхи, како можеш у овом смраду?... соба претрејана, а он гле!.. па приђе к прозорима те их отвори, погледајући узгред Гојка, који стајаше снужен, збу-

њен, гледајући тупо како му друг отвара прозоре и како споља јурну хладан, општар ваздух.

— Шта радиш ово, за име Бога! викну Веља чудећи се, па га својски нападе за ову нечистоћу. Беше му тешко одмах прећи на главну ствар, па му баш дође овај случај као наручен.

— Ти ћеш се напоследку сав распасти, иструнућеш у овом смраду и ђубрету. — А ти, какав си момак! обрте се потом Стојану, како те није срамота да се човек овако мучи код тебе жива!...

— Море, господине, остави то. Коме је сад до тога!... Ми страдамо, овај... и како ћу рећи, оногај... као два мученика. Јутрос нас газе, братићу, и туку као стоку, као овај... Их, шта ту!... Краљу, братићу, право ти Краљу! обрте се он Гојку. Па ти њему лепо ту масницу пред очи: је л' тако ти менека, Господару? рекни му, па се заплачи. Ја како, братићу!... Чуј ти само мене. Па кад се он зачуди и запита како и шта је, а ти опет: што ме уби и осрамоти, господару, зашто оногај ти тако једнога тако рећи свога чиновника и подајника, а?... Па кад се он сит начуди, а ти онда окрени: што посла онога паксијана да ме убије, и мене и мог вамилијаза?... Баш му реци и за мене, нека зна... што? викну чича и погледа Вељу, који се спремаше да га заустави.

— Добро, добро!... Иди ти сад мало у школу, греј се, па ћемо те звати кад нам устребаш, прекиде Веља његов монолог, који у овакову расположењу не би имао краја.

— Шта је то, море, било? Стојан дотрча к мени као луд... једва ме пусти да ручам. Ваздан ми избрбља којечега... Је ли ово доиста од камције? запита он, пришавши ближе Гојку, разгледајућу дугу, црвену масницу. Глас му задрхта од узбуђења.

Гојко махну руком... одједном затрепта очима, затресоме му се вилице и опет се заплака, јецајући као дете.

Веља се намршти и прође преко собе.

— Јеси ли луд?... Плачеш као дете, кад те други бију... Еј, грешнице!...

Кад се Гојко стиша, Веља га стаде запиткивати, те на тај начин сазнаде како је текла цела ствар и ради чега се све започело. Беше му нарочито криво, што је Гојко, послушавши његов савет, допао овакве беде. Осећаше ту много своје кривице... „Шта смо знали друго радити? размишљаше он у себи. Зар да гледамо мирно како се светиња школска бешчисти, а зовемо се учитељи и радимо у тој школи. Ништа!...“ Па онда настави гласно:

— Ништа друго ниси могао радити. Ваљда нећеш гледати равнодушно толика чуда у школи и звати се управитељ. Нису те хтели чути... страдао си за свету ствар... Па лепо, сети се Хуса и других. А ми ћемо већ њему... не бригај ти, чекај само док смислим...

— Ја му ништа више нећу, прекиде га Гојко живо. — Мене остави. А ви тамо ако хоћете... како знате...

— Не бој се, оставићемо те на миру, одговори Веља, не гледајући га и мислећи о нечем упорно. Одједном стаде и као да се нечем домислио, узвикну:

— Ха, чекај... За сад је и ово добро, а после већ, док се договорим са нашим, радићемо озбиљније. Скоро ћемо имати збор за избор управе, па ћу тада... Збиља, јеси ли се ти уписао у Учитељско Удружење?

— Не знам коме ћу овде да се обратим, а до сад сам био.

— Добро, ја ћу те уписати... Ха, чекај, рече он, па отвори врата и викну Стојана. Кад се старац по-

моли из школе, он му нареди да донесе мастило и хартију, па се врати унутра.

После пола часа, он сави једно писмо и даде га Стојану.

— Писареву... онога, његову жену ти познајеш?

— Знам је кâ тебе; како је не би знао...

— А зна ли она тебе?

— Мучно, богме... Ми смо ти, братићу, овај...

— Добро, то је добро што те она не зна. Да идеш сад одмах у срез, па се прво извести је ли се вратио кући онај... Ако се и вратио, биће у канцеларији. А ти треба вешто да се прикрадеш и да предаш ово писмо његовој госпођи, разумеш? Не смеш јој казати од кога је... Реци прође железницом један господин, па ми даде динар и замоли ме да вам ово предам. Па одмах треба да шмугнеш овамо, да те нико не опази. Разумеш ли?...

— Како не бих разумео, лијепи братићу... Још ми бриде и глава и леђа, колико се испребијаш, па да ми је ко гођ и њему да што учини.

— Е не бригај. Ако то извршиш како ваља, и њега ће други макар изгрести, ако га не може истући. Хајде сад пожури.

Стојан оде, а Веља стаде опет ходати, премишљајући о разним плановима, који му долажаху у главу. Са Гојком се већ није могло ништа говорити, он беше непрестано занесен, као изгубљен, посматраше све око себе суморно, бесмислено, апатично... Веља виде да овде нема више никаква посла, па се спреми за одлазак.

— Никуда немој из собе излазити, док год ти то не прође, рече он Гојку. — Метни мокру крпу, па држи тако непрестано... нег извуче... Ха, присети се он нечему па застаде. — Јеси ли ти баш видео да је акт из Министарства.. Министров потпис?

— Разуме се, и своју тужбу познао сам...

— Хм, добро, добро... махну он главом, па се поздрављив са Гојком и оде.

XIII.

Љубица је сад непрестано правила такав пнат Гојку, да се овај већ није смео појавити пред њом. Чим га опазн, она се бајаги обрне Стојану, и ако чиче ту нема:

— Ју, како лепо изгледа, кад се мушкарац запити по образу!... Хи-хи-хи...

А Гојко само иде, погнуте главе и намрштена чела, не осврћући се на заједања.

Другом приликом опет увреба Гојка, и ако се овај непрестано крио од ње, па ће му узвикнути:

— Свака ти се мука брине о светињи школској!..

Она хтеде још нешто рећи, али Гојку прекипе. Подиже главу и погледа је оштро, на лицу му исписано горко страдање и умор. Одговори јој врло лагано и хладно, као да га то неколико речи стају велика напора:

— Моја је дужност да гоним разврат и неваљалство из школе, а што старији помажу неваљалцима — њихов је грех...

Изговоривши то, опет погну главу, па прође поред ње у школу, чудећи се својој присебности и захваљујући случају што му се језик тако одрешн.

Љубица плану, врисну и осу грдње на њега, али он затвори врата за собом и настави рад.

Писар долази на коњу свакога дана. Већ га срамота свраћати судници тако често, па улази с коњем право у школско дворнште, веже га негде у заклон, па иде весело у школу, где га Љубица очекује, неки пут весела а неки пут нерасположена.

Једнога хладног, туробног дана полицајац дође необично весео, а и Љубица изишла до степеница у дочек. Знала је да јој носи какав накит, то јој је јуче наговестио, па с тога беше веома предусретљива према њему. Донесе јој лепу и скупоцену гривну; она се веома расположи, а писар уживаше само, гледајући је тако веселу. Он се збиљски за њу привезао; заволео је како никад до сад није волео, и да му не беше деце, помишљао је озбиљно да бежи са њом у Америку, или у Турску.

А Љубица? Ни сама она не зна шта је осећала. Знала је само толико, да је не веже за њега љубав, јер она не осећаше љубави. Та она је толико читала, да је љубав нешто много светлије, узвишеније... Сећа се својих осећаја за време познанства са Драгутином. О, то беху неки светли дани, срећни часови... она се топила само од једнога погледа, била је блажена кад се руковала са њим, осећала се срећном, много срећном! И данас јој срце јаче закуца кад се сети тих дана, а душа се занесе у слатким сновима...

Писар и Љубица весело прижељкују у топлој соби, шапућући једно другому о љубави и срећи, а у то време дојурише сокаком једна кола и зауставише се далеко од школских вратница. Изиђе из њих једна слабуњава, суха жена у варошком оделу, отвори лагано и опрезно школске вратнице, прође брзо преко дворишта и уђе у ходник. Стаде да се прибере. Беше се веома уморила и узбудила. Приђе к вратима и ослушну. Чује се мушки глас, па одмах за њим детињи. „То је учитељ... онда ће ово бити“, вели жена у себи и прилази другим вратима. Не чује се ништа, ама баш ништа!... Стој, неки покрет и звук... као да се љубе?... Јест, пољупци!... и слух се још више повинује раздраженој женској уобразиљи, па јој ствара тако јасну представу, као да она све то очима гледа. „Још ако

буду закључали врата?... еј незгоде!... А онај пише да се не закључавају свакад"... Полако, као сенка, притиште браву и гурну... врата се лагано покренуше. Она промоли главу, па најпре не разгледа добро; беше узбуђена, па јој само севају некакви котурови пред очима. Кад разгледа боље, она се најпре трже и устукну... некакав страشان бол стеже јој срце, она хтеде вриснути, али се прибра и опет провири...

Њих двоје седе на столицама једно уз друго, загрљени, приљубљени, опијени страшћу. И на јачи звук мучно да би овога тренутка сврнули пажњу. Он превио Љубицу преко наслона, глава јој затурена, па припао пуначком врату и љуби... Жена јурну кроз врата и ступајући на прстима, с подигнутим рукама, иђаше као махнита... Љубица, како јој беше слободна затурена глава, угледа је одмах и само рашири очи... Севну јој у глави да је то његова жена, и она већ претпостављаше револвер у њеним рукама... Страх јој одузе снагу, она не мрдну ни руком, ни главом, ничим... само гледа бесмислено како ова замотана прилика прилази све ближе, како јој гледа право у очи страшним, зверским погледом, и опет не може да се одвоји од њених очију, него гледа, гледа, гледа...

„Сад ће да плане... ево, тек што није... Прво ће њега у леђа, па у мене... Ено га, јест, револвер... Мати... отац... Станка... моја младост!“...

Али у место револвера падоше на писареве образе две сухе коштуњаве руке са оштрим ноктима и падоше се дубоко у месо... Разлеже се врисак по соби... Писар се изви, и док се он обрте да види какво је то чудо, оне сухе руке падоше на Љубичине јабучице и за тренутак обли јој крв цело лице.

Писар скочи и дохвати разјарену жену за руке, али познавши је, одједном пусти њене руке и стаде се освртати око себе, као да је нешто изгубио... Љу-

бица седи на столици као окамењена, чак јој и глава остала још мало затурена, а она само гледа то увиђено чудовиште, које јој је овога тренутка страшније од свега на свету... Срце јој стало, чини јој се и да не дише, и најбоље би било кад би сад одједанпут умрла, то би најволела. „И што не пуца... шта чека ваздан!“...

Писар се обрће, нешто муца, хтео би да проговори, али жена му опет врисну па осу читав пљусак грдње на обоје, нарочито на Љубицу. Паланачки речник је за овакве разговоре веома богат, те се и Љубици даде прилика да чује што ново и необично, али она не беше у стању да разуме све што се око ње збива. Неке страшне речи уједају је за само срце и изазивљу првенило на лицу, које се већ све обојило крвљу, али она ипак гледа тако, као да се тај говор ње не тиче, гледа преплашено, зачуђено, унезверено, питајући се у себи: како то одједанпут улети беда у њену школу, да јој помути задовољство? И шта је то те се писар тако спleo, збунио?...

Писарка угледа отворену кутију са гривном, дочепа је, склопи и метну у џеп, па цигну помамно:

— Ха, тако ти!... деца иду боса, исцепана, а он куцује својој... и опет се просу пљусак грдње, док се у том наступу не уплетоше њене руке у косу свога мужа... Писар се одбрани, а она кидиса на Љубицу... Зачу се само јаук Љубичин од бола, па онда њен истеричан врисак...

Писар се прену: види да овако неће никад бити краја скандалу, па дохвати жену за рамена и изгура је напоље. Срећом, Стојан се раније уклони у страну, те се не понови ономадашњи случај. Гојко стајаше на вратима, блед, осећајући неку дивљу радост и задовољство, а не смејући то ничим показати. Чим се отво-

рише врата и на њима се појави писарка, он шмугну у свој разред, па се закључа. Сврши се трагедија!...

Љубица изиђе на врата и стаде, не видећи ништа око себе. Беше страшно погледати је. Лице све кр-ваво, косе разбарушене, почупане, висе читави бичеви ишчупани из корена.

— Стојане, дај ми воде да се оперем, прошапта она, видевши Стојана како је гледа немарно.

— А онај оде, братићу, још чуравији и гори; заборави да се умије, рече он, смешећи се.

И Гојко изиђе у ходник, па погледавши Љубицу презриво, добаци јој:

— Сад и сами јамачно увиђате, да сам имао права бринути се о светињи школе.

Љубица плану. У таквој несрећи и страдању нађе се још снаге за терање ипната.

— И ово је, знам, ваше масло!... Платићете!... рече она, па се огрте и оде преко дворишта.

— Ето нам сад нове беде, рече Гојко, плашећи се. И куд ме ђаво наведе да је дирам!

— Није требало, одговори му Стојан. Кад год се анатеме туку, склањај се испред њих, да сачуваш своју главу. Тако је то, братићу мој!...

— Нека, доста сам и ја патно, па да гледам једаред и њено страдање.

— А ти, чини ми се, не виде писара?

— Не. Што?

— Више је окрвављен од ње. Заборавио на то у забуну, па само ускочи на коња и оде.

Гојку опет засија радост на лицу. Сети се Веље са захвалношћу. Истина, срце му опет зебе од какве нове беде, која га може снаћи, и он већ претура у глави разне комбинације, али му не долази на памет ништа тако страшно.

XIV.

У судници седе председник, ћата и тројица одборника, па нешто веома живо и поверљиво претресају. Богосав је у разговору, а већ и иначе, вазда главно лице, па се дао у објашњавање ситуације присутнима. Слушаоци изгледају веома брижни, погнули главе, па само махну њима по некад у страну, почешу затиљак и опет ћуте и слушају. А ћата се распричао у велико:

— Истина, и Николче синоћ дође из Београда; и он је обишао неке... и ћата именована неке главније политичке раднике. — Њему сви рекоше да су то само тек 'нако... празни гласови...

— Надлагује се свет, море, рече један одборник.

— А 'нако вели... настави ћата, Министри су весели, нико и не сања о промени.

— Јок, одсече председник. Ја знам што знам: од данас за две недеље биће промене, па ми одсеците уши, ако то не буде... Познајем ја по овима овде: чим се они устумарају сваки час у Београд, па се отуд враћају весели, одмах знам шта ће бити.

— Истина јест, и по селу су се растрчали, прихвати одборник.

— Море, село... шта село!... Селу је свеједно: био му на врату ја или онај Ђокић, одсече председник. Него ти, Богосаве, пожури са оним завођењем наплата и расхода, па да сведемо рачун. Не сме се дуље чекати, јер кад дођу они, па заседну, неће ме минута бувара.

— Шта ћемо са школским прирезом? рече писар мало тишим гласом. Оне летошње оправке и набавке, то ти је сав издатак. Ови двоје нису примили квартирине ни паре.

Њмет обори главу нерасположено, као кривац кад се ухвати на делу.

— То ћемо већ ја и ти на само... видећемо. А деде да видимо то са учитељем. Баш ме ту Пера навлачи на зло, видим... Да апсим, ни крива ни дужна човека, и то сад баш, пред промену. Могу и одговарати...

— Ко ме?... прихвати писар. Ено два сведока чекају. Све ће то да иде по закону, не брини ти.

— Добро... отеже председник. Ти већ знаш како му то иде, па само гледај да не буде после валинке.

После једнога часа отпоче суђење. Уведоше уплашена Гојка и ћата му стаде постављати питања. Опитују га за „опорочавање власти.“

Гојко се још више збуни; стаде нешто муцати, одговарати, не знајући ни сам шта говори. Доведоше два сведока и испиташе их. Гојко виде да ту нема шале, па се прибра и стаде се бранити, али му то не поможе. Чак не поможе ни то, што сведоци никако не могу да се тачно сете дана, кад је Гојко грдио власт, него само тврде да је то било ономад... некако тако.. ових дана. После пола часа за Гојком се затворише апсанска врата и зарђала реза шкрипну оштро...

Гојко се осврташе око себе унезверено, дркћући од страха и узбуђења. Ноге му упадаху у нешто меко, ситно, он погледа око себе, по поду беше само сточно ђубре. Озго са крова зјапи широка баца, кроз коју продире светлост, чу осим ње има и једно окно, исечено у брвну, а ни брвна не беху добро шљубљена, те у његовој тамници беше довољно светлости. Не може још да се прибере од страха. Ноге му дркћу, и он се једнако осврће око себе, очекујући какво ново, још горе зло.

„Шта је ово?... има ли у свету правде и истине!... Докле ће ова страдања и муке?... Боже, има ли те!“... узвикује јадник очајнички, па седа на један велики камен, који је ваљада нарочито ради тога и намештен

уз брвна, ослања се леђима уз дрво и подиже главу, гледајући кроз бацу плаво слободно небо... Очи му се приковаше уз то чисто плаветнило, и он се занесе, гледајући и мислећи... Прелети по неки сребрнаст облачак, пронесе се тихо, нечујно, преко недогледне пучине и растури се тако у висини, па опет над бацом затрепери чисто небо, обасјано благим зрацима. Али је ипак хладно, веома хладно... Снег се бели по околини и оштра студѐн бије по лицу. „Ваљда ме неће дуго држати?... Смрзнућу се. А ако ме оставе да преноћим, а овакова ведрина!“... И он је готов да викне из свега гласа, али се још уздржава, јер га је срамота од сељана, који су се окупили пред судницом.

Ноге му веома зебу... Устаде, па поче брзо ходати, али кад пружи корак, таман има простора да корачи четири пута. Иде унаоколо, укршта средином, само да се згреје. Осећа и глад, глад у желуцу, али зна да не би могао ништа у уста метнути.

После подне, кад се разиђоше кметови и сељани, преместише га у судницу. Тамо, са општинским пандуром седе он уз топлу пећ, наслони главу на дланове и остаде тако као укочен до мрклога мрака; нити куд погледа, нити се осврте, ни проговори. Пандур га најпре стаде тешити и причати му како је свака сила за времена, — а то је велика срећа, јер да је вечна — зло! И каквих ти власти и кметова он није променио, па ништа... они се ређају један за другим и пролазе, а он са својом сакатом руком полако врши посао... Он и ћата не мењају се. После удари у запиткивање, али Гојко и не мрдну главом, као да је мртав, као да не чује и не осећа шта се око њега ради.

— Јеси ли гладан, господине? Да идем да кажем Стојану нек донесе штогод за јело?...

Опет ћутање... Пандур махну главом, осврте се око себе и погледа на прозор. Беше мрак. Таман он

смишљаше да се крене до председника, а споља га зовну оштар глас. Он изиђе брзо, јер познаде председника.

— Пусти тога човека, нек иде кући. Нећу да га узимам на своју душу, викну кмет љутито.

— Добро... него знаш... да се ћата што не љути? промуца пандур бојажљиво.

Кмет опсова крупно и ћату и пандура, па се одједном надвири у мрачну зграду.

— Учитељу, иди кући сад, па знаш онога... молим те, склањај се од онога Пере за ово који дан. Неће ти он дуго ту вршљати, не бој се. Печени смо и ја и он... Него, знаш, причувај се... нешто је на тебе много љутит.

Гојко устаде, ћутећи, прође поред кмета и оде у школу. Беше јака помрчина, не види се ништа, али он полако, пипајући око плотова и спотичући се, дође до свога стана, који беше осветљен. Стојан испаде пред њега, и машући живо рукама, стаде викати:

— Има Бога, братићу, кажем ја!... Умрла!... кâ свака стока, и без свеће и без исповести...

— Шта говориш ти!... Ко је умрло?... дрекну Гојко разрогачених очију, стегнувши старца за раме, гледајући зажареним очима у његово лице, да би отуд још пре одговора прочитао страшну вест...

— Она, братићу, она... учитељка. Сад дотрча Стојино дете, и ја таман да пођем, а ти уђе. Претури се, вели, одједном, само се пожали нани да јој мркне свес'... па пљус!...

Гојко само осети како се на њега сруши цела кућа, и небо, и све... Као да му неко ишчупа срце и однесе... остаде на том месту само пуста празнина. Он осети да је остао усамљен за вечита времена, јер му нестале онога што му је испуњавало животом срце и душу. Укратко, он осети да му је Љубица, поред

свију чуда и страдања, дража и милија од свега на свету... Само му сину та мисао кроз главу као електрина, он осети бол у срцу, па се одједном окрете и викну Стојану:

— Потрчи!...

Запљескаше баре од каљавих ногу, које падаху у њих као камење... Гојко зинуо па трчи из све снаге, а за њим се спотиче и пада Стојан, псујући мртву учитељицу и чудећи се лудом Гојку. „Шта му је, по Богу, браћо? пита се чича у себи, касајући за Гојком и дишући тешко. Шта му би одједном!... Полуде, свете ми Петке!... Ка̄ да му је сестра, или ти жена... Мишљах и он ће се претурити од жалости... О, часни га, и те жене!“...

А Гојко само трчи и у глави му само једна црна мисао, која је покрила собом све, и живот, и осећаје, све, све... „Све изгубих, што год сам имао!“...

Ево овога плота... ено вратница̄... није никад до сад одлазио у њен стан. Шта је то?... не чује се кукање... Ноге му се одсекле, он трчи преко дворишта, али му се чини да мили као бубица... Брже, брже... ах, проклете ноге, издају... баш сад. Ево га унутра у кући. Звер̄а око себе и види насред куће пламен, велики, светао, топал. Ћутање... Неко се помаче, устаде, он обрте главу. Један дечко стоји и гледа га...

— Где је... соба... Љубица? викну Гојко и одмах спази једна врата и јурну тамо. За то време чини му се да чује дете где говори:

— Повратила се... била јој мркла свес'...

„Шта ово... ко се повратио?“... пита он, отварајући врата на соби...

Пламичак лојанице слабо осветљава малу чисту собицу, бацајући зраке на кревет у једном углу, над којим се наднела стара суха жена, па нешто трља, вуче, шта ли ради. Види се и покривач и под њим

нека нејасна маса... Он прилази и одједном јасно разликује два црна ока, која су се упила у њега, па не трепћу... Јес, то су она два ока, што их само он зна и нико други... Гле и лице се види, ено оне огреботине, још се црвене и кваре изглед лица. Но гле, шта је оно?... види ли добро... то се лице смеши и смеши се баш на њега... Па то је Љубица, јест... жива!... Он стаде, окрете се око себе и одједном осети како се пењу ваљци уз грло, осети да ће сад заплакати... Као да и Љубица то опази, па се најпре зачуди, а затим се опет насмеши и проговори му тихо:

— Није ништа, ето... била несвестица... и сад ме глава по мало боли...

Гојко затресе плећима и изиђе из собе, не рекавши никоме ни речи. Стојан стајаше уз пламен, грдећи онога дечка што их намучи узалуд. Вратише се одмах кући. Гојко седе на кревет и замисли се, а Стојан гледаше све чудније, вртећи главом, као да би рекао: »Ово нису чиста посла!«...

Сутрадан Гојко устаде туробан; чим се сети синоћње патње, намршти се још више. Од ономадашњег боја Љубица не долази никако у школу, али се он живо бојао да не дође данас. Добро јој... оне огреботине још се истина црвене, али то не мари. Синоћ мало несвестице, и то није ништа... женска посла!... И баш ће јамачно доћи! Па шта да ради он? Ништа, као и до сад... ћутаће и гледаће свој посао. А оно синоћ?... Ех, право каже Веља: плаче кб стрина!...

У таким мислима оде у школу. Прво сврну у Љубичин разред; деца беху на окупу. Даде им чиме ће се занимати, па оде у своју школу. Радио је цео дан, погледајући кад ће се појавити Љубица, или друго штогод непријатно. Већ се навикао на страдање, па не може да замисли дан, који би му прошао на миру. Срећом, данас се ништа не догоди. У вече се договори

са Стојаном да сутра рано позову Вељу. Изређаше се толики догађаји, а њега још нема.

А Љубица лежи, или седи по цео дан. Од синоћње несвестице осећа се веома слаба, једва се креће. Волела би да изиђе до своје деце, и нешто је јако вуче, али чим стане пред огледало, тргне се, јер види да се мора још седети. Проклети нокти!... цело јој лице избраздано, па то сад зарашћује, али је лице још грдно.

Иде по соби и мисли о свему, што јој пређе преко главе последњих недеља. Све је одвратно, страшно, неприродно... Чуди се шта јој би, куд оде памет. Знала је за његов положај и домаће околности, ништа је није привлачило к њему; само она незгода новчана... али ваљада није то? Она се замисли и не дође ни до каква решења. Зна само да је некакo зажмурила, занела се, опила... и пала у пропаст. После је наступила одвратност према свему, гнушала се сама себе и свега... После, кад се довољно настрадала, постаде равнодушна према свему, било јој је свеједно...

Али јој се ономад отворише очи, кад стаде жива жена између ње и њега и с правом положи руку на његово раме, а он, онај бесни и разуздани полицајац, оборио главу, па ни прословити... Тада Љубица виде шта је урадила, увиде како је далеко зашла, и тога тренутка у њој се створи стална одлука: да се све кида, да се живи пређашњим животом, да се избегавају, по цену живота, овакви поступци.

Други дан Гојко таман изиђе из Љубичина разреда, а вратнице се отворише и на њима се показа, сва увијена, Љубица. Иђаше полако, погурена и оборене главе, као болесник, коме се још није снага повратила. Чим уђе у разред и виде шта су деца радила за време њеног одсуствовања, одмах посла дете к Гојку, молећи га да дође њој. Гојко одмах дође, али

му и лице и цело понашање беше сувише службено; његово лице као да пита: „шта жели госпођица учитељица?“

Љубица му одмах приђе и, климнувши главом, промуца:

— Извините... што нисам ја к вама дошла... мрзи ме пред вашом децом... Хвала вам много, што сте радили с мојом децом...

— То ми је дужност, прекиде је Гојко оштро, гледајући у страну.

— Знам... али опет... Хвала вам и на посети... запе Љубица и погледа га са неприметним осмехом.

Гојко се сасвим збуни, поцрвене као да је ухваћен у каквој великој кривици, мрдну очима лево и десно, промени тежиште с десне ноге на леву, па опет врати на десну, и најзад стаде руком требити густу браду. А Љубица настави:

— Било ми је врло рђаво, мислили су да сам умрла, па су и вама тако казали... Али је прошло све... Сад вас молим да ми опростите све... што сам вам учинила... Ни сама нисам знала шта сам радила. Сад знам и разумем, али доцкан. Тек гледаћу да од сад буде све друкчије, да вас *слушам* — она нарочито удари гласом на ову реч — и... да се слажемо... Молим вас, опростите ми!... Она пружи руку и корачи унапред.

А Гојко сања... никако да дође к себи... Не може да разуме ове необичне и неочекиване речи, и све мисли да то није јава, но лаки, варљиви сан... Разли му се по лицу руменило, пројури кроз њега нека пријатна топлина, и он весело стеже ону руку, која му је толико страдања и мука причинила. Само не могаше ништа проговорити: стегло га нешто у грлу, па једнако голица, и он само гледа прилику и згодан тренутак да што пре излети из разреда, да се не осра-

моти пред децом. Промуца нешто, не разбирајући ни сам шта говори, па се одједном брзо обрте и изиђе из школе.

Љубица погледа за њим, па се осврте деци весело, и отпоче рад.

Веља их затече на послу; уђе у Гојкову школу и, пошто изиђоше деца, стаде слушати заплетено и нејасно Гојково причање. Кад овај стаде причати о јутрошњем разговору са Љубицом, Веља се поче крстити и смејати.

— Лудаци!... прави лудаци! и ти и она... Не зна се које је луђе од вас двоје. И ти јуче цвокоћеш у затвору од зиме, а данас јој пружаш руку!...

— Шта ћу?!... Да терам даље, мени је горе...

— Море, видим ја све: ти би се и сад сматрао за најсрећнијега, кад би она пристала да буде твоја жена, а?... И Веља га погледа тако, као да би хтео наћи потврду својим речима на његову лицу.

Доиста, Гојко поцрвене, збуни се и стаде се вртети, као год јутрос пред Љубицом. Хтеде нешто рећи, али га Веља прстиже:

— Хе, дикане мој, кажем ја!.. Гле како се постидео ко невеста! Ха-ха-ха...

— Којешта!... Није то... промуца Гојко, па се још више заплете. — Знаш, брате, у једној смо згради, па ми је баш тешка ова свађа...

— Верујем, голубане мој, верујем... Ха-ха-ха... Збиља романтично!... Прелесна дјева куца постојанство заљубљенога јуноше, баца га у тамницу, мучи га, па кад се уверила да његово срце куца само за њу, пружа му руку!.. Ха-ха-ха... А он, шмокљан...

У том се врата отворише нагло, и Стојан уђе.

— Ево пандура из среза... Зове те да изиђеш.

Изиђоше обојица, погледајући се значајно.

— Шта је, рођаче? запита Веља пандура, који стајаше пред степеницама, држећи коња за узду.

— Учитељ Гојко да иде сад одмах са мном у срез, зову га... Ево и позива.

— Хм... он се потписао, шапну Веља.

— Добро, земљаче, иди ти сад. Доћи ће господин.

— Јок, мени је речено да га допратим.

— А, дакле стражарно! Кажу ти господину Пери да овај човек није скитница, него државни чиновник, и реци му...

— Не мешај се ти, брате, у туђ посао, док нисам и тебе... оногај...

— Марш одатле, безобразна животињо! дрекну Веља и стаде се освртати да нађе своју батину.

— Хоћеш ли да идеш ти, учитељу? осврте се пандур Гојку, који стајаше блед, дркћући као прут.

— Доћи ћу сам... Кажу... господину.

— Нема ту сам, него напред! викну пандур оштро, показујући му место пред коњем.

— Зар он још ту дробу! викну Веља, идући к њима са батином.

— А, тако ли се дочекује влас'!... Бунт!... Ко-муна!... дрекну пандур, ускочи на коња, па као стрела одлете у среско место.

Оба учитеља зинуше од чуда, пребледеше обојица и опет се згледаше. Веља се први прибра, намршти се и проговори:

— Овај ће начинити ваљар! Него ти сад одмах иди у срез, али немој насипом, него удари преко Јасеновца, па се јави само капетану. Испричај му све, али разумеш — све... Само гледај да те онај зликовац не опази. И ја одох до куће; ко зна шта може бити!... А немој тамо да се збуниш. Капетан је добричина; не бој се!

Изиђоше обојица заједно из дворишта, па се онда окренуше сваки својим путем.

Кад Гојко стиже у срез, капетан таман излази из канцеларије. Видевши збуњена Гојка како се осврће у неприлици, не знајући да ли да му приђе или да се уклони, капетан га ослови:

— Ко сте ви? Шта тражите?...

— Учитељ орловички... Гојко Савић... До вас... мало послом... Врло нужно, стаде муцати Гојко, савијајући и гужвајући шешир у рукама.

— А, ви сте то! узвикну капетан са очигледним интересовањем, као кад се много наслушамо о некоме, па нам се да̄ прилика да се упознамо. — Изволите! рече он, враћајући се у канцеларију и пуштајући за собом преплашена Гојка.

— Шта је то било код вас с пандуром? Седите, рече он благо, показујући Гојку место.

Гојко му, колико могаше у оном страху, исприча шта је било.

Капетан зазвони, уђе жандарм.

— Кажи господину Пери да не излази још. Зваћу га.

Жандарм се обрте војнички, изиђе и затвори врата лагано, а капетан се окрете Гојку.

— Е, сад вас молим да ми опширно испричате све догађаје, од кад је почео тамо долазити господин Пера, код те ваше... учитељке. Ми смо овде тек ономад сазнали, кад се вратила госпођа Зорка отуд из села, после онога боја... и капетан се осмехну, очекујући радозналим погледом да Гојко почне причати.

Гојко се у почетку сплетао, муцао, али му се после раздреши језик и он доста живо исприча готово све, што је се могло поменути.

— Зашто нисте дошли к мени раније? Што сте трпели толико зло без невоље?...

Гојко поцрвене, саже главу, па промуца:

— Сви кажу да је он сила у срезу, да му нико ништа не може...

Сад дође ред на капетана да поцрвени и обори главу.

— Хм... којешта!... А шта сам ја овде?! викну он, дижући се. — Седите, седите ви ту, док се ја не вратим, рече он Гојку, који такође беше устао, па изиђе из собе.

Гојку мало одмакну кад остаде сам. Скиде му се читав терет с главе, али га ипак не остављаше страх, са којим је дошао овамо. Шта ли ће бити? Куд оде сад? Да ли ће га затворити, и зашто?... „Јамачно оде ономе... да и њега пита, па после?... хм... после ће ме ваљда затворити. Може ме напасти онај пандур... јест, тамо у затвору туку!... Али неће, неће... видим ја како капетан слуша моје причање, и све се љути на онога... Госпођа Зорка им, каже, причала... Видиш ти како је оштра! Не жали мужа, него га сама брука.. Како је лепо овде, гледај!... Овај намештај, па разне ситнице, звонце... Што ја не одох у полицију?... Дотерао би до капетана... па седнем онако у ону дубоку наслоњачу, притиснем дугме... зврр... улети жандарм... Зови ми... хм.. кога ћу... а, зови Вељу учитеља из Брезовца“... И Гојко развукао уста дужином целе вилице, смејући се призору, кад Веља уђе и види га као капетана.

Уђе капетан, љут. Гојко скочи, изненађен, и умало не дрекну, јер се беше сав занео у мислима. Капетан му онако с ногу рече благо и пријатељски:

— Идите, господине Гојко, кући, па гледајте свој посао... Нећу ни да вас питам да ли сте доиста говорили против владе... — капетан затеже овде, — јер сам уверен, а и чуо сам да сте миран човек... он опет застаде, очекујући Гојкову реч.

— О, господине... никад и не сањам...

— Добро, добро... верујем. Оном вашем другу из Брезовца реците да се чува од пандура... То је, знате, чудан народ... хоће да наплете свашта. А учитељица, велите, тргла се?

— Да, да... потврди Гојко тако живо, да се капетан мораде осмехнути. — Сад ће радити озбиљно... сасвим се тргла... сасвим!...

— Е добро, добро... Збогом! и капетан га пропусти пред собом.

Кад се Гојко нађе на улици, дахну слободно, па окрете журно, право ка Брезовцу.

XV.

Пала влада! захори се по варошима и паланкама, па лагано дође одјек тога гласа и у села. Часништво орловичке општине дало се на посао — оне обичне ствари које се врше пред сеобом.

Бокић, првак противничке групе, дошао к судници, весео, са неколико својих пријатеља, па задиркује председника и шали се са сељанима. Бата погледа масним очима Бокића и спрема се за дворбу.

— Гледај, бре, немој да оставиш коју наплату не-заведену, као пре, па после да те гоне полицајци, жури Бокић председника.

— Полако, море, чекај... Знаш колико сам ја тебе чекао на рачунима, одговара председник, смешећи се. Бавоља посла ови рачуни!

— А хоће ли бити што на јашанцију?

— Колико си ти нама дао пре, толико ћемо сад и ми вама.

— Е, не можемо тако. Ми смо владали само девет месеци, а ви по више од године!... Мој рођо, ту је се добро накрмило, па ће бити повише и за откуп.

У Орловици постоји леп и мирољубив обичај: часништво општинско кад одступа, откупљује се новом часништву добром гозбом, да не буде „мало пројахано.“ Према томе, и количина трошка на гозби одређује се дужином времена, проведена „на влади.“

Дође још један од Ђокићевих пријатеља; рече да иде из среза.

— Отпуштен Пера писар депешом... Сви у срезу то говоре... веле извесно, рече он, задуван и уморан.

— Е, кад ће пре! Тек је трећи дан од промене, примети Ђокић.

— Шта се будиш, море... ком га везеш? одговара му председник. Што сте ви јуче ишли у Београд, него за то. Море, њему се то знало... зарађено је.

Дођоше ови гласови и у школу. Гојко до сад није никад обраћао пажњу на промену владе. „Шта имам да се плашим или веселим, мислио је раније. Ја морам да радим, а они горе морају да воде надзор над нама. Кад не радим, зна се шта ме чека, па ма ко био горе. Та млађи смо, па се мора слушати!“... Али сад осети како му спада велики, огроман терет с главе... Све зло, које га беше притисло као тешки камен, одједном спаде, нестале га, и он се осети слободан, срећан; нема више страдања, нема досадањих мука, све оде, као кад гране јарко сунце и разagna густу маглу... Да се живи!... да се живи!...

Гојко, нешто из радозналости а нешто због оскудице, оде до суднице, да покуша пречистити рачуне са досадањим председником, а и да чује шта се говори о промени. Председник га дочека збуњено, као кривац, а Гојко већ мало подигао главу и гледа председника право у очи, кад му тражи квартирину.

— Сто ти чуда, мој учитељу, имам сад на глави, па не знам куд ћу пре. Даћу све рачуне новом кмету, па ти гледај после са њим...

— Оди овамо, господине учо, викну га Ђокић, седећи у прочељу. Нема ту сад ни цвоњка, све су браћа оглодала... Чиме би се кметови трошкарили, да није школскога приреза? Него ви очекујте док ми дођемо, па ћемо вас лепо намирити. Нисмо ми, онако рећи, зликовци... да затварамо учитеља своје деце... 'нако без кривице, по туђој поруци. Код нас ти је, брате, слобода!...

Председник промоли главу из заседања, раздвајајући неке хартије.

— За прирез што велиш... нисте ни ви бољи. Чекао сам те годину и по, док ниси измирио мањак. А за оно затварање имаш право. Ја нисам ни послушао све како ми је речено, али опет сам погрешно...

— Шта си ме чекао, море... за колику суму?... А за колико сам ја тебе чекао, а?... А колико ће сад бити?...

Председник се мало збуни, па шмугну у собу. Гојко остаде још мало да чује разговоре о новој влади, па се затим диже и прође кроз село. Кад беше поред познатогa плота, хтеде погледати у десно, али му се учини да неко стоји на отвореним вратима, па погну главу и хтеде проћи.

— Господине Гојко... молим вас, причекајте, зовну га Љубица с прага, и упути се к њему.

Он се збуни и готово хтеде проћи, чинећи се да не чује Љубицу, али се ипак задржа, очекујући с нестрпљењем да она прва проговори. Није му непријатан овај састанак, напротив... али би он ипак радо продужио пут, само да не мора одговарати на њена питања.

— Јесте ли били до суднице? Шта има ново? запита га она обичним тоном, који одговара другарском разговору, па изиђе на вратнице и стаде пред њега.

— Био... јест, био сам... због квартирине. Ни ви нисте још ништа примили, кажу ми кметови.

Љубица се зачуди, хтеде му рећи да је примила скоро за целу годину, али се уздржа, знајући да ће му то бити непријатно, а и она избегаваше сваки разговор, у ком би се морало поменути име писарево.

— А новости... већ онако... Прича свет свашта, не може се свему веровати: те не знам онај отпуштен депешом, те овај ће бити пензионован... ваздан тако!...

Љубица не запита о ком се то говори да је отпуштен, јер је нагађала, а и познала је по Гојкову изразу лица. А Гојко јој не рече то с нарочитом намером: да види хоће ли одмах сама запитати и шта ће радити кад чује. А овако, кад Љубица ућуга, би му незгодно: шта да ради?... о чем сад да говори?... Баш би јој радо сâм саопштио ко је отпуштен, али... незгодно!... „И она би се наљутила, опазила би да се радујем. Па што?... баш да видим шта ће радити, а?“... И он се стаде предомишљати... „Нека, боље да је не дирам“, рече у себи, па стаде прстима чешљати браду.

— Говоре ли што за капетана, да неће и њега?...

— Кажу, биће премештен. Дobar је човек... много добар; свима је у вољи.

— Ето, сад и ми почели да распитујемо за политику, рече Љубица, смешећи се.

— Ја морам, а други... не знам одговори Гојко и збуњено погледа у земљу, мрштећи се.

— Свратите мало к мени, ако хоћете... проговори Љубица, црвенећи. Видело се да је због тога и зауставила Гојка, али није могла одмах да се обрне с позивом... прво ваља припремити земљиште околинским разговором, па тек после на главну ствар. — Да скувам кафу, настави она да се не би ћутало.

Гојко се изненади, управо уплаши се. Отвори очи, чудећи се овом позиву, па одједном, као да му поска-

каше много мрави за врат, стаде се отресати рукама и нешто муцати.

— Имам посла... овај... Веља!... ха, јест, морам до Веље, узвикну он, обрадован што се досети како да се извуче из неприлике, па се одједном обрте, отресајући рукама браду и даље, и оде низ сокак журно, као да га ко гони.

Љубица се насмеја, гледајући за њим, како гази посред барџа, не мислећи без сумње о том, куда иде и шта ради. Још далеко виђаху се његове дугачке руке, како се дижу к лицу, па онда се спусти и млатају поред кратких кукова.

И Љубица осећа да јој се све више враћа старо расположење, осећа се у некој већој слободи, спали јој ланци с ногу и руку, којима беше окована, и одједном јој дође да запева, да потрчи некуд, али одмах наиђе неко горко сећање, које јој помути цело расположење, и она се опет осећа као у ланцима... Тако и болесник гледа у сну себе здрава и весела... трчи, јури некога или подиже огромне терете... Пробуди се и наставља на јави такве исте покрете, али га жигне љути бол, и он одмах сазнаје своју горку невољу: нема више здравља, ни весеља... постао је развалина, рушевина која труне, сенка... Оборене главе, помућене душе враћа се невољница у своју ћелицу и угушује бол тешким уздасима и врелим сузама... О, још да није тих суза!...

»Живот, младост... ала то прође!... И шта сам сад? не смем ни да сањам онако, као што сам још јесенас могла, у овој истој постељи... На што ми сад такви снови, кад знам да се не могу остварити!... За кога сам сад? — За овога Гојка?... Не, видиш да и он бежи од мене, отреса се као од отрова. Право има!... Али зашто, зашто све то мораде бити?... Да ли је требало коме моје страдање... оцу, мајци, брату...

јесу ли они сад срећнији?... Не, не... Ах, а ја сам мислила да страдам за њих, да приносим себе на жртву, а оно није... И њих сам убила, унесрећила... О, тешко мени!... И најтеже је сазнавати да је то све било онако... нити је мене ко могао приморати, нити ме је што вукло тамо, сама сам се гнушала... Тек онако... само пропадох... А сад би тек хтела живети!... онако како сам некад сањала... О, живота, живота хоћу!!“...

Крајем месеца, Гојко и Љубица, на позив новог депозитара, одоше у срез. Тамо се већ многи догађаји изређали и настушиле разне промене. Пера је већ затворен; комисија, која му је одређена за извиђање злоупотреба, пронашла је велике новчане недостатке, али још ради неуморно, прикупљајући разне податке, спремајући се да спроведе кривца суду.

Депозитар одмах запита Љубицу, гледајући је са интересовањем:

— Зашто ви, госпођице, већ четири месеца не примате плату? Потписали сте списак само за оно мало дана у августу и за септембар.

Љубица зину од чуда. Тамо квартирина, а овде то исто са платом, и ако је она редовно издавала уредне признанице. Шта је то? Да ли није стигао да заведе признанице или... или не знам шта. Тек она је сад на живој муци, не зна шта да каже. Гојко је гледа не дишући, а и писар некако чудно гледа... Шта ће сад? О, муке!...

— Ја не знам... управо овај... нисам ни долазила да потписујем спискове, али сам узимала на признанице. Ту су оне, мора бити...

— Нема, госпођице, ниједне. Сваки је новчани издатак записан. У осталом, чекајте да запитам господина Перу, он је ту пред комисијом, и писар показа руком на врата која вођаху у другу собу, па затвори касу и оде кроз та врата.

И Љубици и Гојку беше необично сазнавати, да је тај човек, који им је причинио толики бол, сада ту уз њих, да стоји као тешки кривац и очекује казну за своја недела. Љубица осећаше само гнушање и бол, али Гојко... да му је само да провири једним оком, само за тренутак да га погледа како стоји пред страшном државном контролом и дркће због својих недела... Али да и он зна, да га одовуд гледају!... О, онда би заборавио оне ударце камцијом, оно понижење и сва страдања...

— Господине Гојко, рече писар улазећи, да вам издам часком плату, па изволите тамо у собу, зове вас председник комисије.

Гле, и то се испуња, и та жеља!... Али не ваља тако... како ће он пред свима људима причати о својој бруци?... И Гојко се одједном сети својих ранијих снова и би му чудно како се то све редом испуњава баш онако, како је он желео... Истина, сâм он није постао Министар полиције, али што је мислио о писару, све се сад испуњава.

»Божја правда!«... узвикује он у себи, сагињући се да потпише платни списак.

Узевши новац, он се полако упути оним необичним вратима, кроз која ће одмах угледати онога страшног зликовца. То га је вукло напред, те иђаше с вољом, али помисао на оне људе што су тамо засели, заплаши га и збуни.

»Сад ћу да се сплетем... чим погледам у те људе... Да ли су страшни?... А како ли је њему?...« И он притискује браву... врата се крећу...

...Седе неки људи... у магли... играју му котурови пред очима... зелени сто... А онај на врху, с дугом раздељеном брадом, сѐд, достојанствен... ала је необичан!... А њега нема!... Узалуд радост!...

— Јесте ли ви Гојко Савић, учитељ? звони отуд са врха озбиљан, крупан глас.

Гојко се тресе, као да је под утицајем електричне, обрће главу унезверено и нешто муца. Председник га не чује, али се досећа шта одговара, па наставља:

— Господине, капетан нам вели — и председник показа руком десно до себе, Гојко угледа капетана и би му мало слободније, зна човека, — вели нам господин капетан, да и ви имате некакве жалбе на пређашњег писара овога среза, господина Перу... и председник опет запе, као да му се тешко сетити презимена писарева.

Гојко погледа преко свију лица, а беше их четворица. „Један није у комисији, него 'нако седи, досети се он. Јамачно капетан није... А шта да одговорим, како да почнем?!“... И он кашљуцну, принесе руку устима, па превуче дланом преко бркова.

— Чујемо да вас је тукао камцијом. Испричајте нам то како је било и зашто?

Капетан се диже, приђе Гојку и метну му руку на раме.

— Будите слободни... Испричајте све лепо, као што сте мени причали. Ви ми рекосте, чини ми се, да је изненада упао у вашу учионицу?

— Јесте! одговори Гојко, и поче полако причати догађај за догађајем. Кад год помене односе Љубичине и писарева, он опази да председник диже десну руку и даје њоме знак некое иза његових леђа да се умири... „Шта ли је то иза мене? да није пандур?... Како га нисам опазио!“...

При крају причања отворише се позната врата, уђе депозитар и зађе некуд иза Гојкових леђа. Зачу се отуд најпре шапутање, па онда јаснији одговор, који је могао и Гојко чути.

— Немам ја ниједне њене признанице. Нисам јој ништа издавао.

Гојко познаде овај глас, и задркта.

— Добро... одговори депозитар отегнуто. Онда ја да издам за све месеце?

— Разуме се, одговори други глас одлучно.

Гојко исприча још и онај догађај с пандуром, приђе те потписа свој исказ, не читајући га, и врати се кроз иста врата у благајницу.

Писар бројаше паре, а Љубица гледаше зачуђено у гомилу банкнота и стаде их купити и слагати једну на другу.

Гојко беше сав црвен, збуњен, отираше лице марамом и спремаше се да изиђе, али кад виде колико новаца Љубица узме, и он се зачуди:

— Охо... то је новац! узвикну он, бришући се. Како да ви не примите плату за четири месеца!...

— И ја ово не разумем, рече она, спремајући се да изиђе и клањајући се писару.

Кад изиђоше у ходник, она настави:

— Да видимо како је у општини, да нису тамо моје признанице.

— Нема општина ниједне ваше признанице, кажем вам... ни моје, ни ваше... Него то је јасно: он је поцепао ваше признанице и сматра то као поклон... рече он, погледавши је радознано у лице. А ово сад... ви сте примили своју заслужену плату од државе... Још да наредимо само са општином...

Љубица уздахну, обори главу, па стаде ћутећи корачати поред њега, а Гојко иђаше весело, задовољан, јер је данас добио потпуну освету за сва тешка страдања своја. Победио је и њега и њу, оборили су пред њим главу, али он ипак осећа неку празнину у веселу срцу своме.

XVI.

У орловичкој школи све се вратило на стари поредак, ради се озбиљно, мирно, марљиво... наставници се журе да наврстају оно, што је у току зимушњих непогода пропуштено. О малом испиту дођоше им Веља и Аксо. После дужега пропитивања нађоше, да је Љубица врло мало прешла, али су јој деца добро усвојила оно што им је казивано. Код Гојка беше шаренила: неки му предмет обрађен добро и прешао га таман колико је требало. Такав му је српски језик у свима разредима. А неки предмет, као рачун, обрађен је слабо, а неки није још ни дирнут.

— Погрешили сте много... опростите на замерци... рече му Аксо својим тихим, учтивим и мелодичним гласом, трљајући лагано руке једну о другу. — Много сте погрешили, понови он, што сте веронауку оставили за мај. Боље је, знате, било свршити те лаке ствари зимус... Ја то радим после подне, кад се не види ништа писати ни друго што радити, а ја онда, знате, ударим у приче... Хе-хе... не знате како се то згодно усвоји у зимском полумраку... деца не дишу, слушајући... да, да!... А мај, знате, треба оставити на понављање и утврђивање тежих ствари, које се лако забораве, нарочито рачуна... Овако док ви радите веронауку, познавање природе, певање... у мају, за то време деца заборављају теже ствари.

— Истина јест, прихвати Веља живо. И ја тако радим и многи, управо огромна већина. Па још кад дознамо раније ко је ревизор, оставимо цео предмет недирнут... Ови природњаци из гимназија не маре за веронауку, а филолози се мрште на разговоре о сумпору, крави, коњу... Тек за нас згода!

— Е, а кад дознате да иде који од педагога, што цеди из сваког предмета?

— Онда... е онда беремо кожу на шиљак!... узвикну Веља, смејући се.

Љубица слуша, гутајући сваку реч. Нарочито јој мило што се Веља одобровољио, јер за дуго време није јој се хтео никако јављати. И то је, без сумње, Гојкова заслуга. Па због Гојка је дошао и учитељ Аксо... »То је паметан учитељ, мишљаше Љубица, видиш како он то о свему зрело мисли«...

И ови измирени другови, видевши колико су заостали, прегоше на посао из све снаге. Радило се марљиво и журно пуна два месеца, док се већ не приближише ускршњи празници. Дотле су урадили врло, врло много, прешли су све важније радове, кад опет настаде мира у срцима њиховим и настадоше друччији дани.

Гојко опази да се у последње време Љубица одједаред измени: постаде необично преплашена, саломљена некаквим црним, изненадним злом, убијена!... У школу долази плачна; кад пусти децу кући, она остане сама и плаче на свом сточићу по читав час, или хода немирно по школи, кршећи руке и уздишући тешко. Некакво велико зло спустило се на њену главу, и она тако очајно изгледа, као да не предвиђа никаква изласка из овога целог стања.

Са Гојком је, нарочито у последње време, ступила у тако пријатељство и поверљивост, да овај сад стаде премишљати: како би било да је питам за узрок ове промене, па ако је штогод онако... да јој ми можемо помоћи, онда да скочимо... Једаред, кад пусти децу кући и стаде тако у највећем очајању по школи корачати и кршити руке, Гојко се осмели, те уђе к њој у школу. Она застаде, загледа се у њега, и као да јој одједном сину нова мисао у глави... промени јој се лице, постаде светлије...

— Седите, рече она Гојку, махнувши му руком, па се обрте и стаде лагано ходати по школи, расветљујући неку нову и важну мисао. Прође пола часа. Гојку се досади седети, а све више га обузимаше жалост, гледајући ову јадницу како се мучи. Увиђа да треба проговорити, али ко може сад реч прозборити, ко је може прекинути у мислима и тргнути из заноса! Баш не може да нађе ниједну мисао да почне разговор. Не, не... најбоље је да она опет остане сама... И Гојко се већ наже оној страни до врата, па чим она у ходању обрте леђа, он скочи, па на прстима изиђе из собе... Нема, дакле, ништа од разговора.

Два дана по том дође јој мати. Стојан извести Гојка да је сад тамо у кући још већа ужурбаност: баба Смиљка непрестано иде некуд по селима; оде, врати се, пробави неколико часова код Љубице, па је опет нестане. Кад излази из куће, веома је забринута, управо преплашена, као и Љубица. Неко их је зло снашло, али се нико не досети правом јаду.

Одједном се код Љубице појави нека одлучност на лицу; мати јој одлази и долази забринута, али се Љубица зауставила на једној мисли, па само њом живи, само јој је она у глави... Опет се појави онај грозничави сјај у очима, ватра је обузимаше све више, и она се опет приближаваше стању, које личи на врућницу... Поглед јој нејасан, усне осушене, запечене од ватре, а понекад искривљене у страну од тешких, мучних мисли... А она само мисли и мисли...

Гојко се већ престао чудити. Гледа је само, па и он почне уздисати и навуче му се жалост на срце, а у душу уђе тешко нерасположење. Ни сам не зна, да ли осећа према њој још што осим жалости. Срце му једнако некако пусто, али му се чини да ништа не жели, не осећа... О озбиљнијем чему према Љубици престао је и да мисли... Нека се само овако продужи

једнако... нек се ништа не мења, само нека се врати потпун мир, па ништа друго не жели... Али докле ће се тако? Не може се то продужити вечито; неко ће од њих бити премештен. Он сам то увиђа и обузме га велики бол у срцу, кад помисли на такав растанак...

* * *

...Синуло пролеће. Густа зелена трава покрила је воћњаке, па је милина зауставити око на том зеленилу. Шљиве цветале, па се цело село заогрнуло некаквом свечаном, белом одећом, а мирис од ње пружа се далеко унаоколо. Понегде је ова чиста, бела одећа прошарана црвенкастим јабуковим или крушковим цветом, те се боје лепо преливају, од чисто беле у црвенкасту, па опет у белу као снег... И над том белом, миришљавом завесом трепере светли сунчеви зраци и виси осветљен свод чистога небесног плаветнила...

Идући у школу изјутра, Љубица застаде између два воћњака, да се надише овога мирисног, чистог ваздуха. Одједном, из другога, тесног сокака испаде пред њу Гојко, па како је угледа, поцрвене и хтеде да прође. Она се насмеши неким болним осмехом, па му довикну:

— Станите, куд бежите!... Зар сам вам још непрестано тако страшна и одвратна, те ме вечито избегавате?

Гојко се унезвери, рашири очи, као кад нас ко увреди незгодном претпоставком, па јој живо одговори:

— Како... шта говорите!... Зар ја?... Овај, ја сам баш хтео сâм да вам... да вас... Напротив!...

— Шта напротив? запита она, смешећи се весело и гледајући га лукаво, ђаволасто.

— Не бежим... нисте ми... противни.

— Него напротив?... опет она удари у смех.

Гојко се баш збуни. Шта сад да јој каже?... Доиста му није ни противна ни одвратна, али не зна ипак како да назове своје осећање према њој. Љубица га опет изведе из забуне, обори главу, па немоћним, жалосним гласом проговори:

— А ја сам мислила да не можете да ме гледате од мржње, јер сам вас доиста тешко увредила... Али рекла сам вам већ: ја за она два месеца нисам ништа знала за себе... то беше неко други у мени, а ја сам за то време спавала, нисам живела... Опростите, заборавите све што је било... и њој потекоше из очију крупне сузе.

— Ама шта ви!... Не допуштам... мисао такву не допуштам!... Знате ли ви... знате ли... о, па ви не знате, ви не видите!... узвикну он усред два окићена воћњака, опијен мирисом цвећа, присуством и сузама ове девојке, кршећи руке од муке што не уме или не сме јасније да се изрази.

Она га гледаше кроза сузе са отвореним устима, очекујући да слети с његових усана кобна реч, али он, осим нејасних узвика, не умеде ништа рећи. Беху обоје веома узбуђени, она дисаше брзо, плаховито, грцаше од некаквог необична и јака узбуђења, а он, блед од потреса, дркташе целим телом, осећајући да ће сад да се сврши нешто страшно и необично важно, да се приближује остварење његових најтајнијих и најскривенијих жеља, које је скривао и од себе сама, гонио их далеко, далеко... само да не мисли о њима, да не страда...

— Ах, ја сам несрећна!... Никога... нигде никога на свету немам, ни друга ни пријатеља, о...

— Не, не... молим вас!... А ја?... Истина нисам тако... као што бисте ви желели, али опет, кад год устребам... ја сам ваш... Јест, ваш... ваш!... И Гојко одједном, не поимајући шта ради, дохвати њену меку

врелу руку и повуче је за собом, идући и гледајући сумануто.

— Хајдемо... хајдемо у нашу школу... Тамо ћу све казати...

Она пође за њим без устезања, не покушавајући да ослободи своју руку, коју је Гојко стегао као клештима, па вуче и јури напред. Она опажа само како јој пролећу испред очију расцветале воћке, накривљено прошће, сухе гране на понеким шљивама и иде, корача брзо и узбуђено, не мислећи ни о чем...

Гојко је уведе у своју собу, намести је да седне на столицу, па уздахну као од велика умора и превуче шаку преко ознојенога чела.

— Ви... ви... ви кажете тамо, да... да ја... поче он замуцкивати, задуван и узнемирен. А не знате... ви не видите шта је у мени... И сам нисам знао... Сад видим... Јест, овај...

— О, пријатељу мој... и друже!... она му сама пружи руку, коју он плаховито стегну, подржа је, па се саже и пољуби је. Она као да то не осећаше, него настави очајним гласом:

— Не знате ви ко је пред вама. А кад бисте знали каква сам ја тешка грешница, не бисте ме ни погледали. О, тешко мени!... и она покри лице врелим рукама и горко зајеца...

— Знам... знам... све знам!... Видео сам!... узвикну Гојко таквим вриском, као да неко одсеца парчета жива меса са њега. Овај тешки бол изазвало је сећање на онај тренутак, кад се попео и надвирио се на прозор...

— Видели сте... јецаше она, не дижући главе. Али сад... сад не видите шта се збива, јер иначе ме не бисте ни погледали. О, ала ме је Бог тешко казнио!... јекну она очајно и подиже главу.

— Знам да вас неко тешко зло мори, рече Гојко, прибравши се мало. — Али ма шта било, знајте да не одступам од своје речи. До вас све стоји... реците ми, поверите се другу...

Она се диже са столице, раширених очију и бледа лица... Нека паклена одлучност севаше у тим широко отвореним, великим, црним очима и она се упи, загледа се у Гојка, примаче му се још ближе, врло близу, тако да осети његово дисање... Он само гледаше, зачуђен, шта се то догађа и очекиваше нешто страшно... Она се приближи још више, погледа га и прошапта му неколико речи... па се одмаче и стаде га посматрати...

Као ножем прободен, Гојко одједном пребледе, искривише му се вилице од страшна бола, а очи се широко, зачуђено отворише. Као кад неко добије тешку рану изненада, о чем дотле никад није ни сањао, па се само чуди у прво време: што је ово овде криво? откуд?... зашто то!... од чега?... И Гојко, изненађен, само се питаше: откуд то?... Како може бити!... Зашто?... Од чега?...

Љубица гледаше, пренеражена. Није никад помислила, да ће то такав утисак учинити. Мислила је: то је зло само за њу, а другима није ништа... Други се само гнушају... Али оволики бол... то је страшно!

— Кажем ја, јекну она загушеним гласом, полушапатам. — Нико не може грешници опростити, сваки је мора отурити!...

— Не, није то... оставите!... узвикну Гојко, трљајући руком бледо чело. — Ваша су страдања неизмерна... ви се то откупљујете... Вечна правда!... Али сад... тако изненада!... Чекајте мало да дођем к себи... да оставимо разговор за сутра. Али вам опет кажем: ја остајем на речи. Хајдемо... хајде да се приберемо, да радимо...

Она скочи, узнегову руку и стеже је, гледајући га право у очи, из којих севаше нека дивља одлучност. Као да га нешто вуче натраг, притеже га снажно и не да му пасти у зло, али се он отима од тога невидљивог саветника, хоће напред и све напред, и ако у дубини душе осећа неко хладно вејање, неку злу и кобну слутњу, неку зебњу од тих непознатих, црним застором покривених дана, који јаком наступају... Она се стресе, читајући у његовим очима и дивљу одлучност и ту кобну слутњу...

— Не, не... оставите ме... заборавите сасвим!... Ви сте сувише добри, ваше је срце меко, али вам ја ништа друго не могу дати, осим зла и страдања. Тако сам несрећна рођена!... Бог ме је проклео још на самом рођењу!...

— Оставити!... Никад!... Зар ја нисам много страдао?... Зар су оно мале муке биле!... Па опет, видите ли... сад ми је мило и то страдање и све... Тиме сам вас откушио, то је моја плата за вас, ја у то тврдо верујем.

— Не верујте!... Ви сте страдали због доброга срца свога...

— Чекајте!... прекиде је Гојко одједном. Хоћу да вам испричам, баш ћу вама да испричам, а никад живом човеку нисам то поверио. Он се осврте, гледајући где би сео, па се наслони на крај кревета, ту уза саму Љубицу, и подигнувши поцрвенело лице од узбуђења, стаде живо говорити:

— Ви не знате, а то је мени још из детињства... запазио сам добро, стотину пута се потврдило, и сад верујем, тврдо верујем!... Пазите само... У основној школи, пред испит, само сам сањао о књизи... Мислио сам да нема веће среће на свету, но добити књигу. Кад на два дана пред испит потегнем те разбијем скупоцену лампу газдину... Бој и грдње што сам извукао,

то је ништа... али што сам страдао!... И после два дана дођох, весео, са испита, носећи књигу у руци... У четвртом разреду, кад га већ сврших, умре ми брат, па умре и отац, али ја положих испит, и ступих у гимназију!...

Он застаде, трљајући руком чело, као да се одмара од великога напора мисли. А она га гледа... гледа и чуди се тој изненадној живости његовој, тим чудним причама...

— Пазите само, наставља он, гледајући је живо, севајући ватреним очима и говорећи брзо, узбуђено: у другој гимназији разболи ми се газда. Знао сам, ако умре да немам куд... други ме нико не би тако милостиво примио... пропао бих... На мене скочише у школи два најодраслија ђака... због неке увреде... Истукосе ме пред друговима, осрамотише... Директор наиђе и оштро ме казни за неред. О, како сам тада страдао!... Да знате како су тешка дечја страдања, нарочито јадне, сиромашне, деце, која су без заштите!... Али мој добротвор оздрави!... Видите, и њега сам откупио својим страдањем!... Пред моје ступање у Учитељску Школу, умре ми мати... откупи ме јадница, те одмах будем примљен у школу, и добијем благодејање. Шта велите сад?!... У другој години затекосе нас професори у кафани за картама, хтедохе нас отпустити, али се смиловаше и казнише нас мањом, али оштром казном... И за то страдање добио сам одмах две кондиције и... и... тамо још нешто... Гојко запе у говору и поцрвене, а Љубица се болно осмехну... Све друго сад да прескочим, па последње из школе... Чујте само! Пред учитељски испит добих већу суму новаца... оставио ми по смрти мој добротвор... Обукох се, оденух се, стекох многа познанства, која су ми ласкала, стадох се проводити весело... И чим ступих на испит, знао сам да ћу пропасти, јер није било страдања, ни-

сам нимало страдао... И пропао сам. Па ево и сад, после оволикога страдања... где сад, шта је преда мном! Кажем вам... уверио сам се! А ви опет...

Љубица га гледаше са неким одушевљењем, пријатељски, весело... И кад он доврши свој дуги монолог и стаде брисати руком лице, она му опет узе једну руку и стеже је силно.

— Јест, и мени је понекад тако бивало: после каквог јѐда и мукâ, наступи изненада нешто пријатно, рече она, гледајући замишљено.

— О, па ја нисам ни стоти део испричао. То је код мене непрестано... и у ситницама тако мора бити... Ако сам сад што нерасположен, знам да ћу се до мрака чему било обрадовати. Ето, видите... сад знате и ви зашто сам зимус страдао. Тако је морало бити!... Иначе... иначе не би било свега овога...

— А зар вам је ово каква срећа, што сад овако са мном разговарате!... Нисте ли пре неколико минута били као убијени. Зар и то није страдање!...

Гојко се трже; поче опет да му наилази облачак на чело, али се он прену и стаде се отимати од тога новог расположења.

— Страдање... разуме се. Па баш то и јесте оно што вам кажем... За велику добит мора се много страдати... много, много!

— То сам ја велика добит, је ли? запита она, гледајући га тужно и иронично.

— О, па зар има веће среће!... Ја сам најсрећнији данас!...

Она се диже и пође к вратима. Он гледа за њом, изненађен.

— Добро сте мало пре казали: да оставимо разговор за сутра, да се мало приберемо... Хајдемо на рад: деца нас одавно чекају, рече она, па отвори врата и изиђе. Гојко се пожури за њом, вичући:

— Само немојте да се промените до сутра... Ја сам казао... нек се сматра то као свршено...

Стојан изиђе иза оцака, где се беше прикрио, па се стаде окретати по кујни и крстити.

— О, 'натема је!.. о часни је!.. Како га обанђија онако!.. Иде, братићу, за њом ка̄ слеп... Хм... истина за мене то није рђаво: саставићемо обадве плате, и њену и његову, па ће и за мене боље бити. Боље је мусту две овчице но једну... Тако је то, братићу мој!.. Али опет, опет... Часни је не убио!..

Освану дан туробан, ветровит. Љубица није могла готово нимало спавати, а Гојко није ни тренуо. Обоје су претурали по глави најразноврсније мисли, само је Љубица јасно увиђала да нема никаква друга изласка из тешке неприлике, да јој је Гојко једино уздање...

А он је мислио много и дуго, претурао се по кревету целе ноћи, устајао и ходао по соби читаве часове, па опет легао и мислио... И ништа ново није смислио, осећао је оно исто што и јуче: она му беше милија од свега на свету, милија и дража... овако осрамоћена, убијена... Само га једна мисао вазда жигне, као ножем, у срце и наведе му неку зебњу и страх на душу; али он одгони од себе све те мисли само једном, фаталном речју, којом се сви слаби карактери служе.

— Лако ћемо... има времена за то... Па најпосле што?... Нека!.. То ће нас зближити, кад опази да ја ништа...

Дочека је на дворишту и уведе у своју собу, која сад беше лепо проветрена, почишћена и намештена. Она седе уморно и уздахну, као да је до сад какав тежак посао вршила. Гојко се прибираше и спремаше за разговор, идући по соби и трљајући чело.

— Ја сам сву ноћ мислио... И то се мора одмах наређивати... одмах... затеже он опет, избегавајући да каже јасно своју мисао.

— Како наређивати?... шта?... запита Љубица, дижући главу као из сна.

Гојко је погледа, поцрвене као рак, па одједном отвори уста и каза јасно оно, што до сад није смео отворено рећи:

— Да се венчамо... то је!... И то одмах, што пре... Ето, кроз десетину дана... чим дође Ускрс... И он стаде жудно гледати у њено лице, очекујући са страхом и зебњом њен одговор.

Она устаде, приђе му и метну једну своју руку на његово раме, па га опет пажљиво погледа својим великим очима. Уснице јој се трзаху грчевито, по лицу се осуло смртно бледило, а она дише нагло, отвореним устима, као да јој је мало ваздуха.

— И ви баш хоћете... не гнушате се мене?... не презирете ме?... прошапта она и покуша да развуче усне у осмех, али се оне искривише и задркташе, одајући велики бол што је притискао душу...

— Да презирем?... узвикну Гојко, дркћући од њена блиска присуства, па одједном обави своју руку око њена стаса и приђе јој тако близу, да се нису могли гледати у лице. — Ја... ја... казао сам вам... ви сте ми све!... Дајте да заједно страдамо... Можда ће се Бог и нама окренути... кад заслужимо.

Она му паде око врата и горко заплака.

Гојко стајаше пренеражен, као да је спао с другог света, не верујући ничему томе што сад бива, мислећи да је то све варљиви сан... Та зар она да буде његова, *она!*... Гледаше је некад као полубога, и мисљаше који ли ће смртни бити срећан да је назове својом... А сад... јесу ли ово њене руке савијене око његова врата?... Да ли то њене груди тако бурно дишу на његовим грудима?... Је ли се то збиља већ *свршило?*... Он се наже њеном уху и прошапта:

— Хоћемо ли по Ускрсу одмах... је ли?...

Она задректа, али се приви још више уз њега, и уздахнувши одговори:

— Како хоћете... нека буде! Ја ћу вас слушати.

— Да будеш моја!... Хоћеш?...

Она се хтеде исправити, али се Гојко саже и, тресући се сав, као у бунилу, припаде к њеном лицу и стаде је љубити дуго, бурно, сумануто...

— Ето, моја!... моја!... је ли?... Довека!

— Твоја!... прошапта Љубица и уздахну горко, извијајући се полагаано из његових руку, којима је беше обавио и стегао као клештима.

— Сад да идемо у школу, да радимо, настави она, поправљајући разбарушену косу рукама и гледајући болно, очајно, као да је овога часа сахранила све наде и снове своје, као да је сад тек изгубила младост и све... као да је осуђена на вечито заточење. Она гледаше Гојка, који стајаше уз њу, узнемирен, зачуђен овом изненадном срећом, и не осећаше према њему ни жалости, ни мржње, ни расположења. Она сама, са својим болом, бејаше сад преча себи од свега; мишљаше само о себи и свему ономе што сад губи...

— Чекај, стани... за Бога!... Па тек сад имамо да разговарамо, викну Гојко живо, опазивши да се она окреће вратима. Он притрча и узе је за раме. — Треба се договорити... Данас-сутра... ових дана морамо ићи на испит... требаће твоја крштеница... Па после...

— Све то ти сâм смисли и спремил шта треба, мене немој питати ни за што... Ја ништа не знам и не могу да мислим.

И она изиђе из собе, гледајући у тамне облаке, који се ношаху висоном, и уздишући за изгубљеном срећом и младошћу...

XVII.

Трећега дана Ускрса чланови Учитељског Удружења беху позвани на срески збор. Гојко и Љубица се премишљаху да ли да иду и они на збор. Они су испитани још велике недеље, провели су цео дан код Аксе, који је обећао дати им синчића у деверство, а сâм се примио да буде старојко. Вељи се већ знало кумство и без договора. Али се нешто обе учитељке у почетку опираху, док њихови мужеви не изјавише, да ће се то све свршити мирно, тихо, без сватова, осим часника. И дан венчања је одређен — четвртак по Томиној недељи, само нека све прође у тишини..

Гојку би милије било да Љубица не иде; зна он да ће тамо бити доста учитељица, којима би по вољи било увредити Љубицу, али он не сме да јој каже ништа. Кад га она запита за савет, он се унезвери, стаде врдати очима и окретати лице од ње.

— Како хоћеш... како год ти хоћеш. Ако ти рекнеш, нећу ни ја нићи... Како год ти кажеш!...

— Ама не питам те ја за одобрење да идем, него за мишљење, рече она, смешећи се. Како ће то изгледати?... Да ли има смисла?... Како ће тамо бити?...

— Хм... промрмља Гојко, зверајући очима. Ја не знам... Бога ми, не знам... Нити је смео рећи јој да не иде: бојао се увредиће је тим; нити би му мило било да пође и она. Мука!...

Она је прочитала његове мисли, па се још сама двоумљаше. Најзад победи женско упорство, она плану и стаде као да ће изазвати кога на двобој, па одлучно изјави да ће и она нићи.

Кад би време поласку, Љубица дође, обучена и накићена свима својим драгоценим адићарима. Гојко се пренерази од чуда, али је сад морао бити одлучан,

па јој напомену да ће имати великих непријатности због тих украса, и замоли је да то све скине и остави код њега.

— Не знаш каква је она његова жена!... настави он збуњено, да би себе оправдао. — Раструбила је по целом срезу и свима показује некакву гривну, шта ли... што је отела онда... А наше учитељице су веома зла језика... једва чекају да чују што за другог...

Љубица пребледе и готово се уплаши. Хтеде се вратити, али је некакав урођени инат тераше напред, и она одједном поскида сав накит и даде га Гојку да остави, само јој на грудима остаде скупочени брош.

— Скини и то, молим те... боље ће бити, рече Гојко, сакривајући оне ствари у свој зимски капут.

— Нека... одговори она, црвенећи још јаче и гледајући пркосно. Ако ће ме ко вређати — биће и без тога... Хајдемо.

И они одоше железничкој станици, где је био одређен збор у месној школи. Још из дворишта опазише да је дошло доста чланова: из школе се чула таква врева, као да је тамо неколико стотина жена, јер су се чули већином женски гласови. Љубица претрну и застаде... Гојко беше већ позеленео од страха.

— Баш смо погрешили!... прошапта Љубица страшљиво, обрћући главу изласку.

— Па... да се вратимо! одговори Гојко неодлучно, увићајући и сам да је то немогуће.

— Видели су нас... не иде... Ах, шта ту!... плану она одједном, па се одлучно крену. — Хајдемо!

Гојко пође за њом, удешавајући још унапред шта ће радити са очима и рукама. Већ са очима је лакше... криће их, али руке... баш не зна шта ће са њима. Гле, и ноге му клецају! То је већ обична ствар код њега, кад улази у непознато друштво... А она, гле, корача одважно, подигнуте главе и на лицу јој игра

руменило, као да некога изазива на бој, као јутрос у селу... Он не види, али осећа да је тако. Кад они ступише на врата, у школи настаде тајац... Све се очи обртоше к њима...

Љубица дође до врата, па кад виде толике очи управљене на себе, застаде, збуњена и преплашена, па као да се премишља куда ће сад...

Из друштва се издвоји један младић, веома леп и отресит, као што она при својој забуни опази, и представи јој се учтиво.

— Лаза Петровић, овдашњи учитељ.

Она промуца нешто у одговор, рукова се са њим механички, не мислећи и корачи напред... Изиђе пред њу средовечан човек, шиљате браде, суха лица и опале косе, као да је скоро лежао врућу.

— Пре... председник пододбора... Драгољуб Илић... изговори он оштро, замуцкујући на првој речи.

И Гојко приђе к Драгољубу, рукова се са њим, па му објасни долазак Љубичин:

— Госпођица није имала коме до сад да се обрати ради уписа, а сад је рада да плати сав улог од почетка године.

Љубица стајаше уз њих, погледајући у страну, и опет јој не измакоше оку презриви погледи, које јој упућиваху другарице њене, остале учитељице. Опази она и неколико познатих јој девојачких лица; то су јој другарице, старије годину дана. И оне обртаху од ње главу презриво, купећи усне и пречајући очима... Председник одведе Љубицу у један крај, к столу, да сврши упис и наплату улога, а Гојко угледа Вељу у првом реду, па му се одмах упути. Са Вељом стајаху неколико млађих учитеља и две девојке.

— А, ево нам младожење, прекиде Веља живахан разговор, и рукова се с Гојком. — Шта сањаш ових дана, голубане?...

Гојко, онако збуњен, још више се ушепртља од овога узвика, па стаде само зверати по лицима, која га с чуђењем гледаху. Један од оних учитеља, Гојко га зна, виђао га је на благајни, метну му пријатељски руку на раме, па одговори:

— Реците му: сањам оно што си и ти сањао пред свадбу своју.

— Е, ја нисам ништа сањао, рече Веља. Биле су кратке летње ноћи.

Учитељице посматраху Гојка иронично, не скривајући подсмеха. А он стоји тако сплетен, збуњен, оборене главе, не знајући ни шта да ради ни куд да се дене, само обрће очима десно и лево, скрећући поглед чешће на ону страну, где стајаше Љубица.

Вељи као да беше мало незгодно њихово присуство, он се опет окрете учитељицама и стаде их нешто задиркивати. Гојко то опази, па чим виде да је Љубица свршила посао, приђе јој и одведе је на дно собе, у последњи ред клупа.

— Тамо је, чини ми се, Веља? запита она, бришући лице и посматрајући измењено Гојково лице.

— Јесте, одговори он намрштено, гледајући у страну.

Напред настаде покрет, гости поседаше у клупе, а председник оде за сто и отвори скуп. Љубица посматраше само учитељице, и одмах опази, да се ниједна не интересује оним што се ради на збору. Најпре се посвршаваше неке дружинске ствари, па после један учитељ поче држати предавање. Говорио је и лепо и стручно и занимљиво, али учитељице често набираху устанца, пропраћајући по неке изразе шаљивим напоменама.

— Е брате, баш то нисмо знали, рећи ће једна полугласно, него смо дошли да чујемо од господина Љубе!...

— Бар да је нежењен, па да му приличи! одговори јој другарица, окрећући се боком према говорнику.

После се разви жива дебата о говору, јер је тема стајала у вези са најбитнијим питањима из школскога рада. Велика већина учитеља узе учешће у дебати, док учитељице не скриваху своје нестрпљење, вртећи се на месту и бацајући неумесне досетке на рачун кога говорника.

У току разговора Веља изазва Гојка у страну.

— После овога рада биће заједнички ручак, али ви немојте остати... имаћете незгода... рече он, отежући и кријући очи.

— Знам, одговори Гојко. Али ако се она узинати, не могу јој ништа. Јутрос сам је молио да не идемо... неће да чује... А сад видим да се каје.

— Еј, мој грешнице!... одговори му Веља, и оде напред.

Чим се сврши збор, Гојко и Љубица изиђоше, готово неопажени, па као да их ко гони, потегоше брзим корацима натраг у своје село...

„Ето, и то сам видела!... Вуче ме нека невоља напред, а осећам да не треба ићи. Свеједно, сад бар знам да сам... да сам... и одједном јој заигра обла округласта брадица, а очи се овлажише сузама, — да сам избачена из свога друштва!... И они ме сви гледају са презирањем! На учитељице већ и не гледам, али они!... По неки и не скрива шта мисли, јасно му се чита на лицу. Па нас чак и Веља избегава!... није се ни руковао са мном... као да ћу га својом руком окужити!... Кад ко овако јавно пропадне, сви га презиру, избегавају... А по неке... ено баш она Даница, одржава везе са неколико учитеља, и сви је знају. И Веља не одмиче од ње, и председник стајаше са њом кад уђосмо... сви је уважавају!... Зашто, зашто?... Јер се она крије и слободно гледа свакоме у очи, не

буни се као ја, кад улази у друштво. О, ала је то друштво неправедно!... Па да ли ће ме довека презирати, чак и онда, ако ја постанем узорита жена и учитељица?!... Хоће, хоће... знам... друштво не прашта лако непажњу према себи. О, тешко мени!... Одбачена!... презрена!... заробљена са овим јадником!... И она погледа на Гојка, који корачаше поред ње, суморна и брижна лица, машући по неки пут руком, као да се брани од кога, и мрштећи се.

XVIII.

Сврши се и свадба тихо, мирно; мало ко и сврну пажњу на тај догађај. И младенци и часници — цела свадба — поседаше сви у једна кола и одоше на ручак Љубичину оцу, а пред вече се сви вратише, да би се сутра рано могао наставити редован посао...

Љубица сања само о оном што је изгубљено, о чем се некада сневало, а Гојко се првих неколико недеља осећаше сав блажен, срећнији од цела света... Ну, одједном он стаде опажати како се Љубица све више мења према њему... Следи се од страха и стаде пажљиво мотрити... Истина, ни до сад нису њихови односи наликовали меденом месецу, о чем је Гојко толико слушао и понешто читао, али то се, у њихову положају, није могло ни очекивати. Међу њима непрестано стајаше некакво страшило, које их раздвајаше и не допушташе никакво веће зближење. С тога су се они ограничили на тих, озбиљан живот. Љубица је пренела оно мало сиротиње у Гојкову собу, наместила, почистила, уредила све, и она смрадна, одвратна соба доби сасвим други изглед. Право гнездо!... Само не онакво, како се замишљало ранијих дана...

Живели су скромно, мирно, носећи свако за себе своје болове, сакривајући их једно од другог, старајући се обоје да се покажу што веселији. Разговори се вођаху или о школском послу, или о кући, ни о чем другом.

— Да ли да пошаљемо на станицу за месо? запитала би га она јутром.

— Како хоћеш, али готово... имамо млада сира, лука, јаја, шта ћеш више. Нек остане која крајцара за брата.

Гојко је сам изјавио жељу, да њих двоје издржавају њена брата, док је у школи.

Она га после ове речи погледа захвално, па промени разговор и узне веселији, љубазнији тон.

— Ама, молим те, шта ћу да радим са молитвом: никако деца не могу да изговоре неке словенске речи... целе зиме се мучим. А може доћи неко, ко пази на те ствари.

— Е, јесте... сви се муче са тим... Оно „насуштни“!.. Ја сам прве године оплакао; ха-ха-ха... Ја ћу ти данас то уредити... До подне ће сви знати. А ти иди у моју школу, па ради читање.

Тако су они првих недеља, али се сад све почиње мењати, наступа полагаано некаква хладноћа, досада; свако се од њих све више повлачи за себе, и међу њима је све мање предмета за разговор.

Гојко све више зебе... Да је то она обична хладноћа, која наступа изненадно, па тако и прође, он се не би нимало плашио, али у њену погледу он опази такву досаду, презирање, па чини му се баш и гнушање и одвратност!... О, ако јој је већ постао одвратан, а цео је живот пред њима! И најгоре је што ту нема никакве помоћи, он сам зна то... Ни сама она не може ту ништа помоћи, баш и кад би хтела. Шта може радити, ако јој он постане сасвим одвратан!...

Мора га избегавати... И онда настаје дуго, вечно, бескрајно страдање, без иједнога срећног дана, без паде, без утехе..

Гојкова се зебња испуни. После неколико недеља они не имађаху више о чем говорити. Чим устану, гледају да побегну једно од другога у школу, где су проводили целе дане, налазећи у раду олакшице своје страдању. Гојко је избегаваше да јој не постане још досаднији, а тешко му већ беше гледати оно вечито болно лице, на коме су исписане велике муке и тешко страдање...

А Љубица је доиста страдала много. Одједном се загледа у Гојка дуго, дуго... па јој дође да врисне од бола. Побегне у школу и стане ходати, кршећи руке и уздишући тешко. „О, шта сам радила!... Па ја га нисам пре ни гледала, а он је ужасан, страشان, одвратан!... Како сам могла... шта ми би!... На цео век, до смрти... И све тако бежи од њега, гнушај се!... О, ту се мора изгубити памет! И ја сам првих дана била чак расположена према њему!“... И она се сети неких тренутака, кад му је изјављивала нешто на лик милоште... Шкргутну зубима, севну очима и дохвати се обема рукама за главу, па као махнита стаде јурити по школи, чупајући себи косе и плачући. У души јој беше и бола и срџбе и стида и гнушања страшнога, болесног, одвратног, које граничи са лудилом...

Тако настадоше горки дани у овоме ново савијеном гнезду. Мучно да ће ту зацвркутати млади птичићи и раширити крила домаћа срећа!...

Почетком јуна настаде велика журба у школи: одређен је ревизор, знали су га обоје, и Гојко и Љубица, јер им је предавао школски рад. Само ће у Орловицу доћи тек крајем месеца, јер је почео с другога краја среза. Тога истога дана дознали су и за Перу писара, да је осуђен на дугогодишње заточење. До-

вољно узрока за узбуђење и журбу. Љубица се плашила ревизора, јер се о њему говорило да се бави самим ситницама из школскога рада. Прионуше обоје на посао...

Око поноћи Гојко се трже; пробуди га некакво необично стењање. Протрља очи, послуша... јест, то је она. Понекад јој се отме из груди и загушен јаук. Гојко упали свећу и устаде.

— Шта је? запита он преплашено, трчећи по соби и чешући се руком по једном рамену, и ако га ту није ни мало сврбело.

— Нађи коња... трчи мајци што брже можеш.. Она нек дође на коњу... све у трку!... Аај-ах-ах!... зајаука она и стаде се претурати по кревету.

Гојко отрча, онако необучен, у школу, разбуди Стојана и посла га за коња. Како ли је изгледао Гојко тада и како му је дрктао глас, може се закључити по Стојану, који онако испод покривача испаде и прескочи све степенице на вратима, па као муња одјурн суседовој кући. Док се Гојко обуче и спреми, Стојан доведе оседлана коња. Гојко ускочи на седло, па се обрте Стојану.

— Ако не дођем до сванућа, нађи коју жену... онако постарију, мирну... нек се нађе.

— Не бригај... Трчи! одговори му Стојан, млатајући рукама уплашено.

Гојко ободу коња и кад пролете кроз вратнице и отиште се низ сокаке, осети само како му ветар шиба и фијуче поред ушију...

Шта је ово... зашто он иде?... Ни сам не зна, управо неће да зна, неће да мисли о правом узроку, јер му је лакше забости нож у груди, него усвојити ту црну мисао. И он осећа да се приближило, да је дошло време кад ће та црна мисао да се претвори у грозну јаву... Страшно!... Поред толикога страдања,

још и то... да буде врхунац муке и патње... Ветар фијуче на махове, према скоковима коњским, а он не види и не осећа ништа, само јури напред и понекад се намршти од нове навале мисли...

Кад свану, Гојко стиже с баба-Смиљком пред школу. Ташта му одмах утрча у собу, а он предаде коње Стојану, не питајући га ништа и не гледајући га. Приђе опрезно к прозору и послуша... Разлеже се врисак ужасан, страховит... Он претрну, хтеде јаукнути, хтеде утрчати унутра... хтеде много... па се одједном издиже на прстима и погледа на прозор. Ништа... мати јој се сагла, нешто се осврће, трчи по соби, тражећи нешто... А она, не види се... само се шарени и бели некаква маса на кревету и разлеже се врисак за вриском...

Гојко побеже од прозора и више не приђе тамо. Чим би чуо врисак, он би бежао даље, даље... и гледао би зачуђено, преплашено. Шта је то... је ли смрт?... Он не зна. Ако умре?... Ништа!... Не може бити ништа страшније од овога што је сад. Он је не жали, он није у стању овога часа да осећа ма што. Претучен је, смрвљен догађајима, па иде двориштем као суманут... Шта је то... докле ће тако? Зар још није умрла?... Тако дуго!... И њему се чини да хода тако по дворишту пуних 4—5 часова, и ако је тек мало јаче од пола часа како су стигли.

Одједном поче да се смеши у себи, смеши се, маше рукама и види како се баба-Смиљка помолила на вратима и некеме такође маше руком... Можда је то њему, али се то њега не тиче, кад она није више жива... Он сад зна само да хода овако по дворишту и да гледа овога уплашеног фамулуса како стоји с мотиком уз врата и гледа у кујну... Што ће му мотика?... Ах, јест... морају њу закопати... Наравно, кад ко умре,

њега закопају... И њега ће некад закопати, али то сад није тако важна ствар...

Него шта ова баба једнако провирује из кујне!... А не плаче и не жали кћер... И шта оно вели: „Нашло се мртво!“ И зашто баш сад мора, онако кришом, да му предаје онај велики замотуљак у крпама?... И Стојан се огрће неким дугачким гуњем, крије оно под гуњ, замеће мотику и журно излази из дворишта... Ха!.. узвикну Гојко и поче долазити к себи. Стаде разумевати догађаје... Он могаше схватити одмах, да Стојан однесе собом највећи његов страх, његово право страдање... Па то се више неће страдати?... запита се он бојажљиво и погледа око себе усијаним, узвереним очима, тражећи одговора на ово животно питање... А око њега све ћути, зелени се и живи снажном младошћу... Врхови дрвећа засветлише се, пређоше у отворено сјајно зеленило... На истоку се небо зацрвенело, помоли се иза брешчића зажарен, усијан котур, а над њим трепере и прште по плаву своду руменосјајни зраци...

Гојко се откотура до учионице, паде на сто и остаде тако, загњурио главу међу руке, као да спава...

XIX.

Дође испит. Љубица се тек опоравила од болести, па жива премрла од страха. Истина, Гојко је радио и са њеном децом, док је боловала, она сама види како је много он урадио, али се ипак плаши, много плаши... А Гојко се не боји испита, он зна да су деца ваљано спремљена, и то му није првина. Али се боји ревизора, и не због оцене, него просто онако, боји га се као човека оштра и озбиљна, боји се оних неколико часова, што ће их морати провести са њим... А после...

биће најсрећнији, јер ће остати сам, и неће се бојати никаквих мука ни страдања...

Љубица се показа на испиту необично пргава. Како је радила преко године, тако настави и на испиту: стаде викати на децу, љутити се, умало не почеше страдати детињи чуперци. Она још није стекла ону необичну вештину многих старијих учитеља, да целе године туку децу душмански, а на испиту деца весела, смеше се на учитеља, гледају га слободно... а он се упредодобио, па само трепће и милује децу по глави... Ко би помислио, да се у таквој школи целе године разлеже јаук и плач јадне, немоћне дечице!... Љубица за ту вештину није ни знала, па зато јој ревизор смањи оцену и даде четворку, рекавши да је иначе цео рад одличан. И Гојко се много сплете са питањима из рачуна, али њему не покварише одличну оцену, те тако он имађаше жалити само Љубицу, што се онако нетактична показала. Ревизор отпусти децу кућама, рече им да дођу у школу на Петров-дан, па оде.

Сврши се та необична школска година!... »Дакле, то је испит!... мишљаше Љубица по том. Богме страшно!... није баш тако обично, како причају. Не могу још да се приберем од страха.« Још истога дана Гојко је одвезе њену оцу, па се он другога дана врати, рекавши да ће предузети неки већи пут. Међутим, о путу он није ни мислио, него је жељно очекивао тај дан, кад ће се наћи сам, са својим верним Стојаном, у оној чистој собици, па живети тако безбрижно цело лето... лежати на кревету и мислити, не бојати се ничијега хладна погледа, не страховати од изненадних догађаја... оставити све на страну, па живети... живети славно!...

И Гојко доиста проживе школски распуст у задовољству и одмори се од оноликога страдања и патњи, што их претури за годину дана... Он никада никога

не запита за Љубицу ни где је ни шта ради. Тражио је премештај за обоје у други округ, па сад само седи и чека...

Поче нова година. Веља доби премештај на железничку станицу, где је оно држан збор, а на његово место одмах дође један њихов друг из Учитељске Школе, годину дана старији по школи, а знали су га добро и Гојко и Веља. Гојко није добио премештај, то му јавише другови, који су се бавили у Београду. Он слеже раменима и поче уписивати децу у први разред. »Да се трпи!... рече у себи. Дође време да се опет страда!... А ове ћу јесени тешко страдати, то знам... јер сам летос благовао... То се мора платити!... Шта ли ће бити, Боже?... Свеједно, шта буде!«... И он, покоран судбини, спреми се за даља страдања, држећи да то тако мора бити, да је се и родио за то: да страда, да се пати вечно...

Дође и Љубица. Изменила се. Здравље је поправила, али она дошла некако сасвим друкчија. Узбуђила се још више, али је некако постала равнодушна према свему. Са Гојком се поздрави обично, као да су се пре два часа растали.

— Где си ти летос био? запита га само, па као и да не очекиваше одговора, стаде се освртати по дворишту.

— Овде, одговори Гојко, мрштећи се.

— А!... отеже она и оде у собу.

Кад се распреди од пута, врати се у школу, где Гојко спремаше своју уписницу.

— А премештаја нема?

— Нема. Веља добио....

— Чула сам све, прекиде га она. Какав је то Влајко Пецић, што долази на Вељино место?

— Наш друг... Онако је некако... чудан. У свему је оштар и одсечан. У школи, кад год је што требало

протестовати, он је то радио без бојазни, а њега су се многи бојали, чак и професори...

— Је ли ожењен?

— Пре две године није био... Сад не знам.

— Ах... уздахну Љубица дубоко, осврћући се око себе, не знајући шта да ради. »О, како је досадно!... Све ће се понављати једно исто... И овај несносни Гојко, са својим оригиналним особинама, и његови кад страшљиви кад намрштени погледи, и ова најпре заплашена па по том ослобођена и раскалашна сеоска деца... И кметови са вечним немањем новаца, и депозитар крајем свакога месеца... И све, све исто, једнострано, досадно!«...

»О, што нисам знала да ће се онако свршити!... понављаше она већ стоти пут једну исту мисао. Него улетех, заробих се, уплашена, и упропастих живот... А како је то све могло бити друкчије!... Могли су се остварити сви они леви снови, могла сам савити гнездо, у коме бих душу одморила и познала праву срећу. А ово... зар је ово гнездо!... Он лежи ту цело лето... са његовим одвратним чичом, и не разбира за мене... А и ја... тако исто. То није кућа!... О, ала се грдно преварих!«...

А Гојко ради, иде и мисли: »Доста ми је само што знам да је моја, да припада само мени и никоме другоме. Нека страдам, нек се мучим, не мари... само кад је она моја, кад знам да је ту«... И њему није нимало чудно, што се летос крио од ње, а сад осећа да му је она ипак најмилија, најдража.

После два дана дођоше Веља и нови им сусед Влајко. Беху пошли Вељиној школи, па свратише да се виде са Гојком и да се Пецић упозна са његовом домаћицом. Чим наступише у двориште, Љубица одмах опази, да нови колега целом својом појавом и држањем одговара њеним ранијим сновима.

— Хо, брате... Овај ми шврѣа вели: оженио се наш Гојко и прича ваздан тамо... Дај, вељу, да видим нашу „младу“ како изгледа као муж, говори Влајко, здравећи се са Гојком и гледајући га озго са висине, са сенком подсмеха на уснама.

— А ово је, без сумње, твоја драга половина и глава куће, настави он, рукујући се са Љубицом, — јер ти пријатељу, не можеш бити глава куће, насмеја се он, и загледа се у Љубицу... Поглед му остаде на њој подуже, и на лицу његову беше јасно исписана мисао: „Хо, море, па ово је баш згода жива!... Права лепотица!“...

Гојко се мало ушепртљиво, звера очима и гледа прекорно Вељу, држећи да је он крив овако незгодну понашању Влајкову.

— Знаш га сам, одговара му Веља, смешећи се. Ко може Влајка натерати да игра по туђој свирали!... Гледај га само!...

Поседаше и почеше разговор. Љубица не скида очију са госта, а и он се, у разговору, почешће осврће на њу. То је човек Гојкових година, развијен, крупан и веома отресита држања; лице му доста развијено, обријано; брчићи танки, жућкасти, скоро бели; обрве танке, уздигнуте и оштро превијене на средини, испод њих оштро гледају и секу два плава ока, па се на ниже спушта, превијен и мало затубаст, нос; брада му обријана, необично развијена и истурена напред. Цело му је држање одсечно, а на његову лицу не беше ниједне цртице која би одбијала и изазивала нерасположење; напротив све му црте беху у хармониској слози, те изазиваху симпатију од првога погледа.

— А кад ћеш ти једном да... у наше друштво? запита га Гојко, смешећи се.

— Да се женим?... Хо, младићу, ја сам то све преживео... Скућио, окусио домаће среће, раскућио... Као на електрици!...

— Како то!? повикаше Гојко и Љубица, зачуђени.

— Остао удовац, брате, па осиротео, одговори им Веља и насмеја се, али они обоје гледаху Влајку и чекаху његов одговор.

— Оженио сам се прошле зиме. Кад у пролеће удари некакав шарлах на децу, те распустих школу... Док ја то наредих, жена се разболи... видим да је шарлах, после већ и доктор рече... Кад прездрави и поче се љуштити, удари је у срце, па за два секунда готова!... одговори Влајко, и повуче дим од цигаре.

— И то је била женидба из љубави! рече Веља.

— Ех, шта ту дробиш!... одсече се Влајко, али га не погледа, но сакри очи.

— Збиља?... запита Љубица живо, па видевши да Влајко нарочито ћути, настави: и ви то поуздано не можете заборавити никад?...

— Хо, људи... како могу заборавити да сам био ожењен!... одговори Влајко, и насмеја се.

— Знам, него сте извесно жалили?... настави Љубица запиткивати, тако радознало, као што мала деца распитују за непознате им ствари. — Жалите јамачно и сад?

— Е, не могу довека жалити... свему има краја. Мислите ли да би вас овај ширет жалио?...

Љубица поцрвене и обори главу. Не би јој по вољи одговор. Каква је то љубав, да се тако брзо заборава!... Говори о њеној смрти, а смеје се... По њену мишљењу, он треба не само сада, но и после десет година, да буде скрушен, убијен, сатрвен тугом... Управо не треба ни да преживи праву љубав... Кад нестане такве љубави, на што ми онда живот?... Еј, људи, људи, какви сте ви!...

Љубица задржа госте на ручку, и ако се Веља томе веома опирао. Чекаће их, вели, његова жена, која је спремила ручак, али му Влајко напомену, да тај спремљени ручак они могу и довече појести, пошто се он решио да ноћи код Веље...

»Хм... удовачка посла!... рече Веља у себи. Јутрос сам га једва натерао да ми дође на ручак, а сад хоће и на конак... само да би могао ручати код Гојка... Еј, мој Гојко, држи се сад добро... није ово Пера писар!«...

А Влајко, посматрајући замишљена Гојка, мисли у себи: »Гледај ти, молим те, какву је он згоду пронашао!... Хо, кићане, јадан си ти муж за оваку жену!«

Љубица, и ако не имађаше у кући скоро никаквих судова, спреми леп ручак, постави совру у хладу, и позва госте да заседну. Беше све лепо, и чисто. Гојко не може да се начуди откуд се појавише толике ствари, чак и чист бео покривач на столу... Али је женска глава за те ствари вешта, очас се учини позајмица, нешто се дотера привремено само за тај мах, а кад погледаш, оно све лепо и ваљано...

Влајко се о ручку расположио, задиркује Гојка, сећа се неких смешних сцена из ђачкога доба, и тако умешно води разговор, да се Љубици и Гојку чини, као да је он већ годинама међу њима.

— Е брате ово је ваљано... овако са старим друговима провести који часак за трпезом, узвикну Влајко, бришући се убрисом. Ја сад морам да вам се сâм натурам, па ћу лепо код једнога четвртком а код другога недељом. Да живимо, брате!...

— Нама изволите свакад недељом, прихвати Љубица живо. А и иначе, кад год имате времена...

Влајко и Веља насмејаше се оволикој наивности.

— Ето вам га вала и за четвртке и за све празнике, и још да вам дам приде, насмеја се Веља.

А Гојко се само смеши и гледа како ти и он сад има кућу и жену и њему долазе другови на ручак... Све баш онако, као код правих кућевних људи! И он извесно сад представља правога домаћина! И њему се то чини и смешно и у исто време чини му задовољство. Он развуче усне још јаче, и стаде руком гладити браду...

XX.

Влајко учеста са посетама. Скоро свакога празника и четвртка ручао је код Гојка. Гојко се најпре изненади толикој пажњи и, како он сиромах мишљаше, љубави свога друга, и само се бојао да то не буде Љубици по вољи. Али кад виде да га она сама увек позива и да се радује сваком његову доласку, он се умири, и све му постаде обично и пријатно. Овако му је и гнездо безбедније, не боји се никаква зла; јер није ово полицајац, него његов добар друг... Он га може и у заштиту узети, кад устреба; зна он: сила је Влајко! И што је главно: сви су изгледи да више неће бити страдања... О, само да се поживи на миру!...

А Љубица и Влајко друкчије мишљаху... Како који дан, они постају све ближи, све интимнији. Они се већ одавно значајно погледају, имају неке своје нарочите, тајне знаке и изразе кад се разговарају пред Гојком. Љубица већ не може више да сакрива узбуђење и руменило, кад је по неки пут Влајко пресече оштрим и чудним погледом...

Љубица осети да се одједном све у њој и цела она поче мењати... Прво се појавише неки тамни и нејасни осећаји и са њима у вези наиђе на њу некаква необична нервоза... Она скакуташе весело с места на место, стаде по неку песмицу да пева... А после јој свану пред очима... она осети да се у њој ствара некакво

ново, необично осећање, нешто сасвим светло, заносно... од чега јој сав свет изгледа прекрасан и цео живот сјајан, блажен... Она већ осећа лако дрктање у свему телу, чим угледа Влајка; срце јој јаче, много живље закуца и она се сама некако збуни, занесе... а пред очима јој тако светло, тако лепо, чаробно...

Не прође ни месец дана, а она већ изгуби памет и предаде се сва срцу, да је оно води... Та она је тако срећна, тако срећна!... Невидљива вила оплела је мрежу од самих љубавних конаца, посула је ружом, шебојем, рутвицом и другим миришљавим цвећем, па у њој љушка и успављује занесену, љубављу очарану душу... Да, она љуби!... И љуби првом, страсном, девојачком љубављу; љуби безумно, са највећим самоодрицањем, како то може само њена страсна и плаховита природа... Она први пут осети у себи ово силно, разорљиво осећање и предаде му се сва, целом душом својом, не знајући ништа више ни за свет, ни за небо, ни за људе... предаде му се, као што се фанатик-богостољак предаје молитви и небесном свету, заборављајући на све што га окружује, осећајући само сласт и блаженство од умнога додира са анђелима и светињима... И она осећаше бескрајну, неизмерну сласт у овом новом чаробном стању душе, и она се не смири док не осети, да јој је сваки делић тела, као и душа, прожет овим заносним осећањем...

Па зар она сама да сруши ову, муком озидану зграду своје среће!... Зар да разори сама ово, чистом љубављу исплетено, ружичасто гнездо љубави!... И шта би је упућивало на тај корак? — Дужност, заклетва верности мужу, правила морала... О, тешко оном, ко би само покушао помутити јој срећу, тешком муком стечену, давно очекивану!... Та она је цео живот спојила и уплела са овим осећањем, и кад би нестало њега, нестало би и свака смисла за живот. И ко би

се опет могао врати оној бесциљној, суморној, страшној, пустој празнини?!... Гледаш цео живот унапред, а оно све пусто и одјекује вечном, бескрајном празнином... Даље, даље грозни и страховити призори!... даље... црне одвратне сенке!... Овамо је живот, где кључа и кипи врела крв... Овамо, да се живи!... да се живи!...

..После неколико недеља цело је село знало за односе Љубичине и Влајкове... свуда их виђаху сељани усамљене, обично пред вече: и на реци, и у шумици, у потесу по необраној кукурузовини, сви се смеју, праве шалу на рачун Гојков... А Гојко, срећан што се једаред смирио, што му је у кући све весело и мирно, што га добри друг тако јако воли... само се смеши и помишља у себи како је то красна ствар бити муж и домаћин... Дочекаш добра друга и пријатеља, проведеш са њим слатко неколико часова у шали и смеху, па још ако си се раније са женом што споречкао, он ти лепо забави и развесели жену, па весела цела кућа!... Дивна, прекрасна ствар!... Још кад би Бог дао деце!... Али на тој мисли Гојко обично свакад поцрвени, сам од себе, и нешто се као наљути, па наскоро за тим махне руком по ваздуху, као да ће рећи: „Ех, батали, само нек је мир у кући!“...

Једаред му дође Веља, и таман они седају за ручак, а наиђе Влајко. Веља се намршти, и ако је дотле био веома расположен, одједном заћута и не проговори ни с Влајком ни с Љубицом ни речи. Тек по неки пут одговорио би Гојку на питање, па се опет узбиљи и ћути упорно. Гојко не може да дође себи од чуда. „Шта је ово сад?... Овакав весељак, па се одједном промени... И видиш, њих двојица не говоре један другоме ништа. И то све Веља, он избегава... Да окушам ја завести разговор међу њима?... Ко зна шта им је; питаћу Вељу на само... И опет Гојко сумњиво

махну главом и стаде са неком зебњом погледати час једнога час другога госта... Ништа!... И Љубица се нешто ућутала и уозбиљила... крије очи и не гледа никога. Тек кад јој се учини да Влајко обрне главу к њој, — образи јој се оспу лаким руменилом а груди се мало брже стану дизати и спуштати...

Веља се одмах по ручку диже и позва Гојка да га прати, јер се мора вратити кући раније. Гојко једва дочека што му се пружа прилика, да са њим остане на само, па се одмах диже, не задржавајући га да још мало поседи, као што би био ред. Влајко и Љубица остадоше сами у соби. Чим изиђоше њих двојица из дворишта, Љубица му се бади на груди, обгрли га и стеже грчевито, дркћући сва и тресући се од узбуђења. Глава јој се затури, очи се помутише, и она остаде на његовим грудима као полумртва, онесвесла... Доцније, кад се мало прибра од прве навале осећања, узвикну:

— Не могу, не могу више овако!... Ово је страшно мучење... гледати га свакога часа уза се и знати да је у праву располагати тобом као...

— Ехе, голубице, много он, грешник, тобом располаже... Не био ја на његову месту, видела би ти... Него шта би ти хтела, кад не можеш овако?

— Само да нисам више овде... хоћу да сам с тобом... једнако, довека...

— Хо, муке!... Па ти би мало до конзисторије?... Добро, нека тамо до лета, па ћемо гледати... А?...

— Хоћеш... хоћеш да ме узмеш?!... Чекаћу, трпећу докле год хоћеш, само нек знам да ћеш некад бити мој... О, мили!...

И она га опет стеже врелим уздркћалим рукама... Тако им прође читав час...

Одједном на прозору, споља, стаде се помаљати црна чупава глава с разрогаченим очима... Припи се

уза стакло и стаде гутати погледом овај загрљени пар, који се топио у заносу љубавном и сневао најсрећније снове...

Очајан, угушен јаук, сличан самртном ропцу, или дављеникову кркљању, разлеже се споља, али га у соби нико не чу, а напољу пирну поветарац и однесе га на лаким крилима далеко, далеко од овога призора...

Гојко се подиже испод прозора, погледа сумануто око себе и очи му застадоше на неком човеку, који се лукаво иза плота осмехиваше, као да вели: „Јесам ли те преварио, а?... Сад си се уверио“... То беше ћата. Он се обрте и оде низа сокак, снујући даље планове.

Гојко не виде ништа више око себе, па ни ћату; очи му прескакаху несвесно с предмета на предмет, а он само обрташе главу, ослушкујући шта се то чује са прозора... И све му се чини да чује пролетошњи врисак и јаукање... Одмакне се од прозора, чује се још боље, баш онај исти врисак... Тамо је ваљада и њена мати, па ће доћи и Стојан с мотиком... А сусед Глиша даће коња... Хајде да се тражи коњ!...

И Гојко корача журно, брижно, не видећи ништа око себе, осећајући само да га све више опкољава некакав страشان мрак, црн, непровидан... Најпре се само занесе, као кад се добро напије вина, па после све више и више... навлачи се црн застор око њега, он се губи, пропада некуд и не види ништа... И опет иде улицом, говорећи гласно сам са собом и машући рукама. Тако дође до хума над селом, испе се на хум, па стаде тако обрнут сунцу.. Одједном наиђе густ, црн облак, заклони сунце, а под њим измени боју и дрвеће, и трава, и све... Пирну хладан поветарац, за њим дође још јачи ветар, па се одједном завитла олуја... Груну гром, па се осу и разлеже грмљава преко поцрнела

неба... Кану неколико крупних капи, за њима друге, чешће... пљусну киша, просуше се читави потоци из неба...

Гојко се трже... погледа и зачуди се откуд он сад у својој соби, седи на столици испод кревета, сав мокар, као да је тек из воде изишао, а Љубица седи према њему за столом, где је одмах по ручку прешла са Влајком, седи сама, гледа некуд у даљину кроз прозор, а у осталом можда никуд и не гледа... Занела се тако, па се само смеши, а очи јој се стаклѐ и стоје некако необично, као да је мртва...

Гојко јој приђе, онако мокар, клекну пред њом на земљу и наслони своје уздрктале руке на њена колена. Она као да не осети ништа, гледаше и даље онако исто са заљубљеним осмехом на устима. Гојко подиже главу; очи му беху необично замућене, усне грозничаво дрктаху, а по некад се грчевито трзаху, цео му изглед беше неприродан, суманут...

— Загледала се... куда?... узвикну он, гледајући је у очи. Остави све, заборави... дај да бежимо, далеко..... далеко, у бео свет... у Америку, хоћеш?... Кажи само... Да се сакријемо од овога дволичног народа... Па ти ћеш ми живети тамо као у рају... ништа не ради, само седи... А ја ћу радити, ја ћу се мучити, само да ти будеш задовољна. И онда ћу и ја бити срећан, те како срећан!... О, да знаш како ми је тешко што ми те отимају, а ја... ја не уем да те сачувам. Само гледам нашу пропаст и страдам, горко страдам... Душице, чујеш ли ме, кажи само једну реч... Кажи да хоћеш, па да се кренемо одмах... Нека ово све нек остане, што ће нам!... Ми ћемо бити сами, и онда нам неће ништа требати... Ја ћу тебе као мало детенце... све ћу те овако на рукама, ето баш овако... а ти ми се љускај и буди задовољна... А ја ћу, душице, све да трчим, тамо-амо... да скупљам где год има што за

тебе пријатно... Ха, ја ћу тебе да окитим!... Ово није ништа што имаш... ситнице... А ја ћу теби... ја ћу теби... Јеси читала *Монте-Христо*?... Онако ћу ја тебе, све исто онако... Па баш ако хоћеш и онакав дворац у земљи?... Тамо има много пећина, копа се злато... И ја ћу копати злато и све теби, све ради тебе... Хоћеш? А дворац ће нам бити сав од драгог камења, па у вече кад ја дођем с рада, обучем се у скупоцено одело, као онај гроф, а ти ме чекаш, окружена стотином лепотица, које ти служе и клањају се твојој лепоти... Па после... море биће свега, само ти реци да хоћеш... је ли?...

Гојко се хвата за врелу главу; нешто му много у темену кљуца, и све више га заноси... То не мари, пријатно је, само да није овога кљуцања... А гле, Љубица обрнула очи к њему, па се смеши на њега као и мало пре... или се то њему само чини?... Да ли да јој говори још, или само тако да је гледа... гледа и ћути?... Да се не уплаши!

— Душице, не бој се, не плаши се... ја сам видео, све сам видео, онде, са онога прозора... Али ја ништа, Бога ми, ништа... Само се ти не плаши... Знам ја да ниси крива... Шта ти знаш, као мало детенце!... Ти мислиш сваки те воли, ко год те љубазно погледа... А оно није... свет је покварен, сваки хоће да уништи туђу срећу, ма немао сâм никакве користи отуда. Тек само онако: „како сме он да буде срећан?“... па цап преко средине и... готово!... Као да никад није ничега ни било... Али се ти не брини, све ја то могу поправити... јест, све ћу поправити... Сутра, ето сутра ћу тражити премештај за нас двоје... Али да знаш самошта сам измислио... Слушај! Ја већ то кријем од свију, ни Вељи нећу казати, само теби... Тражићу негде на граници... далеко... какво најгоре, најусамљеније место, где нема друге школе ближе од четири часа и... на-

равно, где не долази често полиција... А, како ти се чини?... Шта ће нам гости! И зар баш ми морамо имати каквих веза са оближњим школама?... Видиш, како ја знам! Сутра ћу у Београд, и то ће бити свршено... Само ти реци да хоћеш... ти реци! И он јој, овако узбуђен и занесен, стеже колена, где беше наслоњено руке.

Љубица се трже као из правог сна, као да је до сад спавала дубоким уморним сном... Скочи са столице, намршти се кад опази Гојка уза се, и гледајући кроз прозор уздахну:

— Ах... Шта је то?... промрмља она кроз стегнута уста, па се одмаче. Осврте се по соби, гледајући зар шта би радила, па се опет намршти и изиђе из собе.

Гојко се подиже и погледа по соби несвесно, па се полако обрте и изиђе на врата. Стојан се зачуди кад га угледа оваква.

— Што си таки, јадниче ојађени?!... Гле, кâ да је сад из воде извађен. Па ти си слаб, братићу!... Чекај, сад ћу ја тебе намирити.

И Стојан га узе за раме, као мало дете, па га уведе у собу и намести на столицу. Нађе му чисте преобуке, пресвуче га, па га намести на кревет.

— Тако, братићу, видиш... Кад је човек болестан, треба да лежи... Гле како му гори глава, и руке вреле... Еј, кукавче мој, хоће да ми те уморе паксијани... да закопају жива човека!... И ти је опет молиш, кучку једну... А она те не чује, неће ни да те види... но оде низ потес кâ луда, право у Брезовац. Тамо ће, бој се, и ноћити... Ја како, братићу!... А ти опет иди те праштај и моли. Еј што нисам ја млађи, па да видиш чуда!... Све би је вако песницом, па за врат...

— Куд је отишла? прошапта Гојко као из гроба, гледајући и сад несвесно и дркћући целим телом све јаче. Стојан га и не погледа, иначе би се јамачно упла-

шио од његова изгледа, него му одговори онако, гледајући некуд по виду:

— Отишла ономе лолл, ја куда ће!... А ти, браћу, не мисли више о паксијанима, него лези тако... А ја знам шта ћу сад... Опчинила је она тебе, каже цео свет, а баба Мара има траве и за то, рекла ми је... разговарали смо ми. Него ти сад лези, а ја ћу да понесем твој белег и један динар, па да видиш, као руком!... Нема 'наке врачаре и траваре у целом округу... свакога ти ђавола зна!...

— Нађи ми старо одело... треба за сутра, опет прошапта Гојко, гледајући у таван.

— За сутра? Па ја ћу доћи кроз један сат. Добро најпослед...

И чича му сложи друго одело на столицу, а оно мокро покупи и однесе да га осуши.

Гојко лежи сам већ читав час, не мрда ни чим, не покрете се, као мртвац... Одједном стаде гледати свесније... Погледа по соби, као да се нечему досећа... Мучи се, напреже памет, а све га заноси и опет хоће да наиђе оно црно, као пре... Ха, сетио се!... Скочи с кревета, па с највећом грозничавом журбом стаде се облачити... Тресла га је права грозница и све га нешто вуче да легне, — глава му тешка... вуче га земљи... боји се да не падне на пбд... Али се он отима, напреже се... Има нешто јаче што га вуче напред, што му је обузелo целу памет, па мора само о томе мислити... И он, обучен и обувен, тресући се од грознице, изиђе из куће и пожури низ сокаке право потесу...

Одједном, на улици, код последњих кућа, изиђе пред њега нешто шарено и необично лепо... Гојко се стаде прибирати... да, то је жена, врло млада жена, али такве лепоте, каква се веома ретко виђа. Он се загледа у њу... Како то да је не познаје, ако је из овога села!... Али је лепотица, права лепотица!...

— Шта сте се, море, ви учитељи, данас проски-тали! Што ниси са женом отишао у Брезовац, него она пројури сама ка луда, а сад ти за њом?...

Гојко је гледа и само слуша онај звучни глас, који иде из самих груди, али не може отворити уста, нити јој што рећи.

— Што ти је, болан... како то гледаш?... Ене, па он је, јадник, болестан!... узвикну она, загледавши му се у очи.

— Ко си ти? оте се Гојку загушљив глас.

— Зар ме не познајеш!... Ја сам Милица Обрадова... чуо си ваљда?...

Јест, он је нешто чуо да говори млађи свет о некаквој Милици; тада је слушао многе разговоре и задиркивања, али се сад не сећа ничега... Само је гледа и чуди се тој необичној лепоти...

— Врати се, хоћеш да те одведем до куће? рече она, и поуми да му приђе.

Гојко је погледа уплашено, или се ваљда сети ради чега је пошао, па се обрте и оде улицом...

Сунце је село, навлачи се мрак... по небу снују густе облаци, скупе се у веће групе, пронесу се тако заједнички над селом, па се опет, тамо на крају свода, разделе и запливају усамљени... Почине шибати хладан ветар... Гојко се грчи и тресе, па опет жури напред. Често заборави ради чега је пошао, па стане на путу, мисли се и напреже памћење, док се не сети. Кад дође у Брезовац, смрче се сасвим. Сад је већ добро знао ради чега је дошао овамо.

Увуче се лагано у двориште, па одмах зађе под прозоре са источне стране. Једна соба беше осветљена... Стаде разгледати прозоре... свуд навучене завесе, али оне двокрилне, те се између њих може видети. Пропе се на прсте и погледа унутра... Ено је, седи на столици и плаче, а он хода по соби и мршти се... О, па

она страда!... И она пати!... Па што је долазила овамо... што је дошла?...

Гојко отрча на северну страну, па груну песницом у врата, затим се брзо врати на прозор и погледа унутра... Баш тада Влајко затвори за собом врата, изиђе да види ко лупа. Гојко куцну на прозор и доста јасно викну:

— Љубице!... Љубице!...

Она се трже на столицу, скочи и погледа на прозор, откуд се чуо глас.

— Хајде... чекам те... Љубице, друже!...

Она се изненади од тога гласа и стаде насред собе, да чује боље, али се баш тада отворише спољна врата и Влајко викну гласно:

— Ко је то?...

Гојко се сакри у један крај, а Влајков крупан глас загрме кроз помрчину:

— Ко то лупа ноћас?... Постаја мало на прагу, па кад не чу ништа, закључа врата и оде у собу.

Гојко брзо притрча прозору... Види се, она му нешто живо говори, а он се чуди и гледа на прозоре. После он стаде њој нешто доказивати, чему се она испрва стаде опирати а после се спреми, навуче неку велику мараму на главу и пође изласку. Гојко истрча из дворишта и стаде пред вратницама... Беше сав у јакој ватри, једнако га нешто вуче земљи, не може већ да се држи на ногама, дише некако врло брзо, али се он очајнички отима, не марећи ни за болест ни за шта... Само да види њу опет поред себе, јер држаше да је одбегла сасвим, да га је оставила.

Она изиђе и застаде на степенима. Јамачно га опазише у мраку, те Влајко застаде на вратима, а она сама пређе двориште. Отвори вратнице и загледа се у Гојка, па кад га познаде, обрте право низ пут; Гојко једва стизаше за њом... Али он иђаше, упирући се

свима силама, и само се бојаше да не падне... Осећа да му се у глави много, много мути, и он почиње говорити брзо, са честим и тешким предисањем.

— Кажем ја: каки одбегла!... којешта!... Отишла мало послом, нешто да припита за школу, а они: „одбегла!“... Е нека виде да није, и да не треба тако брзо каљати човека... А ти није требало сама, душице... Ах!... и он се дохвати обема рукама за главу, па после краћега ћутања настави:

— Ја тебе лепо зовем у Америку... шта ћеш боље?... Да побегнемо од овога света, који нам не да живети у миру и срећи. И сама жудиш за миром... Па хајдемо, хајдемо, голубице!... Казао сам ти већ, копаћемо злато... Ја ћу одмах закупити рудник, па као Монте-Христо!... Само да се чувамо од пријатеља и полиције!... Знаш, нећемо се мешати ни са учитељима... што ће нам!... А после тога, ми ћемо бити велика господа, па нам неће ни доликовати да се мешамо са таквом ситнуријом. Истина, и ми смо били учитељи, али то је друго... Ми смо сасвим друго... је ли?...

Љубица опази да је он помуњен, да је у некакву бунилу, па се уплаши, не знајући шта ће са њим, ако падне где у путу. Покуша да га мало расвести, приђе му близу и проговори:

— Шта ти је... ти си болестан?...

— Кажем ти, тамо ћемо царски живети... наставља он своју мисао.

Љубица га ухвати за раме и заустави га, старајући се да му разгледа лице.

— Можеш ли да идеш?

— А?... одговори он мислећи нешто... Све ме вуче да паднем, а оно у глави кљуца, кљуца..

— Хајде, да те поведем, рече му, ухвативши га под руку са отвореном одвратношћу, али се бојала да му што не буде у путу, па после она крива.

Једва стигоше кући. Гојко већ ништа не зна за се. Стојан га скиде и намести на кревет, па се исправи и погледа Љубицу прекорно.

— Ја, братићу, умори 'ваку добру душу!... Хоћеш ли да зовемо доктора?

— Зашто? зачуди се она, као да се буди иза сна.

— Па видиш да човек умире... на смрти је!... Ни свеће немаш... одговори он и стаде се окретати око себе, као да се увери, да доиста нема свеће.

Љубицу удари ова реч као муња. „Умире!... Шта то вели он?“ Та она никад није ни помишљала на то; каква смрт!... Ко ће се још ње сећати у раној младости!... Али шта је ово, шта ће ово да буде?... Зашто она одједном осети неку пријатну зебњу у души?... Зашто поврвеше из душе читава јата наде и заносних снова?... Зашто јој се пронесе у памети одједном сјајна мисао: слободна!... слободна!... и уз ту мисао указа се одмах и друга, али из далека, нејасно... Ну она јој не даде развити се, чињаше јој се незгодна сад, кад овај паћеник умире. Мисао беше о Влајку, и она се сва стресе од пријатне и необичне дрктавице, која је одједном обузе... А овај Стојан чека одговор... Шта да му каже?... Доктор га још може и излечити!... Стеже јој се срце од нова страха... Како би било да... ах, шта ја радим!... Она се сама згрози од ове ужасне мисли, коју угуши одмах, још у зачетку.

— Трчи, трчи за доктора! одговори Стојану, па га стаде сама журити.

Чича изиђе а она остаде са болесником, не знајући још шта да мисли и не разумевајући потпуно свој положај.

Одједном Гојко отвори очи и стаде махати шаком, као да некога зове.

— Хајдемо брже... шта чекаш!... Не знаш да ћемо у Америку. Али да се чувамо њега, да нас не опази, може те отети...

Љубица се дуго осврташе, уплашена, не знајући шта би му могла радити. Најзад се досети, укваси убрис и метну му на чело... То га за часак умири, али после опет стаде бунцати.

Око поноћи дође Веља, и уплашен и љут као отрован. Како уђе, оде право болеснику, не погледавши Љубицу. Узе Гојкову руку и подржа је, опипа му чело, лице, груди... свуд ватра као жеравица... Гојко опет поче о Америци...

— Еј мој кукавче, не помаже ти сад ни Америка, кад си растурио своје гнездо!... узвикну он, уздахнувши... А лудо си га, вала, и свијао!...

Љубица се диже, па лагано изиђе из собе; не би је целе ноћи... А Стојан седе са Вељом и настави причати о последњим догађајима. Веља је то већ све знао, па стаде мислити о лекару, да ли ће доћи сутра рано, као што је обећао. После стаде мислити о Гојковој болести... Ово је нека јака грозница, али ко зна шта може из ње изићи!... У неко доба он леже на други кревет и заспа.

Изјутра дође лекар, младић, окретан и жив, веселак, па још с прага удари у шалу: он је научио са учитељима, то су му једини другови у срезу.

— Кад ти заступаш жену, какву ли она дужност сад врши?... рече он Вељи, смејући се.

— После усамљена, непријатна, ноћнога дежурања Веља се зачуди овој шали, али се брзо прибра, поздрави се са лекарем и одговори му:

— Она извесно врши какав мушки посао

Лекар приђе болеснику, који гледаше тупо, укоченим очима и дисаше тешко.

— Чудна грозница!... рече лекар, прегледавши га. У осталом, за сад само то...

— А после?...

— Видећемо... бојим се да не пређе у запаљење плућа.

— А-а!... па то не ваља?

— Старци од тога страдају, а млади издрже лако, не бој се.

Веља му исприча неке раније и све јучерање догађаје, држећи да то има везе са болешћу.

— Хм... то не ваља!... Јак потрес... а он је доста слаб и иначе.

Лекар се загледа у црте Гојкова лица и опазивши неке оштре неправилности, намршти се...

— О чем је бунцао?... Испричајте ми све какав је тада изгледао, шта је радио?...

Веља таман каза шта је видео и знао, а Гојко стаде махати руком и опет удари у бунило.

— За сад је обично бунило... уз грозницу, рече лекар, али код њега може да се излеже веће зло.

— Какво?... узвикну Веља уплашено. Да није?... и он пружи руку на чело.

— Хм.. тако нешто..., У опште, сваки је потрес за њега право убиство.

Лекар записа шта треба да се набави болеснику, па изиђе. Пред вратима га сачека Љубица.

— Шта је, господине, је ли опасно? запита она, гледајући уплашено.

— Врло озбиљна болест, госпођо. Треба му пажљива женска нега... Може бити свашта... одговори лекар и пође.

— Како... неће ваљда умрети!?... викну она, пренеражена, и пође за лекарем.

Младић се осврте и погледа је пажљиво и дуго... разгледа је добро, па мотрећи на непрестану промену израза на лицу јој, одговори:

— Смртни смо сви... није никакво чудо ако и он умре.

Лекар оде, а Љубица уђе у собу. Веља се таман почео спремати за одлазак. Понови јој све лекареве наредбе односно лекова и неговања болесника, па, погледавши још једаред Гојка, који беше у дубоку заносу, изиђе из собе и оде.

Љубица опет остаде сама са болесником.

„Дакле то није само мисао... може да буде и истина!... Боже да ли је то грехота што се радујем? Ја не бих, ја знам да је то безбожно, да не ваља... али што ћу кад само срце игра у мени, сама ми се душа весели... И свега овога не би било... и овај се јадник не би намучио, само да сам знала... за оно... Али ко је то могао знати! О, како би то све лепо било, како би ја била срећна, потпуно срећна... А зар сад нисам? Јесам, јесам... о, те како!... Али ево шта ми срећу мути... Лекар каже... опет ја оно!... Свеједно, и без тога мора бити. Нека он живи, а ја ћу да идем својим путем, куд ме срце вуче.. Тамо је сва моја срећа, мој живот, све благо моје. Па зар да ја то све изгубим олако?... Не, не!... живот сам свој заложила да га добијем свега, да буде само мој... да и мене огреје сунце среће... Јер доста се страдало, живот је већ био постао тежак, досадан... није се имало ради чега живети“...

Гојкова се болест одуљи читава два месеца, и напослетку јадник, намучен, озлојеђен на цео свет, сатомљен и смрвљен под тешким и дуготрајним ударцима судбине, измучен и тешком болешћу и Љубичиним нехатом, ослободи се одједном свију мука, збаци са себе страдање и патњу и оде са овога света.

При издисају беше сама Љубица. Случајно ушла у собу да нешто узме, паде јој поглед на Гојка и она се одједном сва стресе, задркта и хтеде вриснути од страха... Приђе му још ближе... Шта је ово... је ли жив?... како ово гледа?... Ово нису обичне живе очи, ово је мртво стакло, па се само сјаји... стоји тако укочено, без покрета, без икаква знака живота... Стакло!... мртав!... мртав!... И она се таман спремаше да побегне из собе, а Гојко уздахну тешко... необично... Само се одвојише усне са брковима од браде и он брзо, на пречац, повуче у себе ваздуха... затвори уста, поћута, па опет повуче ваздуха...

— Стојане!... Стојане!... у помоћ, потрчи!.. врисну Љубица из свега гласа, излете из собе и стаде трчати по дворишту.

Стојан утрча у собу, и она оде за њим. Чичи задркташе вилице и поћоше му сузе на очи... Он се убриса широким рукавом од кошуље, па брзо дохвати воштаницу, прекрсти се побожно, упали је и стави на Гојкове груди... Воштаница најпре запрска, док пламен не обухвати целу свећу, па се онда стаде тихо лелујати, као последња слабачка жртва самртникова, с којом се он опрема на далеки, неповратни пут...

— Јадни мој братићу!... Опрости, и нек ти је просто све од мене... и овога и онога света...

Љубица, како стајаше испод Гојкових ногу, одједном опази да му се очи крећу и заустављају се на њој... Да су десет пушака наперене на њу, лакше би јој било... Шта је ово... он пије крв очима!... И она осећа како јој се крв ледѝ, каменѝ под тим страшним самртничким погледом. Узе јој се цело тело, не може ничим мрднути... Образи се окаменили, очи јој стале, разрогачиле се и не могу никако да се одвоје од онога страшна погледа... Само се вилице понекад затресу и опет се окамене...

А Гојкове очи гледају... гледају преко уздрктала пламичка воштанице и чини јој се да говоре. Јест, ено... види се јасно... Беше у том погледу читав бездан прекора, тужнога, очајнога, горкога прекора. Изређао је тај поглед све, што њих двоје заједнички преживише, и ниједна сенка захвалности да засија у њему, ни туге за растанком... ништа, ништа друго, само прекор чемеран, отрован... И непрестано се после Љубици, куд год се макне, привиђаше овај прекоран поглед, који сажижје душу као огњем...

Опет се отворише усне самртникове, опет слабак самртни ропац, један... други... и очи се сасвим променише, право стакло!... Свршено је!...

Кад опремише и наместише на кревет мртва Гојка, Љубица опет уђе у собу и стаде близу мртваца. Знала је шта би сад требало да учини, али јој то беше одвратно. Она се само приближи још више и оједном се загледа у оно мртво лице.. Прођоше јој трнци кроз цело тело... Гле, па и лице говори!... мртво, мртво лице, а говори!... Јест она добро познаје то лице, научила је читати сваки израз на њему, и ево сад види... јасно види...

»О, ала ми је добро!...« вели ово, смежурано и испијене тешком болешћу, лице. Ни туге, ни жалости, ни жудње, ни патње и страдања, ни прекора, ни радости... ничега, ничега!... Само вечни, дубоки, непроменљиви мир исписан је на њему, и само једна усна малко... врло малко повукла се у страну, те са ње лелуја сенка осмеха и још јаче истиче онај јединствени израз на окамењеном, непокретном лицу: »О, ала ми је добро!«...

Хеј, станите ви вечни трудбеници, што не знате ни за један час одмора; и ви са намрштеним челима, са лицима онакаженим страдањима и патњом; и ви, јадници, што изгубисте образ и поштење, удварајући се

силнима, и сви ви забринути и намучени ходите и стани-те овде уз ову велику и непромењливу истину, прочитајте *вечну реч* на овом окамењеном лицу и умирите срца своја... »О, ала ми је добро!... О, ала ми је добро!«...

XXI.

У трећем месецу по смрти Гојковој, одмах по новој години, венчаше се Влајко и Љубица. У истој цркви, у којој се пре девет месеца венчала са Гојком, пред истим свештеником и старојком заверише се нови супрузи на верност. Само се Веља нипошто није хтео примити кумства, ни чути за ту свадбу, те окумише председника Ђокића. Веља још горко прекори Аксу што се примио часништва.

— Шта ћу, знате!... Срамота је да наш човек и друг лута по селима и тражи часнике, а другови су му ту пред очима... Оно до душе признајем... некако ми је, знате, незгодно било; цео дан сам био онако, некако... као да сам што изгубио. И господин попа вели то исто.

Влајко је добио премештај на Гојково место, и преселио се на сам дан свадбе. Како је имао много ствари, морали су узети другу, засебну кућу, подаље од школе, и ту Љубица стаде свијати своје ново гнездо, успављујући се најсјајнијим надама и најслађим сновима. Још није могла веровати да је то све у истини свршено, да је онај отресити, паметни и лепо човек њен муж, да су све ове zgodне и лепе ствари у собама, — њене ствари, да је то њено гнездо!

Боже, па она је то и желела, само то!... Њени идеали нису били недостижни, него скромни, веома скромни... И ево, баш све се испунило! Он је онакав,

каквог је она замишљала још у школи; њих је саставила необично јака, силна љубав, права љубав, велика, заносна, онаква, како се то описује у романима... И све је тако некако испало, како се у романима пише... И ето заједно су и у школи. Све, како је она желела...

А он је љуби, јамачно је љуби, иначе је не би узео за жену. Истина, он није онако нежан и пажљив према њој; не уме, или неће да дели милошту као други људи, него све некако онако... озбиљно, важно... Само неколико пута, у почетку њихове везе, помилова је и беше нежан према њој, али је и та нежност некако груба, неумешна, као да је усиљена... А после већ свакад је исти: озбиљан, оштар поглед; само из оних јасних плавих очију сија љубав и доброта... Така му је нарав. Ако ће; то и доликује мужевима, а не као... и она се одједном трже од ове нове мисли, јер је избегавала свако сећање на прошлост...

Сад настаје живот, прави живот!... А ово се до сад лутало некуд по мраку... Даље, даље црна прошлости!... Здравом лепо, срећни животе!...

Устала је рано после свадбене ноћи, опремила се лепо, чисто; спремила све што треба да је готово, кад јој нови господар устане, па сад, весела и срећна, чека да се он пробуди. Седи тако, сва блажена и и занесена у срећи својој, па претура преко главе последње догађаје, и смеши се задовољно.

„А он баш не хтеде одмах, онако драговољно... да се то сврши. Све нешто отеже и одуговлачи: те чекај испит, те бар полугодишњи парастос... Којешта! А мати ме лепо саветова; да не би ће, ко зна како би било... Него ја њега лепо онако, као конач око прста, па за час готово. И шта му сад не достаје?... Сам вели да је потпуно задовољан. Шта ће више!... А сад памет у главу, па чувај своју срећу!“...

Кад се Влајко уми и опреми, она га уведе у другу, чисту собу, где на средини стајаше сто, покривен белим као снег застирачем; на њему послужавник са слатким и чаша воде, бистре као кристал.

— Хо, брате, како се човек одучи од свега! Ето, ово сам ти волео свако јутро овако... па после нема ко да спреми, те се одучих. А сад... добро је, добро је!...

Љубица наточи леше ракије и поднесе му.

— Хо, људи!... красота!... Па ту ће бити без сумње и добра кајмаклија, а?...

Љубица донесе две шоље црне кафе, па седе уз њега и узе да се послужи. Влајко је пљесну руком по рамену, то му беше израз велике нежности и милосте, а чаша с водом дрмну се у Љубичиној руди и попрска сто.

— Е положила си испит за домаћицу. Алал ти вера!... Још да видим како ћеш се показати на ручку.

— Знаш да морам бити у школи до десет. Шта могу учинити за два часа?

— Хо, голубице, па то и хоћу баш... да ту покажеш мајсторију: да стигнеш и у школу и у кујну. А ја ти, брате, не волим онај сељачки обичај: да се руча ма шта... Одвоји мало сира, које јаје па готов ручак. Јок, ја хоћу свакад кувано, а са наше две плате то ће ићи као подмазано.

— Па шта ћемо данас? Немамо ништа за кување...

— А зар је мало живине по селу, па купуј. Стојан ће ти и набавити и уредити, па га можеш научити и да ти помогне око ручка.

— Зна он добро. Него ми се онако нешто не мили да га гледам у овој кући...

— Што?

— Та... онако... Једнако ме гледа душмански. Не може да заборави онога... Сваке недеље му иде на гроб...

— Хо, па то није ништа! Дobar слуга жали добра господара... Али он може уједно и жалити и — чупати кокошке...

Љубици одједном наиђе наступ љубавних осећаја, она сва задркта од неке милине и баци се Влајку на груди. Њему ово не би по вољи, пресече је погледом оздо до на врх главе, али не рече ништа. Ко вели: право је да се промази прво јутро по свадби, а већ после... хм... досадиће се обома.

— Само тебе кад имам, тебе... Ти си ми једина срећа моја, једина и прва љубав... узвикну она, грлећи га.

При последњој речи он се некако иронично осмехну, и лагано уклони њене руке од себе, па устаде.

— Зар је време да идемо?

— Да идемо. Треба да видим тамо у школи све... нисам ништа још прегледао.

Тако се поче нов живот и нов радни дан у овом новом, љубављу свијеном, гнезду. Влајко и Љубица одоше на рад; гнездо остаде само.

После два дана дођоше им у походе Љубичина мати и сестра. Љубица не зна шта ће пре од радости. Весела је што види своју милу родбину, а још веселија што их у овакву стању може дочекати. Скакуће по кујни као шипарица од четрнаест година, па долети у собу, загрли мајку, обаспе пољупцима милу сеју.

Мајка, радосна, што јој дете тако срећно, па уздахне и погледа млађу кћер, помисливши какве ли ће судбине она бити?... Да ли ће се намучити, као што се ова жалосница намучила прошле године, или ће благовати, као што ова сад благује?... Али црн и непровидан застор будућности све то скрива од људских очију, док му садашњост не отме делић по делић сакривене тајне. И боље!... Слатко је надање живу човеку, нада му је драгоцену благо...

— Мајчице, како ти се чини... је ли добро сад? прилази она матери и грли је нежно.

— Ти најбоље знаш, дете моје. А по теби гледајући, рекла бих да је много добро. Само то треба сачувати... Знаш како се вели: лакше је стећи но сачувати.

— Ја све чиним... О, ваљада ме неће Бог више мучити?... Доста је било! узвикну она и погледа мајку, која брижно прелеташе погледом преко зидова, избегавајући њен поглед.

— Баш си дивно наместила! рече јој сестра, гледајући по стварима и намештају, распоређеном по соби.

— Хајдемо у друге собе, да видите.

И Љубица проведе своје госте по целој кући, исприча им све што је знала о првој жени Влајковој.

— Чудо му нису одузели ствари? запита је мати.

— Он је, вели, сам нудио старцу, али му он одговорио: „Кад немам кћери, не требају ми ни дроњци.“

— Ћути, добро је. И онако ништа ниси имала, веселнице. А сад пуна кућа.

И Влајко се показа веома предусретљив према ташти и свастници. Заговарао их, шалио се са њима и, знајући о чем мајке одраслих кћери најрадије говоре, обећа да ће кроз годину дана сам наћи паше-нога, само нека свастика порасте.

Кад сутра дан Смиљка пође својој кући са дететом, она остави кћер и зета са тврдом вером: да је то срећан пар и да ће веома сложено живети. „Помози Боже!“ прекрсти се она, кад изрече ову мисао.

XXII.

Љубица пребрину и други испит, али сад у мало не прође зло, једва се спасе слабе оцене. У осталом

сад јој и не беше до испита. Друге бриге, друге муке обузеше је и зауставише на себи сву њену пажњу. Каква испит, школа... кад је овде питање о смрти и животу!...

Све се променило у новом учитељском гнезду: не сија више срећа и задовољство на домаћичину лицу, не чује се љубавни шапат и не разлежу се веселе песме кад она ради у кујни. Све је озбиљно и суморно; чини се да ће свакога часа да загрми гром у овом гнезду.

Најпре Љубица опази да се Влајко стално уозбиљио. Није му се видела љутња на лицу, али тек нема више онога топлог погледа, који Љубицу свакад пресеке преко срца. Она се не досећа да је настало време озбиљном раду, не види да Влајко има још и других брига осим школе: по чешће иде у срез, свакога дана обиђе судницу, а кад се врне кући на одмор, она га сачека дурновито, прекорно.

— Тако... скоро ћеш и заборавити да имаш кућу, да те овде неко чека и брине се о теби. Само та судница проклета!...

— Јеси ли чула, жено, упамти једном за свагда: нисам те ја узео да ми будеш тугор, него жена!... Да ме слушаш, а не да ми тугоришеш! Кома се не свиди, срећан му пут!...

Нису се разумели.

Он је њу волео, али некако на свој начин, без оне обичне женске нежности, која влада међу мужем и женом прве године. Он је био вазда озбиљан, жив и непрестано је тражио рада, рада и мишљења. Кад га каква нова ствар заинтересује, он јој се преда сав, заборављајући на све друго... Тако су га и сада узеле *земљорадничке задруге*. Непрестано је трчао са Ђокићем до Београда, Смедерева, ишли су по селима, где су већ основане овакве задруге... Напоследку јед-

нога дана освану и код њих установљена задруга. Влајко се сав предао тој установи, и све време што му остаде слободно ван школе, употребио је на послове задругине. Није ни чудо што је долазио кући уморан, па је тражио само одмора. Жена је, мишљаше он, и онако сама, одморна, није разбијала главу цео дан сељачким потребама и невољама. Доста јој је што је ту уз њега. И он мишљаше да је само такво поступање у реду, а друго су све бапска посла, која не доликују озбиљним људима...

Љубица се пренерази од овако оштрих речи. Никад јој није тако подвикнуо. Шта је ово?... Он је охладнео према њој, не воли је више. Али зашто, зашто? Не може бити да ће јој ко отети ону љубав, која владаше до скоро међу њима!... Она осећа како се почињу враћати стари дани мукâ и страдања. Али докле ће се вечно страдати?...

Влајко се спремаше да легне, кад она одједном иза његових леђа зајеца... Он се осврте и на мах га обузе дивља срџба. Није могао трпети женске сузе, оне су га веома дражиле. Пре венчања је по неки пут и отрпео, али сад... кад треба озбиљно живети и радити.

— Хо, људи!... дрекну он из свег гласа, не даду ми одмора ни у мојој кући!... па готово истрча у другу собу, закључа се тамо и леже.

Љубица је дуго премишљала шта да ради. Како би било да окрене други начин? Да се огледа!

Једне недеље дође он на ручак суморан, готово љут. Она се склони, па стаде из кујне певати неку веселу песмицу и сипати јело, да носи на сто. Кад чу да је он већ ушао у собу, она узе чинију са врелом чорбом и понесе је на постављен сто за ручавање.

— Хе, младићу, у мало ти нисам преврнула тањир, узвикну она весело, намештајући чинију на сто.

Проскитао си се много, па и не долазиш кући на ручак, рече она, хватајући га за руку и вукући к столу.

Поглед на пријатан дим вреле чорбе и ово весело женино цвркутање развесели га. Одмах стаде сипати чорбу, одговарајући жени:

— Знам ја, остало би доста чорбе. Не можеш ти сама све појести... Ти си ми, брате, фина жена: мало једеш а лепо се носиш... Хо-хо-хо... насмеја се он весело, видећи како она црвени од његове шале.

— Чорба је данас ваљана, обрте она разговор, тражећи и у овом случају похвалу. Стојаћ ми набавио неку дебелу кокошку, а ја рекох биће добра за чорбу.

— Море, паметна си ти женица и красна домаћица, само те то не држи за дуго, него наиђе нека луда, јогунаста даска, па човек да бежи у свет.

— Јест, кад ти дођеш као да ти је све поклано, а неки пут те нема по три дана...

— А шта би хтела: да се ухватим за сукњу, па да ти цео дан пиљим у очи?... Хо-хо-хо!... Ала би то био муж, бре!...

— Истина, куд идеш толико и какав је то непрекидни рад? Задругу сте, чујем, отворили, па шта сад имаш тамо?... Предај им сад, па нека раде сами.

— Не волим то кад ми се жена меша у моје послове, одговори Влајко одсечно. Твој је посао у школи и у кући, а мој међу људима.

Она се трже и опет поцрвене. Обузе је некаква студен око срца, и она би се радо дигла од стола, али зна да би то изазвало читаву буру... Остаде седећи, узимајући мрвице хлеба у уста, само да се види да она још руча. А на душу пада све већи терет, све љући бол...

»Иду, иду страдања, видим ја... Али зашто не могу да видим све унапред, да видим крај!... Зашто не могу бар у душу да му завирим, да видим шта има

тамо, шта осећа он... А ономе јаднику знала сам душу као своју; све му се могло на лицу прочитати... Беше као мало дете!«...

По испиту наступи још већа промена. Влајко, залудан, проводи по цео дан у судници, а залудни људи најрадије измишљају каква занимљива предузећа... Влајко, иначе велики женскоарош, и ако то нико не би веровао, судећи по његовој озбиљности, пристане уз кметовске шале, па се по цео дан вођаху разговори о љубавним аферама и ноћним шетњама. На овим дугим лепим данима окупљаше се ово интимно друштво сеоских залудника, па се ту ћаска о свему и свачему. Влајку већ догрдила она вечна туробност, пакост и јогунство женино, па бежи од куће и тражи где би се могао расположити и развеселити...

Тек настаде распуст, а свет поче зуцкати о везама Влајковим са Милицом Обрадовом. Ћата се највише дао на посао, да се ти гласови раструбе, а он им је управо и био повод, јер је он саставио Влајка са чувеном лепотицом.

Љубица се већ бацила у најцрње мисли, једнако очекује неко зло, а не зна откуд ће оно доћи и какво ће бити, тек само осећа да је оно све ближе и да ће се њена срећа разлетети као прах... Па ипак се свакога часа нада добру, нада се да ће се то све окренути на боље, да ће све ићи старим путем. Зато не оде родитељима, и ако се спремила до сад. Нека, боље је да чува кућу.

Једне вечери седи она у дворишту и чека мужа на вечеру, и ако он у последње време и ручава и вечерава негде на другом месту. Одједном шкрипнуше вратнице и кроз њих уђе сељак у белим кошуљама. Сумрак се већ ухватио, те му се не распознаје лице.

— Добро ви вече! рече он, пришавши Љубици.

Она одмах познаде Богосава, и следи се, јер он никад не долази узалуд, а ретко кад да дође с добром вешћу и са чистом намером. Обузе је страх, хтеде устати, али не учини то, да не би тим указала велику пажњу Богосаву.

— Ви сами... чекате учитеља?... Тхе, шта ћете... мора се!... А ја баш то гледам оногај... сваки дан, па... па ми баш, овај... жао ми, није вајде...

Љубица почиње зверати очима... Шта ли ће сад бити, шта ли ће јој рећи?... Ето га, иде оно страшно... Осећа по ћатину гласу; он је дошао нарочито... он је спремио све, па дошао да је води на муке...

Богосав види да се она ућутала као окамењена, па чека његову реч, као што се очекује гром после севања муње. Он развлачи и отеже, ужива унапред и предвиђа резултат овога разговора.

— И што ћу ви рећи, брате, јесу и ови удовци ђаволи, кад се ожене!... Научило, знаш, да мења... кâ рђав слуга газде... па то одмах у скитњу...

Љубица гледа и отвара уста да нешто каже, али је стегло нешто у грлу, па не може ни гласа да пусти. Она се диже са столице, па дохвати рукама наслон и стаде чекати да ћата продужи. А њему се не жури, он то згодно отеже и намешта с нарочитим циљем: да што више раздражи Љубицу.

— Код такe фајн-жене, брате, тражити сељанке и вући се са њима ноћу по потоцима!... То је... оногај... не да се рећи...

Љубицу удари нешто по глави, те јој се одједном сасвим смрче, опшину је некаква оштра, убиствена струја по срцу, и она се поведе... Не, не... треба стајати, треба издржати до краја... Оно је већ дошло, ево га!...

— Где је учитељ?!... говори, не мучи ме!... врисну она и пође према њему.

— Па знаш како је... то су тугаљиве ствари, а он је човек прѣк.. Нико не воли да му се други меша у таке послове... Нисам рад да ја будем крив...

— Каж ми само, тако ти Бога!... Нико неће знати, осим мене. Кунем ти се срећом и здрављем!... викну она узбуђено, прилазећи све ближе њему.

— Ено их у Ђокићевом кукурузу... под оном крушком на средини... Знаш њиву Ђокићеву... чим се изиђе из села, одмах десно...

— Знам... знам... дркташе она од зиме, која је одједном обузе, па се одвоји од столице и пође.

— Немој само да зна ко за мене! викну ћата, идући за њом.

Она застаде, двоумећи. Чинило јој се да треба нешто понети, и она као кроз сан види ону ствар, коју би требало сад узети, али је нешто, ни сама не зна шта, одвлачи од те мисли и вуче напред... Она као у сну изиђе на вратнице, па нашавши се сама у мрачном сокаку, појури напред, као да је неко гони...

Мрак!... мрак!... свуда вечни непробојни мрак... и око ње и у души самој. Нити се што види ни осећа, само трчи напред... брже, брже... да не буде доцне...

Да ли се то развиђа, расвањује... или са њене душе нестаје мрака?... Што ближе прилази кобном месту, све боље се види. Па ово још није мрак, види се!...

Ха, ево њиве!... Полако само... тихо као сенка... Расклањај руком пера кукурузна, да не шуште, па хајде напред опрезно, лагано... као змија кроз чѣсту... Ено крушке... Хм, треба обићи са друге стране, откуд је кукуруз до саме крушке, а одовуд је пољана... Брже, опрезније!... Пст!... Чујеш ли?...

Љубица седе на земљу, не дишући. Ноге је издадоше, снага је остави, она премре, поче се каменити... Само се раширене зенице упрле кроз мрак у неке не-

јасне предмете, што се белуцају ту крај дебела крушкова, а слух напрегнуто лови сваки звук и покрет... Јест, познаје добро његов глас... Шапуће, али до њена слуха долази читава грмљавина. Да ли је то истина, Боже, да ли је не варају очи и слух?!... Полако још напред, вуци се као змија међу бурумцима и зеленим перјем кукурузним... још, још... Даље се не сме, већ су ту пред њом... чини се да им чује и само дихање. Чудо је само како је не опаже... Али је она полегла по земљи, само главу мало подигла, да боље види и чује... Што очи не могу да постигну, помоћи ће им слух... Гледа и слуша, не дишући, само дркће, дркће и гледа...

О, како је страшно ово што доноси слух!... Је ли могућно да је то његов глас... тако умиљат, тако пун љубавне жудње?... Никад га не чу она да тако *њој* говори... Гле како дркће и трепери тај познати јој, крупан, мушки глас... а из њега веје тако нежна, тако ватрена и жива љубавна чежња!... Не, не, није могућно да је то *он*... Или управо јесте он, али њени узбуђени осећаји сада све увећавају, па и то љубавно гукање... Гле, љубе се... чује се јасно... О, сваки јој тај отровни звук просеца и прожиже живо срце, сваки јој чупа из срца делић по делић досадашње љубави и пуни празно место у срцу најљућим чемером, најстрашнијом жудњом за осветом... Од предане и заљубљене жене ствара демонску душу, која само о злу мисли.

Ужасна ли је женска суревњивост!... она страсна, бескрајна, слепа, која не размишља много, но само бира место, где би канула кап отрова!... Да ли да их убије, да смрви, да уништи све ово, што се још по мало у помрчини беласâ?... Сад зна шта је хтела понети, али се чуди шта јој би да то не узме, но пође овако празних руку... Свеједно, макар их не погодила, али само нека груне тресак пред њиховим очима, нек

плане ватра, нек прозвижди тане, нека им поквари, нек пресеће ово љубавно гугутање!... О, погрешила је... много је погрешила!... Опет је обузима зима... све више је издаје снага... глава јој клону на једно окопано стабло... Кукуруз се пови, додирну друга стабла, пера се сплетоше и зашупташе... Они испод крушке поскакаше и нестаде их у помрчини.

Љубица се прену. Шта је ово... сама?!... А они отишли... намиловали се, наљубили се, па отишли свако своје гнезду... А шта оно необично светло игра у кукурузу?... Је ли то изгубљена љубав, или је какав дух са онога света дошао да гледа њено страдање, пропаст?... Ево га ближе... још ближе... Гојко!!... Исто онако миран, као кад лежаше на кревету, и опет му исто онако исписано на лицу: „О, ала ми је добро... ала ми је добро!“... Стаде... маше јој руком, исто онако кад је бунцао, зове је к себи... Очи укочене, уста се само малко смеше... а руке као да нису од меса, као да су од самога ваздуха, тихо и нечујно, као лахор, машу и зову...

Разлеже се очајан, панички, самртнички врисак и одјекну далеко потесом кроз глуху ноћ, али га нико од људи не чу, само пси од крајњих сеоских кућа залајаше, па, кад не чуше ништа више, ућуташе се, и опет настаде гробна тишина...

Љубица послушну... Шта се то чуло?... врисак... Али откуд, од чега?... Неко је вриснуо, уплашио се... Или је то она вриснула?... Да ли је то био њен глас?... Она се једва диже, и лагано пође селом кроз мрачне и криве сокаке.

Кад она уђе, Влајко сеђаше у соби према упаљеној свећи и преврташе неку књигу. Подиже очи и погледа је, по обичају, оштро. Она једва иђаше, ноге јој клецаху, у глави се све више мути, а на срцу

стоји онај ледени камен, који је још овде у дворишту обузе... Она дође до кревета и седе, тешко уздахнувши.

— Где си ти, море, до сад? запита Влајко, не скидајући очију са ње.

Она подиже главу и погледа га тако, као да би хтела завирити му у саму душу. Али се одједном трже, намршти се, дође јој одвратно и гнусно ово лице... Слабим гласом одговори му, гледећи га право у очи:

— У Ђокићевој њиви!...

Он се осетно трже и одједном му се промени лице, али кроз један тренут стаде га полагаано обузимати срџба...

— Какој њиви?!... узвикну он зачуђено, али му глас дркташе од љутине. — Шта си тамо радила?

— Под крушком онде... Гледала шта мој муж ради са... са оном Обрадовом, одговори она тихо, лагано, али јој срце лупаше да искочи из груди, а дишаше брзо, брзо као да се гуши... лице јој се искриви од некаква болна трзања...

Влајко скочи, учини некакав нејасан покрет, па се одједном трже, прибра се... Слеже раменима, као да се чуди шта то она бунца, па се окрете к вратима друге собе, у којој је, у последње време, сам спавао.

— Хо, људи!... рече пролазећи покрај ње, као да се чуди беди невидовној, па уђе у собу, обрте кључ у брави и леже да спава...

XXIII.

Прође цео месец јул, а у новом учитељском гнезду не поврати се пређашња слога и срећа. Влајко ретко кад и дође кући, а кад дође, и то само у вече, за-кључа се у своју собу, ноћи, и чим сване опет оде. Он држи да тако мора поступати сваки, ко хоће да

навикне жену, да се не меша у његове „послове.“ Жена је зато да слуша и ради, а муж је господар; он може што хоће... па по неки пут и да врдне...

Љубица омрзе живот, постаде јој пуст, бесциљан... И на што *овако* живети?... Зар је ово живот!... Она би, без сумње, још онога кобног вечера, вођена својом плаховитом нарављу, учинила какво зло или себи или другоме. Али она се још надала... Мислила је да се то може некако окренути, и ако није знала како би се то могло окренути, и ако је знала да њено срце никада више не може припадати ономе, који је тако лако погазио ногама њене најсветлије осећаје, који се наругао њеној љубави и пљунуо на њену ропску преданост. Женска душа не тражи смисла ни логике у догађајима и жељама, код ње је све то некако проткано нејасним осећајима, у којима се ни она сама не може разабрати...

Почетком августа, Љубица оде својим родитељима. Све је нешто до сада очекивала, али се уверила да су наде варљиве и узалудне. Променила се много. Једва би је ко могао познати. Од лепе, младе, здраве жене, постао је костур, омотан кожом. Нема више оне ватре и живости у очима, ни руменила на лицу. Све се променило, добило самртнички изглед, а очи, оне живе очи, гледају уморно, тамно, непрестано је у њима некакав безумни израз, од кога човек мора задркати...

— Кукавице сиња, што си ми таква!?... Јаднице моја, ти опет страдаш?... дочека је мати са сузама и зачуђеним погледом.

Љубица само крену очима бесмислено, тупо, уморно, као да је се ништа више не тиче овај свет и уздахну дубоко...

— Осећало је срце моје да ти велику муку мучиш... знала сам... И снови црни, из дана у дан... па да се полуди од бриге.

Пред вече, кад се мати и кћи склонише у собу и остадоше саме, отпоче горка исповест. Љубица је причала тешко, с муком, али јој Смиљка помагаше zgodним питањима. После настаде објашњење и разговор.

— И све ми се ових дана врзе једно по памети... никако да избијем мисао из главе... Гојко ми јадни једнако пред очима. Седим тако по цео дан и мислим, а он уза ме... И све премишљам о његовој доброти, о оној искреној, неизмерној љубави, коју сам ја погазила, па ме Бог зато казнио и сад други гази моју љубав... И све, ама баш све... како је било са Гојком, тако је сад са мном!...

— Е, синко... Говорила сам ја теби онда, рече јој мати, гледајући замишљено у далеки венац планина, који се виђаше с прозора. — Онакав човек!... онака душа!... Али ти си гледала на лепоту... Шта ћу ти ја!...

— О, тешко мени!... Јесте, јесте... Био ми је тако одвратан, тако досадан... мислила сам полудећу, ако још дуже са њим поживим. И сама се чудим како то одједном наиђе... одмах после венчања... И тако до саме смрти... Знаш ли ти да сам ја бежала од њега. Побегла сам овоме несрећнику, а он, јадник, у грозници и бунилу, дојурио за мном, стао пред прозор и чека... чека мене отпадницу, чека као псето што чека милост од газде... А ја сам тада скочила и пошла са њим по ноћи... закипела је у мени некаква страшна мржња, и ја сам се спремала да га убијем... Шта нисам тада мислила, о Боже!... А он, јадник, наједаред клону... посрну и хтеде пасти. Ја претрнух од страха... одједном се следих, узех га као мало дете и доведох кући. Тада сам видела да на њега никад не бих могла руке дићи... да не бих могла убити никога. И он се, јадник, од тога дана не диже... Оде, као да је и својом смрћу хтео да ми учини услугу, да ме задовољи потпуно...

— Идеш ли му бар на гроб, јаднику?

— Нисам у почетку никако, а летос јесам... често. Стојан му побусао гроб великим зеленим бусењем... Он га је, јадника, и ожалио... А ја... ех!...

— Што бар не дође одмах по распусту, да седиш с нама овде?... Него тако... изгуби здравље...

— Здравље!... А што ће ми сад здравље... коме оно треба?... Њему... је ли?...

— Теби, синко, и нама... помисли на нас... А и њему, што?... Све ће се то поправити. Међу младим људима има тога... те кавге, али се то све поправи...

— Поправити!... Не може, мајко, зарастати исечено срце... оно је ишчупано, нема га више... Да нисам познала праву љубав, било би ми свеједно... ништа... Могла би продужити и овакав живот. Али ти не знаш шта сам ја изгубила... Све... Све!...

Уђуташе обе, и мати и кћи, оборише главе и предадоше се тешким мислима. Једна се чуди новом нараштају, како то све прима к срцу и не уме да се задовољи малим... Живи с другом! Па нека га, кад му се то свиди... Нека он не заборавља кућу, а онако... што?...

Љубица подиже главу као иза сна, и гледајући замишљено, проговори:

— И све ме зове к себи!... Мало, па ми се опет јави и зове... Лепо га видим... маше руком...

— Бог с тобом, дијете!... прекрсти се Смиљка. Немој да мислиш о њему више. Зато ти се и јавља што једнако мислиш.

— Како могу да не мислим! Како могу!... Шта ћу да радим?...

Ноћ се полагао навлачи, а оне још седе, шапућу и уздишу...

Трећега дана по доласку, Љубица се врати кући. Не хтеде се ни осврнути на молбе материне, братове

и сестрине, да остане још са њима, да се мало прибере од тога бунила, да дође к себи.

— Не могу, не могу... Све ме нешто вуче тамо, као да ме чека нека важна ствар. Са вама говорим и гледам вас, а мислим о другоме... Не могу, не задржавајте ме!...

И она оде.

Шутује потесом, шумом, прелази бистре планинске поточиће, а не види и не чује ништа... Од синоћ јој се нешто преокренуло... мислила је дуго, па одједном осети како јој се увуче у душу некакво ново страшно осећање... Оно само трује око себе, баца горчину и јед, сажиже, ништи... И једнако се само оно јавља и трепери у души, заклањајући собом све: и мисао, и суђење, и друге осећаје... Гледа сумануто, иде механички, а кроз главу јој само пролећу некакве испрекидане мисли...

„И Зорка остарела... Кажу не даје више млека, не телџ се... А онај пут зарастао, куд смо пре ишли на реку... Чудно зацело: ревизор се љути што деца знају трећину читанчице на памет, а друге две трећине не могу ни да сричу... За колико бих могла истрчати уз онај голи Космај?... Гојко ме онда звао да се пењемо... Његова Америка!“...

Лете, лете, мењају се као у калејдоскопу нејасне, испрекидане мисли, које немају никакве везе ни са њеним стањем ни са последњим догађајима... Све се испретурало, ускомешало у њеној помућеној врелој глави, читав хаос!...

Скоро је подне; сунце бије озго, у теме.

Кад стиже пред вратнице, опази Богосава, који таман хтеде ући у двориште, па кад виде њу, изненади се и застаде.

— Баш ниси потретила, рече јој он, смешећи се демонски. Они сад тамо ручају, па да им поквариш весеље...

Љубица подиже главу и стаде се домишљати овим речима. Није их у почетку разумела. Одједном се прену и погледа свесно.

— Ко... ко руча?!... зашта она загушеним гласом, готово шапатом.

— Знаш ко... учитељ и Милица, одговори Богосав, и некако ђаволски кресну оком и насмеја се.

»Милица... откуд она ту?... Па у мојој кући!... Он је доводи у кућу, весели се са њом... А-а-а!«... отеже она гласно и ухвати се руком за груди.

— И ноћили су заједно... ту у соби, настави ћата, бирајући речи, и дајући им нарочит смисао при изговарању.

— И ти си пошао к њима?

— Нас двојица ћемо сад да путујемо... у смедеревску Јасеницу. Па ја да га зovem...

— Чекај, молим те ту... Заклони се у хлад под трешњу, па чекај... сад ћу ја.

Она одјури преко дворишта, заклањајући се дрвећем, па не уђе на врата, но обиђе и стаде под један прозор.

Јест они су... По столу разбацане пилеће оглодане кости, коре и мрве од хлеба, тањира у нереду побацили по столу, или наслагани један на други... Ено и чашице ракиске, жути се на дну ракија... Тамо даље оно округло стакло, у њему игра, искри се чисто бело вино... По соби неред... Са њеног кревета разбацани јастуци, згужван ћилим... А-а-а!... Као да је нарочито гледао како би је што јаче увредио!... А њих двоје седе, загрљени, једно уз друго, и гледају се мутним, пијаним очима...

Љубици смрче пред очима... Дође јој онај мушки лик црњи од пакла, одвратнији од ђавола. О, кад би га само могло нестати!... Она опет стаде, двоумећи: нешто је снажно вукло тамо у собу... Али што ће тамо?... Да изнесе на видик и њој своја страдања, свој пораз... да јој да прилике да ликује над њом!... Не, не... Не тамо!... Али куд ће?...

Одједном се нечему досети, претрча двориште и пзиће пред вратнице, где је очекиваше радознао Богосав.

— Хоћете ли путовати кроз шуму? запита га она, гледајући неким светлим, необичним погледом, из кога бије смрт и вечна мржња. Лице јој беше све нагрђено и онакажено од неке унутрашње муке.

— Хоћемо... или управо не знам ни ја. Тамо је све равница, нема планина. А што питаш?

— Хоћеш ли да га убијеш?!... прошапта она неким пискавим, загушеним гласом, отварајући очи све више и гледајући пренеражена сељака право у очи, као да га сугестује.

— Хоћеш?... Пропусти га напред... па онако с леђа... ножем, пирни га... Само да те нико не види. Па ћу бити твоја!... Твоја, разумеш ли? Хоћеш?...

Богосав, пребледео од страха, дркће, трзају му се вилице, а очи не може да одвоји од оних сјајних и суманутих очију, које пију, пију... и успављују...

— Како?... А што?!... једва промуца.

— Говори брже... сад, сад... Да га не оставиш жива!... Па чим доћеш... право у ону собу... Па ћемо онда нас двоје наставити весеље. Хоћеш?...

Богосав, готово занесен чудом, само да би се отресао ове изненадне страхоте, отвори уста и проговори брзо:

— Добро... учинићу, не бригај... А велиш после... сигурно? Немој да ме превариш!... осмехну се он усиљено.

— Знаш да сам после у твојим рукама. Можеш што хоћеш са мном...

— Добро, иди ти сад, склони се где, док ја њега изведем. До мрака ћу се вратити.

— Имаш ли нож?

— Не бригај, кажем ти, одговори он, прибирајући се полако и долазећи к себи.

Она се сакри у башту за неко густо ружино жбуње, а Богосав оде преко дворишта, машући главом.

— Натема је!... Луд сам ја да идем на робију, или још да изгубим и главу због њених враних очију!... Ехе-хе!... Биће, вели, моја... А докле? Док нас не спетљају обоје, па... пхи! и он духну преко руке, па уђе у кућу.

Брзо изиђе отуд сама Милица, подигнуте главе, весела лица. Осврташе се бојажљиво, гледајући да нема кога ко би је видео. По том обори главу и, замисљена погледа, пређе преко дворишта.

Љубица је сад први пут виде из близа. Пролети јој кроз главу све, што је знала о њој: муж јој у војсци, ожењен још од осамнаесте године... свекар нека добричина... она доведена из сиротињске куће... Љубица је гута, гута погледом, сажижже врелим очима... Шта је ово?!... Је ли могућно да овака жена има овако невињ, овако детињи израз лица?... О, то су јој лице морали набавити сви демони из пакла!...

Млада, лепих црних очију, танких повијених обрва, нежна, чиста лица... неописана лепотица!... Иде брзо преко дворишта, а на лицу јој исписано некаво невино, чисто детиње задовољство... И цело јој лице детиње, нежно... мала устанца скупљена, руменѐ се танке уснице, мислиш сад ће да заишту лутку. И гледа наивно, као да је мало у свету живела, па не зна ништа... Иде тако замисљена и смешка се задовољно, детињски...

О, сад тек разуме Љубица шта је привукло Влајка, и с тога је његова кривица још страшнија, још одвратнија... Развратник, ужасни развратник!... Ах, што не може сад да скочи из заседе!... па... па да је сву... Али на што то? Он, он је ту једини узрок свему... он треба и да страда... Ево и њега!...

Чим се затвори двориште за Милицом, на вратима се појавише Богосав и Влајко. Како се опремио! На њему је сеоско одело, окорамио двоцевку па иде весело, као човек, који је до овога часа пливао у задовољству... Смешкају му се уста, глади танке брчиће, а оним чудним очима сече као ножем... Љубица се шћућурила уза жбуње, отворила уста, па не дише... дави је нешто у грудима страшно, мути се све пред очима... навалише неки бурни осећаји, и она сад не мисли о оном, који пролази, весео, поред ње, не види га, него се чуди шта то бива у њој. Стеже... све више стеже!... Ах, па она ће да плаче!... Да ли?... Не, није то...

Вратнице се давно затворише и пријатељи замакоше у сокаке, а она се још мучи, трза се и осврће уплашено око себе... Шта је ово?... Докле ће да траје?... Или да није смрт?!... Ах, кад би то било!...

— И што ја не бих могла сад умрети обичном смрћу?... Ето, један удар... капља и готово! А Гојко се мучио много... Уф!... Гле лакше ми је... добро је... Али се опет мути у глави. О-о-о!...

— Шта се то навлачи... црно, густо?... Иде, иде... плива... све ближе... Не види се ништа!... Да није то капља?... Ах, да седнем у ово жбуње...

И она се спушта на земљу, окреће се сокаку и гледа, гледа... тупим, животињским погледом. Образи јој сасвим упали међу вилице, јабучице искочиле, очи се увукле далеко унутра у своје станиште, па гледају

отуд страшно, бесвесно; усне само понекад задркћу, тргну се и опет се скупе, припију се...

Гле, дечко пролази сојаком... звиждуће и маше одељаном палицом... Одједном је завитла и удари о крушкову грану, која се пресамитила преко плота. Паде неколико жутих, зрелих крушака... једна се распрсла на двоје, па се беле полутине и преливају се на сунцу...

— Није то; шта оно беше друго, важније?... Не знам... Баш ништа не знам... и не могу да мислим.

А дечко поједе крушку, и таман да баца огризак, а поред њега протрча велики кер, гледајући преда сѐ... Баш као наручен!... Дечко махну руком и скоро истога тренутка скикну кер... Скикну, зачуди се јамачно шта га то буди из дубока размишљања, па махну репом живо, трже се и стругну низа сојак... А дечко подвикну за њим, пратећи га очима и веселим погледом, док не замаче за врљике, па онда дохвати палицу и стаде разгледати крушкову грану, нема ли још која зрела жутица...

— Ах, па ја га знам! То је од оних првих Гојкових четвртáка... Или није?... не знам, ништа не знам... А шта сам оно мислила?... Чекај!... Није то... није то... нешто лепше... Или није лепше... није ништа лепо... Не знам!...

Сад јој стадоше ноге одскакати од земље, усне се трзаху јаче и јаче... обузела је дрктавица. Сети се сад да има нешто страшно, ужасно... ту је око ње, где ли... не зна ни она... Не зна ни шта је ни о чем је, али је страшно... нечувено... страшније од свега до сада... некаква катастрофа!... И то је оно што јој је омотало очи и ум црним застором, те не види ништа... Али шта је, шта је?... Ужас, треба бежати... дај да се бежи!... Не могу ноге да се покрену... Она обори главу и замисли се...

Прогнаше деца чопор говеда на пашњак... Запрашио се сокак, прашина трепери према сунцу и прелива се од пепељаве и беличасте у љубичасту боју... Деца носе започете корпе, одељане витке или очишћену лозу да продуже рад... Краве наиђоше под крушку, где је опало мало лишћа и остала која зелена крушка... Опружише вратове, дунуше снажно у прашину и покупише лишће и крушке... Једна младица, јамачно првешка, мало нежнијега срца, рикну протегнуто, па продужи пут за друштвом... Олакшала је чежњу материнскога срца...

И опет мисли, и опет пролазници, и тако редом, час за часом, ћути и гледај, гледај, гледај... а у глави се само мути и комеша...

Одједном је обасјаше кџси, врели зраци... Она се трже... Шта је ово?... Где је она?... Ах, одједном се сети онога страшног... Коса јој се стаде одвајати од главе, срце се следило, стало, не куца нимало... И она се сва окаменила... Ужас!... Које је доба?... Заранци... Па он је већ мртав... мртав!... убијен!... А онај ће сад доћи, тек што није дошао... Казао је до мрака... Јест, сећа се!... И он ће тражити награду!... Он?!... он... То ће бити чеврти!... А она се већ решила, решила се!... Брже, брже да не буде доцкан!...

И она трчи, сплеће се и опет трчи, али јој се чини да се не креће с места... Брже, смркнуће се!... Гурну врата... гле, отворена!... У кујни нешто клопара... она се уплаши, застаде... Чује се кашаљ..., Ах, то је Стојан... Кад је он дошао?... Или је био овде од јутрос, па сад спавао?... Полако, на прстима... Соба није закључана... Ено ормана! Ту је!... Само да извуче ону горњу фијоку... Гле како се сија челична, никлована цев... А револвер кратак, мали, као каква играчка... Видиш, стоји велика мрља на застирачу од ормана... извесно је од вина... Али брже!...

Она зину, подиже руку и осети хладан челик на врелим уснама... Пријатно је ово осећање, али она нема кад... Рука дркће... дркће... она подмеће и другу... Прсти се заплели.. не може да намести кажипрет на обарач... Ха, ево!... Вуче... обарач се покрену и чини јој се застаде... Она се спреми да повуче јаче... али истога тренутка нешто необично грџну... задими се... гурну је некуда снажно, и она се претури...

Стојан се трже, ослушну... и одједном му дође пред очи цела ужасна истина. Диже му се коса на глави, појури преко кујне и отвори собна врата... Задахну га дим од барута... А доле на поду бели се онакажено, слабо лице, из уста тече крв...

— Братићу!... браћо!... Помоћ!... дрекну он и истрча на сокак, вичући по селу из свега гласа.

А сунце треperi и блиста се... румене се веселом чаробном светлошћу његови зраци,.. оно се спушта величанствено и мирно, као да оставља цео свет у срећи, као да нигде у свету нема бола ни чемера.

— К Р А Ј —

ДРЖАВНА КОПИЈАТИЦА